

B. G. Forseliuse Seltsi Toimetised nr 3

Eesti kool — juured ja tänapäev

Konverentsi ettekanded, 28.–29. august 1998

Tartu 2000

Pilte konverentsilt "Eesti kool — juured ja tänapäev"

Professor Aleksander Loitmaa

Tõnis Lukas — kooliajaloo
sektsooni juhataja

B. G. Forseliuse Seltsi Toimetised nr 3

Eesti kool – juured ja tänapäev

Konverentsi ettekanded, 28.–29. august 1998

*

Eesti koolivõrgu 310. aastapäeva tähistamisest

Conference Reports
28.–29. August 1998

Tartu 2000

EV Haridusministeeriumi konverentsi "Eesti kool – juured ja tänapäev" kooliajaloo ja rahvusliku kasvatussektsooni materjalid ilmuvad korraldustoimkonna nõusolekul B. G. Forseliuse Seltsi Toimetiste 3. numbrina.

Kirjastamine teostub tänu **EV Haridusministeeriumi hasartmängumaksu nõukogu** ja **Kambja Vallavalitsuse** rahalisele toetusele.

B. G. Forseliuse Selts

Riia 37, 50 410 Tartu

tel/faks 07 420 277

mobiil 050 98647

forsel@hot.ee

Toimetus: Tiiu Keskspaik, Madis Linnamägi, prof Helmut Piirimäe

Toimetus ei tagasta kaastööde käsikirju ega vastuta töödes väljendatud vaadete eest. Toimetus respektueeris autorite viitamismooduseid kasutatud kirjandusele

Arvutitark: Jaak Vaas

Arvutikiri: Karmen Linnamägi, Madis Linnamägi, Viljar Tänav, Pille Variku

Fotod: Arvi Ird, Asta Liivak, Madis Linnamägi

Trükk: OÜ PAAR

ISSN 1406-9768

© B. G. Forseliuse Selts

B. G. Forseliuse Seltsi Toimetised 3/1999

Tartu 2000

SISUKORD

Saateks	.5
Ajalugu	.7
<i>Aleksander Loit</i> . Eesti Rootsi impeeriumi osana 1561–1721	.7
<i>Aivar Põldvee</i> . Rahvakoolid ja raha Rootsi ajal	.17
<i>Aivar Põldvee</i> . Uustalu Bengt – Ignatsi Jaagu õpetaja	.26
<i>Tõnis Lukas</i> . Lõuna-Eesti hariduselu keskajal	.31
<i>Inna Graupiniene</i> . Gustav Adolfi Gümnaasium läbi sajandite	.36
<i>Mai Schröder</i> . Hariduselu ja eesti keel Läänemaal kuni Rootsi aja lõpuni	47
<i>Märt Mõtuste</i> . Ida-Virumaa koolide ajaloost	.51
<i>Heli Kirsi</i> . Rakvere hariduselu järjekestvusest	.56
<i>Ain Esko</i> . Haaslava valla varasemast hariduselust	.62
<i>Tiiu Ojala</i> . Haridusest Vastseliinamail	.64
<i>Mihkel Veiderma</i> . Aleksander Veiderma koolile pühendatud elu	.69
<i>Madis Linnamägi</i> . Aastapäeva tähistamisest rahvakoolidest võrsunud koolides	.71
<i>Maimu Veske</i> . Rudolf Gottfried Kallase elust ja tööst	.88
 Ajaloo õpetamine	 .91
<i>Helmut Piirimäe</i> . Ajalooõpetuse probleeme kaasaja Eesti koolis	.91
<i>Ene Tannberg</i> . Ajaloo õpetamisest gümnaasiumiõpetaja pilguga	.97

Arhiivitöö kogemusi	100
<i>Ilje Piir.</i> Arhiivid – kooliajaloo varamu (teesid)	100
<i>Marga Lvova.</i> Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseum Eesti kooli juurte teadvustajana	101
<i>Tiit Saare.</i> Iisaku Koduloomuuseum hariduse ajaloo talletajana	109
<i>Heino Mägi.</i> Otepää Gümnaasiumi kogemusi koduloo kirjapanekul ..	112
 Hariduskonverentsi "Eesti kool – juured ja tänapäev" soovitused	115
 Eesti koolivõrgu 310. aastapäeva tähistamisest	117

Kambja, 29.08.1998. Eesti Rahvakooli Memoriaali juures: Ivar Tedrema, Jaan Õunapuu, Mait Klaassen, Mart Siimann, Arnold Rüütel, Jüri Stepanov, Madis Linnamägi

SAATEKS

Juba rohkem kui kaks aastat on möödas Eesti koolivõrgu 310. aastapäeva tähistamisest hariduskonverentsiga teemal "Eesti kool - juured ja tänapäev". 1998. aastal toimunud konverentsi kooliajaloo sektsioonis otsustati Kambja koolimajas 29. augustil esitatud ettekanded trükiks ette valmistada ning kogumikuna välja anda. Selle kavatsuse teostamine võttis üsna palju aega, kuid mõningate raskuste kiuste ning Madis Linnamäe energilise tegutsemise tõttu jõudis kogumik lõpuks kaante vahele, mis on ikkagi rõõmustav sündmus.

Kolme sajandi jooksul on Eesti hariduselus toimunud ettearvamatud muutused. Haridus on kujunenud väärtuseks, milleta elus enam hakkama ei saa. Ent haridust on meil alati väärtustatud. Olgu selle tõenduseks siin hinnang 19. sajandi silmapaistvalt kultuuritegelaselt ja tulise vaimuga isamaalaselt Jakob Hurdalt, kes on rõhutanud, et "raamatukogud, abilaekad, koolid...suur rahva vara ja kulla kaev on...Niisugusest kaevost keeb kül nägemata vaimu vara, aga see on ülem kui raha ehk muu ilmalik vara". (Kõnest I Üldlaulupeol Tartus 19. juunil 1869; Loomingu Raamatukogu 1989 1/2).

Raske oleks anda haridusele paremat ja kaunimat hinnangut. Jakob Hurda silmis oli eriti oluline ammutada seda "vaimu vara" oma rahva keeles. Mõnikord kerkib küsimus, kas meil tänapäeva ühiskonnas osatakse vääriliselt hinnata asjaolu, et kooliharidust ei pea omandama mõne teise rahva keeles.

Täna autoreid ja toimetuskolleegiumi liikmeid mõistva suhtumise ning sujuva koostöö eest.

Tiiu Keskpaik

ALEKSANDER LOIT
Stockholmi Ülikooli professor

EESTI ROOTSI IMPEERIUMI OSANA 1561–1721

Rahvakoolide asutamist ja arengut Eestis Rootsi ajal on käsitletud juba hulk teaduslikke uurimusi ja seda teevad ka kaks järgnevat ettekannet professor Helmut Piirimäelt ja vanemteadur Aivar Põldveelt. Minu ettekanne püüab veidi valgustada eesti rahvakoolide probleemistiku üldist, Rootsi-poolset tagapõhja. Seejuures keskendub tähelepanu kolmele aspektile, mis otseselt või kaudselt on seostatud siin aktuaalse temaga. Esiteks Rootsi suurvõimu periood, teiseks Rootsi võim Eestis ja kolmandaks rahvakoolide asutamise üldpoliitiline taust.

Esimene aspekt: Rootsi suurvõimu periood

Ajajärk, mil Eestimaa oli ühendatud Rootsiga, langeb ühte selle epohhiga Rootsi ajaloos, mida nimetatakse suurvõimu perioodiks. See oli ajastu, millal Rootsi kuulus poliitiliselt ja sõjaliselt Euroopa juhtivate riikide hulka. Eestimaa võtmisega enda valdusesse 1561. aastal algas saja-aastane territoriaalse ekspansiooni periood Rootsi ajaloos, mis 17. sajandi keskpaigaks resulteerus ulatuslike maa-alade liitmise ja lõunas ja läänes Rootsi riigiga. Need valdused ühtekokku moodustasid Rootsi Läänemere-impeeriumi. Läänemeri hakkas kujunema Rootsi sisemereks ja Rootsi võimu võis iseloomustada kui "dominium maris Baltici". Impeerium püsis Põhjasõjani. Kui Venemaa vallutas Baltimaad 1710 (1721), algas tagasikäik ja Rootsi degradeerus jälle teise järgu riigiks Euroopas. Seega võib väita, et võim Baltimaade üle oli oluliseks eelduseks – ja ühtlasi ka tunnusmärgiks – Rootsi suurvõimu positsioonile.

Spontaanselt kerkib küsimus: kuidas oli võimalik, et Rootsi kui üks vaene ja hõredalt asustatud maa Euroopa absoluutses perifeerias lühikese aja jooksul tõusis üheks kontinendi suurvõimuks ja suutis seda positsiooni säilitada üle saja aasta? Selle probleemi eri tahkusi on ajaloolased küll

detailiselt uurinud, aga ammendavat vastust siin formuleeritud üldkokkuvõtlikule küsimusele ei ole ikka veel antud.

Vastust tuleb ilmselt otsida nii väliste kui ka sisemiste tegurite koostmõjust. Soodsaks eelduseks oli kahtlemata esmajoones Rootsi kolmekordne välisest sõltuvusest vabanemine: esiteks Taani poolt domineeritud Skandinaavia poliitilisest unioonist (nn Kalmari unioonist) Gustav Vasa võimuletulekuga 1520. aastate algul, teiseks katoliku kiriku poliitiliselt ja majanduslikult määravast mõjuvõimust sama kuninga poolt läbi viidud reformatsiooni ja kiriku- ning kloostriimaade ulatusliku riigistamise läbi ja kolmandaks Hansaliidu monopoolsest seisundist Rootsi väliskaubanduses.

Edasi löi Orduriigi lagunemine 16. sajandi keskel Rootsi lähikonnas poliitilise vaakumi, mis andis võimaluse interventsiooniks. Peale selle avasid mitmed õnnestunud välislepingud, kuningakoja strateegiliselt sõlmitud abielusidemed ja edukad sõjalised ettevõtmised ukse Rootsi sisenemiseks Euroopa suurde poliitikasse. Üks tähtis väline tegur oli lõpuks veel rahvusvahelise kaubanduse hüppeline areng 16. ja 17. sajandil, milles Läänemere piirkond hakkas üha määravamalt osa etendama. Selles regioonis moodustas aga Rootsi koos Soomega olulise toodanguala rahvusvahelisel turul nõutavatele kaupadele.

Soodne konjunktuur rahvusvahelises poliitikas ja majandusel ei suuda aga üksinda veel seletada Rootsi arenemist Euroopa suurvõimuks. Tähtsam kui välised tegurid oli Rootsi riigivõimu struktuur ja sisemine areng. Rootsi sisepoliitikat iseloomustab 16. ja 17. sajandil kaks kõike muud varjutavat ja omavahel seostuvat juhtmõtet: riikliku keskviimu – st praktiliselt kuningavõimu – tugevdamine ja riikliku ühtsuse süvendamine.

Juba Gustav Vasa alustas resoluutselt riigivõimu ja riigi ühtsuse tugevdamist, peamiselt edukas võitluses keskajast päritud maakondliku partikularismi vastu. Kuninga valitsusperioodi lõpuks oli Rootsist kujunenud tolleaegne modernne territoriaalsoon. Riigi keskviimu konsolideerumise protsess jätkus seejärel kogu 17. sajandi, välja arvatud kaks pikemat eestkostevalitsuse perioodi sajandi keskel, mil kõrgaadel nihutas oma võimupositsioonid tunduvalt ettepoole. Riikliku tsentraalviimu domineerimine saavutas oma haripunkti kuningliku ainuvalitsuse ajajärgul 1680–1718.

Riigivõimu tugevdati nii poliitilises kui ka majanduslikus sektoris. Konstitutsiooniliselt sai selle arengu tähtsamaks sammuks kuninga valitavuse asendamine päriliku monarhiaga aastal 1544, mis arusaadavalt

tugevdas ka valitseva dünastia võimupositsiooni. Riiklike ülesannete sfääri laiendati jõudsalt ja haldusaparaat sai hoopis efektiivsema organisatsiooni. Varasemate, eri korrastusprintsipidele tuginevate sõjaväeüksuste kõrvale rajati nüüd ka püsisõjavägi ning loodi sõjalaevastik. Rahvusriigist sõltumatu katoliku kirik asendati protestantlikuga, millest sai riigile alluv kirik.

Riikliku keskvõimu tugevdamises oli majandussektoril eriline tähendus. Ühe riigi tugevus rajaneb põhiliselt tema täielikul majanduslikul jõudlusvõimel ja selle potentsiaali kasutusvõimaluse astmel. Sellest arusaamast lähtudes toimuski Rootsis aktiivne riiklik sekkumine maa majandusellu, mis sai veel erilise aktuaalsuse pikaajaliste ja kulukate sõdade vajadustest. 17. sajandil arenesid Rootsis eriti jõudsalt mäetööstus, väliskaubandus ja linlikud tegevusalad. Riik mitte ainult ei soosinud majanduse üldist arengut, vaid teostas ka otsest juhtimist ja kontrolli majanduselu üle ning osales ise aktiivselt ettevõtjana mitmel alal – ja seda kõike riigitulude suurendamise sihiga.

Tugeva riikliku keskvõimu loomine eeldas riiklikku ühtsust. Seepärast tuli radikaalselt reformida keskajast pärinevat, halvasti organiseeritud riigiaparaati, kus valitsesid mitmete võimugruppide erahuvid. Ühtsuspoliitika objektideks olid esmajoones riigi administratiivne jaotus, üldine haldus- ja kohtukord, maksusüsteem, tollimäärustik, sõjaväeteenistus ning usuelu. Kõigis neis valdkondades toimus sihikindel planeerimine, organiseerimine ja kontroll, mida teostas üha jõudsamini kasvav bürokraatia.

Riiklikku keskvõimu tugevdada ja riiklikku ühtsust süvendada ei saadud aga ilma sisemiste pingete ja konfliktideta. Tsentralistlik poliitika vastandus teravalt mitme teise võimugrupi huvidele, esmajoones aadli, kiriku ja kohaliku omavalitsuse püüdlustele. Valides strateegiat vastavalt olukorrale – vahelduv koostöö erisuguste partneritega, taktikalised järeleandmised või sobival juhul frontaalrünnak – õnnestus keskvalitsusel oma ühtsuspoliitikat siiski läbi viia, eriti kuningliku absolutismi ajajärgul.

Siin kiirelt visandatud pilt riigi keskvõimu ekspansioonist ei kehti siiski mitte ainult Rootsi kohta. 16. ja 17. sajandil oli taoline areng tüüpiline enamikule Euroopa riikidele ja ta leidis oma õigustuse neis riigiõiguslikes ideedes, mis olid kokku võetud ajastu moeõpetuses – rooma õiguses. Selle õpetuse kohaselt oli riigi ja ta alamate heaolu kõige kindlamini garanteeritud absoluutse monarhia raamides. Sellisel ideoloogial rajaneva poliitika

edu oli aga riigiti väga erisugune. Riikliku ühtsuse seisukohalt oli Rootsi kahtlemata esirinnas. 17. sajandil moodustas Rootsi riik – erinevalt mitmest feodaalselt killustatud Euroopa suurriigist – ühtse, hästiorganiseeritud ja efektiivse valitsemis- ja kontrollsüsteemi, mis võimaldas kõikide kasinate materiaalsete ja inimressursside maksimaalset ärakasutamist. Siin peakski peituma seletus, miks Rootsil õnnestus saavutada nii väljapaistev koht Euroopa riikide peres. Need asjaolud määrasid oluliselt ka Rootsi valitsemiskorra Eestis.

Teine aspekt: Rootsi võim Eestis

Kaks asjaolu tingisid Rootsi osavõtu pikaajalistest ja kurnavatest sõdadest Venemaa, Poola ja Taaniga lagunenud Orduriigi pärandi eest Baltimail, asjaolud, mille aktuaalsus jäi püsima läbi kogu Rootsi aja. Esiteks oli Baltimail suur sõjalis-strateegiline tähendus; neist pidi saama "justnagu eesmüür Rootsi emamaale" Venemaa ja Poola ekspansionismi vastu. Teiseks ahvatles oodatav majanduslik kasu tulutoova transiitkaubanduse kontrollist Lääne-Euroopa ja suure Venemaa turu vahel, osalt osasaamisest Baltimaade põllumajandussaaduste üle – Liivimaad kutsuti ju "Rootsi viljaaidaks" Kumb neist asjaoludest osutus määravamaks Rootsi sekkumisele võimuvõitlusesse Läänemere idaosas, selles küsimuses esineb ajalooteaduses erinevaid arvamusi.

Rootsi võimu kehtestamine Eestimaal tõi endaga kaasa mitmeid põhjanevaid muudatusi kauakestvate järelmittega. Nendest tähtsamateks võib pidada asjaolu, et eestlased said nüüd esimest korda oma ajaloos ühe keskse riigivõimuga riigi alamateks, ja seda, et reformatsiooni võit katolitsismi üle kindlustus lõplikult, mis sai erilise tähenduse eestlaste edasises kultuurilises arengus.

Kui Rootsi 1561. aastast alates võttis eestlaste poolt asustatud alad suksessiivselt oma valdusesse – Eestimaale lisaks Liivimaa 1620. aastail Poola käest ja Saaremaa 1645. aastal Taani käest –, ühendati kaks väga erineva ühiskondliku süsteemiga maad. Peamine erinevus seisnes selles, et talupojad Rootsis olid isiklikult vabad ja nad olid omaette seisusena poliitiliselt esindatud ka Riksdag'is, Riigipäevas (Rootsi parlamendis), kuna aga Eestis, kus valitses Ida-Euroopa tüüpi feodaalkord, olid talupojad sunnimaistena kinnistatud mõisate külge. Ühiskondliku korra erinevustest tulenevalt kujunes Eestimaa integreerimine Rootsi riiki küllaltki keeruliseks ülesandeks. Põhimõtteliselt oli probleem siiski sama mis

Rootsis endaski: tuli tugevdada riigi keskviimu ja luua ühtne administratiivne kord. Rootsi riigivõimu täielik maksmapanek Eestis võttis aga üsna palju aega. Kolm asjaolu etendasid siinjuures tähtsat osa. Esiteks oli suur osa Eestimaast kauakestvate sõdade jooksul aeg-ajalt venelaste ja poolakate valduses. Teiseks sai baltisaksa feodaalaadel – mõisnike kiht – Eestimaa Rootsi alla minekul laialdased privileegid, eriti kohaliku omavalitsuse alal. Kolmandaks olid ajavahemikus 1630–1680 pea kõik riigimaad läänistatud rootsi ja balti aadlimeestele, mistõttu kohalik haldus lakkas peaaegu olemast.

Rootsi aja algusest peale püüdis keskvalitsus siiski integreerida Baltimaid Rootsi riiklikku süsteemi kõikides ühiskonnasektorites. Viidi läbi reforme administratiivses jaotuses, üldises haldusaparaadis, maksusüsteemis ning kohtu- ja kirikuelu korralduses. Tartu Ülikooli asutamisega 1632. aastal taotleti muu hulgas kohalike riigitruude ametnike ja kirikuõpetajate kihi loomist. Katseid tehti ka Baltimaade sõjaväelise organisatsiooni kohandamiseks Rootsis valitsevale korrale. Kuningliku ainuvalitsuse perioodil 1680. ja 1690. aastail käis üle Baltimaade ametliku ja avaliku elu võimas rootsistamislaine, mis oli suunatud kohalike baltisaksa võimugruppide vastu. Üht peamist integreerimiseesmärki siiski ei saavutatud – Rootsi üldise tsiviilseaduse kehtestamist Baltimail. Ainus üldine Rootsi seadus, mis hakkas kehtima, oli kirikuseadus 1686. aastast. Initsiatiiv Baltimaade täielikuks inkorporeerimiseks Rootsi riigi koosseisu tuli enamasti kuningate poolt, kusjuures erilist ettevõtlikkust näitasid üles Karl IX, Gustav II Adolf ja Karl XI. Seevastu Rootsi kõrgaadel, kes domineeris kahes pikaajalises eestkostevalitsuses, püüdis enda seisuse huvides igati säilitada dualistlikku süsteemi, milles Baltimaad pidid moodustama Rootsi emamaast eraldiseisva osa.

Üks probleem, mis kerkis juba Rootsi võimu kehtestamisega Eestimaal ning püsis lõplikult lahendamatuna läbi kogu Rootsi aja, oli küsimus Baltimaade seisundist Rootsi riigis ja nende riigiõiguslikust staatusest. Administratiivselt oli nii Eesti- kui ka Liivimaal kindralkubermangu seisund ja nad moodustasid koos vallutustega Saksamaal (Pommeris) nn "välisprovintsid" Rootsi riigi raames. Sellistena ei olnud neil aga – erinevalt Soomest – oma esindust Rootsi parlamendis. Teatud juhtudel tehti ka vahet Eesti- ja Liivimaa vahel. Esimene oli andnud end Rootsi alla lepingu alusel (per pacta), teine aga oli vallutatud ala, kus Rootsi valitses tol-

leagse rahvusvahelise sõjaõiguse alusel (jure belli). Üks asjaolu, mis on samuti relevantne kõnesoleva küsimuse käsitlemisel, on see, et Rootsi kuninga ametliku ja täieliku titulatuuri kohaselt ei valitsenud ta Baltimaid kuningana, vaid hertsogina – "hertig över de ester i Livland" (Liivimaa eestlaste hertsog).

Rootsi Läänemereprovintside ebamäärane riigiõiguslik seisund ei loonud erilisi probleeme igapäevases haldusrutiinis, küll aga tekitas teravat vastuolu poliitilises sfääris. Baltisaksa rüütelkonnad kaitsesid nimelt lakka-matult ja südilt oma seisukohta, et Rootsi ja Baltimaade vahel valitseb ainult personaalunioon, mis tähendas, et mõlemal maal on sama valitseja ja et Rootsi peab kaitsma Baltimaid väliste vaenlaste vastu, kuna aga võim juhti-da ja kontrollida Baltimaade sisemist elu pidi jäetama täielikult kohalike baltisaksa omavalitsusorganite kätte. Rootsi keskvalitsusel oli risti vas-tukäiv arusaam, ja nimelt, et eksisteeriv maade ühendus oli reaalunioon ja see seisukoht jäi peale.

Erinevalt teistest toleaegsetest Euroopa suurvõimudest ei loonud Rootsi endale suurt ülemerelist koloniaalimpeeriumi, küll aga moodustas ühe mõõdukama ulatusega Läänemere-impeeriumi. Seoses sellega kerkib küsimus, kas Rootsi valitsemist Baltimail võib mingis mõttes iseloomusta-da kui koloniaalvõimu. On kahtlemata asjaolusid, mis räägivad selle poolt.

Konstitutsiooniliselt ja poliitiliselt ei olnud Baltimaad võrdväärsed Rootsi emamaaga, näiteks ei olnud nad esindatud Rootsi parlamendis. Koloniaalsuhete esmaseks tunnuseks on siiski majanduslik ebavõrdsus, mida võib kindlalt väita Rootsi ja ta Balti provintside puhul. Nii oli näiteks kogu riiklik maatagavara pikemat aega läänistatud esmajoones Rootsi kõrgaadlikele, kes tõeliste suurmagnaatidena valdasid tohutuid latifundi-ume – riigikantsler Axel Oxenstierna käes oli 1/5 viljakast Liivimaast – ja seda ilma et nad ise oleksid seal elanud, mis on tüüpiline koloniaalne näh-tus. Selle tulemuseks oli, et Baltimailt veeti pidevalt suurtes kogustes te-ravilja ja muid põllumajandussaadusi Rootsi, seda isegi rängal ikaldus- ja näljaajal 1690. aastate keskel, mil Eestis suri hulgaliselt inimesi nälga. Samuti soosis riiklik kaubanduspoliitika Rootsi linna Baltimaade linnade kulul erinevate tollimäärade ning impordi ja ekspordi kitsendustega. Koloniaalvõimudele iseloomulikku kultuurilist hegemooniat teostas Rootsi valitsus peamiselt sihikindla rootsistamispoliitika kaudu, mis tabas esma-joones baltisaksa ülemkihti.

Siin toodud näited ei moodusta aga veel küllaldast alust ühetähenduslikuks hinnanguks Rootsi valitsemiskorrast Baltimail kui väljaarendatud kolonialismist. Igakülgne hinnang sisaldab nimelt olulisi nüansse ja vastuolulisi elemente. Tähtsaim viimastest oli Rootsi keskvalitsuse järjekindel talurahvasõbralik poliitika. Juba Rootsi aja alguses oli kavatsus vabastada eesti ja läti talupojad pärisorjusest ning selle kavatsuse kuningas Karl XI ka teostas 1680. aastail reduktsiooni läbi riigile taastatud mõisates. Selline toiming ei kuulu absoluutselt mitte klassikalise koloniaalvõimu repertuaari.

Milline tähendus on Rootsi valitsemisperioodil eesti rahva ajaloos? Kõigepealt tuleb konstateerida, et Rootsi ajal väljakujunenud kord püsis mitmel alal edasi kaua pärast seda, kui Baltimaad Põhjasõja järel olid läinud Tsaari-Venemaa alla. See kehtis eriti kohaliku omavalitsuse, maksusüsteemi, agraarolude regulatiivide ja kirikukorralduse kohta; näiteks Rootsi kirikuseadus kehtis Eestimaal 1830. aastateni. Tugeva traditsiooneloova mõjuga olid mitmed Rootsi aja pärandid kultuuri valdkonnast: Tartu Ülikool, talurahvakoolid ja emakeelne trükisõna.

Üks varjatud, aga mitte vähem tähtis traditsiooniloov pärand Rootsi ajast oli Baltimaade sitke võitlus iseolemise ja enesemääramise eest. Seda eriseisundit Baltimaadele Rootsi riigis – tegelikult mingit laadi autonoomiat –, mida baltisaksa korporatsioonidel, st rüütelkondadel ja suuremate linnade magistraatidel oli õnnestunud saavutada, nad mitte ainult ei suutnud säilitada, vaid koguni oluliselt tugevdasid järgneval Vene valitsusajal, nn Balti erikorra (Baltische Sonderstellung) raamides.

Kui eestlaste rahvuslik liikumine möödunud sajandivahetusel uuesti aktiveerus, võeti autonoomia nõue liikumise poliitilisse programmi – nüüd juba regiooni põhirahvastiku huvidele vastavalt. 1917. aasta revolutsiooniga ja tsaaririigi kokkuvarisemisega kaotas see nõue oma aktuaalsuse – siis kõlbas ainult täielik riiklik iseseisvus. Mingit osa selle sihi saavutamisel etendas kindlasti mitmesaja-aastane võitlus kohaliku autonoomse omavalitsuse eest, mille juured ulatuvad tagasi Rootsi aega. Seda arengujoont võib jälgida veelgi hilisemal ajal. Kui Nõukogude Liit 1940. aastal annekteeris Balti riigid, siis määrati neile liiduvabariigi staatus, mis võimaldas vähemalt mingil määral rahvuskultuuri viljeleda. Ilma Balti riikide pikaajalise autonoomia ja omariikluse taustata oleksid nad tõenäoliselt langenud oblasti seisundisse.

Kõige visam pärand Rootsi ajast on siiski ettekujutus "vanast heast Rootsi ajast". Seda kontseptsiooni on peetud müüdiks ja õige on, et Rootsi aega tervikuna ei saa pidada eesti rahvale eriti õnnelikuks ajajärguks. Ettekujutus ise aga ei ole müüt, vaid mitmesaja-aastane kollektiivse sotsiaalse mälu realiteet. Siinjuures on oluline meenutada, et hinnangut "vanast heast Rootsi ajast" ei ole liikvele lasknud – mis oleks ootuspärane – ei tolleaegsed Rootsi valitsusringkonnad ega ka mitte rootsi ajaloolased, vaid see on eestlaste ja lätlaste seas levinud genuiinne rahvalik ettekujutus, mis hakkas välja kujunema varsti pärast Baltimaade minekut Venemaa alla. Ju siis meie esivanemad ikkagi arvasid, et oli halvemaid võõrvalitsejaid kui rootslased.

Kolmas aspekt: rahvakoolide asutamise üldpoliitiline taust

Reformatsioon kehtestas normi, et jumalasõna pidi inimestele kuulutatama nende emakeeles ja et ka kirjaoskamatu lihtrahvas pidi saama mingi ettekujutuse pühakirjas sisalduvast usutunnistusest ja seal püstitatud elureeglitest. Kiriku ülesandeks jäi normi ellurakendamine, mille üks tähtis koostisosa oli rahvale lugemisoskuse õpetamine. Ka Eestimaal tehti juba 17. sajandi algusest katseid korraldada talurahvale kirjaoskuse õpetamist. Algatajateks olid enamasti kohalikud kirikuõpetajad, kes peamiselt koduõpetuse teel õpetasid taluraha lapsi lugema; mõnede kirikute juurde loodi ka koolid. Mitmed kirikuvalitsuse juhtivad ametiisikudki tegutsesid aktiivselt lugemisoskuse levitamise heaks. Üldise rahvakoolide võrgu väljaehitamine algas aga alles siis, kui riigi keskvalitsus 1680. aastail selle oma programmi võttis – nüüd juba oluliselt laiendatud sihiasetusega.

Seati eesmärgiks, et igasse kihelkonda asutataks rahvakool talupoegade lastele. Sellekohase korralduse tegi kuningas Karl XI ise ja kavatsuse teostamisse haarati kõik Eesti- ja Liivimaa võimukandjad: kindralkubernerid, majandusasehaldurid, reduktsioonikomisjonid, kiriku juhtorganid ja rüütelkonnad. Mitmel põhjusel ei suudetud seda programmi küll täielikult ellu viia, aga 17. sajandi lõpus tegutsesid Eesti alal siiski umbes 50 talurahvakooli ja õpilasi oli ühe õppeaasta jooksul üle tuhande. See on aukartustäratav arv võrreldes tolleaegse Eesti rahvaarvuga ja vastavate olukordadega teistes maades. Vene võimu alla minekuga katkes õppetegevus küll pikemaks ajaks, aga Rootsi ajal asutatud talurahvakoolid ja B. G.

Forseliuse koolmeistrite seminar olid pannud aluse ja loonud traditsiooni talupoegade lastele kirjaoskuse õpetamise edasiseks arenguks.

Mis ajendas Rootsi keskväimu asutama rahvakoole eesti ja läti talupoegade lastele? Kavatsus luua igasse kihelkonda rahvakool ei olnud tol ajal mitte enesestmõistetav. Nii pretensioonikat haridusprogrammi, mis pealegi hõlmas riigitoetuse andmist õpetajate seminari rajamiseks, ei olnud tol ajal veel üheski riigis, isegi mitte Rootsis, kus talupoegade lastel oli teisi võimalusi alghariduse saamiseks.

Küsimuse paremaks mõistmiseks tuleb seda käsitleda seoses teiste samaaegsete tähtsate sündmustega ja reformidega Rootsi sisepoliitikas. 1680. aastail toimusid Rootsi poliitilises elus väga suured muutused, mis otseselt ja oluliselt puudutasid ka Baltimaid. Kahel sündmusel oli siinjuures täiesti määrav tähendus, sest nad olid eeldusteks kõigile teistele muudatustele. Need olid nimelt kuningliku ainuvalitsuse kehtestamine (nn "karoliinide absolutism"), mis koondas kogu poliitilise võimu kuninga isiku kätte, ja läänistatud riigimõisate tagastamine riigile (nn reduktsioon), mis lõi soliidse riigifinantsilise baasi mitmetele suurtele reformidele.

Baltimail oli reduktsioon väga ulatuslik. See tõi riigi kätte tagasi 5/6 haritud maast Liivimaal ja üle poole Eestimaal. Selline tohutu maavaldus tegi Baltikumist tõelise Rootsi kroonukoloonia. Riiklik keskväim pani end nüüd täiel määral maksma ja seda igas ühiskondlikus sektoris. Viidi läbi mitu radikaalset reformi, mis kergendasid talupoegade olukorda. Kuninga otsusega vabastati riigimõisate talupojad, st suurem osa talurahvast pärisorjusest. Nende koormised normeeriti üksikasjalikult, et teha lõpp varem laialt levinud tavale, mille järgi mõisnikud omastasid suurema osa talupoegade lisatoodangust. Läänisüsteem kui riigimaa valdamisvorm kaotati. Hakati rajama rahvakoolide võrku talupoegade lastele. Samaaegselt elavnes talupoegade osalemine avalikus elus: kohalikus kohtupidamises, riigimaade katastreerimistöodes, kirikuelus ning sõjaväetenistuses. Põhjasõja ajal formeeriti näiteks terved maamiilitsa rügemendid kohalikest talupoegadest.

Kõik need muudatused tähendasid mitmesaja-aastase feodaalkorra mõranemist ja uute ühiskondlike põhisuhete loomise algust. Kuna redutseeritud mõisad anti enamikul juhtudel endistele omanikele rendile, olid mõisahärradest saanud riigimõisate rentnikud. Nende vahetõrka kuningavõimuga ei reguleerinud enam lääniõigus, vaid riigivõimuga sõlmi-

tud leping, mis tegelikult dikteeris tingimused. Rentnike võim talupoegade üle oli nüüd äärmiselt piiratud, võrreldes varasema vahekorraga mõisahärra ja talupoja vahel. Pealegi puudus rentnikel oma korporatsioon, sest nad ei kuulunud enam rüütelkonda ega tohtinud end isegi tituleerida oma rendimõisate järgi.

On ilmne, et riigivõimu erisugused sammud toleaege provintsipoliitika valdkonnas olid üksteisega seostatud ja moodustasid ühtse reformiprogrammi. Eriti kehtis seos talupoegade pärisorjusest vabastamise ja neile koolihariduse andmise vahel. Kiriklikes ringkondades domineerisid talurahvale kirjaoskuse õpetamise küsimuses kahtlemata usulised motiivid. Riigi keskvõimu esindajatel olid aga kindlasti kaugemale ulatuvad sihid.

Nagu varem konstateeritud, oli üheks nõrgaks kohaks Rootsi suurvõimu positsiooni säilitamisel riigi elanike väike arv, mispärast tuli olemasolevaid ressursse maksimaalselt ära kasutada. Eesti ja läti talupojad – regiooni põhielanikud – olid enne reduktsiooni olnud mõisaorjadena baltisaksa feodaaladli valduses ja sellistena riigile ilma erilise väärtuseta. Nende pärisorjusest vabastamine moodustas aga laia rekruteerimisbaasi riigile kasulikeks kutsetegevusteks kohalikke olusid hästi tundvaist elanikest, peamiselt sõduritena, käsitöölisena, madalamate ametnikena ja isegi kirikuõpetajatena omaenda rahva keskel. Selline sotsiaalne liikumine ülespoole eeldas aga mingit hariduslikku taset, millele rahvakoolid pidid nüüd aluse panema. Pikemas perspektiivis oli riigi keskvõimu siht aga ilmselt see, et eesti ja läti vabast talupoegkonnast oleks saanud iseseisev poliitiline jõud – nagu Rootsis ja Soomes – ja ühtlasi keskvõimu liitlane alati opositsioonilise baltisaksa aadli vastu.

Estland som del av det svenska imperiet

Grundandet av bondeskolor i Estland under den svenska tiden har sedan länge varit föremål för intebnsiva vetenskapliga studier. Syftet för detta föredrag ät att något belysa problematikens bakgrund från den svenska sidan. Uppmärksamheten är riktad främst på tre problemområden: den svenska stormaktstiden, det svenska väldet i Estland och den svenska centralregeringens intentioner med inrättandet av bondeskolor i Östersjöprovinserna.

RAHVAKOOLID JA RAHA ROOTSI AJAL*

Rootsiaegsetest talurahvakoolidest on viimasel paaril aastakümnel ja eriti seoses Bengt Gottfried Forseliusega palju kirjutatud. Siinses käsitluses on püütud leida veidi kitsamalt piiritletud, kuid uudsemat ja samas ka tänaste koolidebattidega haakuvat vaatenurka. Juttu tuleb rahvakoolidest ja rahast 17. sajandi viimasel veerandil, kusjuures "raha" all mõeldakse kõiki ainelisi vahendeid ja tingimusi, mida koolide asutamiseks ja toimimiseks vaja oli (kaasa arvatud raha). Kui tänapäeval tehakse avalikkuses juttu kooliasjadest, kõlab ikka kõige valjemalt ja valusamalt jutt rahast, õieti selle vähesusest. Rootsiaegsete rahvakoolide uurimisel on see teema jäänud seni tagaplaanile ning pigem on imetletud tollaste tegijate idealismi, entusiasmi ja filantroopset pühendumust.

1

Aineliste vahendite tähtsusest said suurepäraselt aru ka tolleaegsed kirikujuhid ning veel paremini pastorid. Audru kirikuõpetaja Friedrich Döpner, kes oli tuline rahvakoolide pooldaja, ütleb kirjas Pärnumaa praostile (24. IX 1686) otse: "*...mitte millestki ei saa midagi... inimene ei saa elada üksnes tuulest... töötegija on oma palka väärt...*" (*aus Nichts wird nichts... weilen ein Mensch vom Winde nicht leben kan und zu dem ein Arbeiter seines Lohnes werth ist*).¹ Kooli pidamiseks oli vaja koolimaja, koolmeistrit ja õpilasi. Koolimaja ehituseks oli tarvis materjali, toasoojaks küttepuid, tuppä valgustust ja õppetööks oli vaja kooliraamatuid. Koolmeistrile tuli kuskilt leida elatis ja talupere pidi koolilapsele kaasa andma moonakoti. Tänapäeva mõistes on need väga napid vajadused, kuid tollases ühiskonnas nõudis koolide avamine tõsist majanduslikku, sotsiaalset ja ka poliitilist pingutust.

* Artikli aluseks on hariduskonverentsil "Eesti kool – juured ja tänapäev" peetud ettekanne. Kuna autoril on valmimas pikem artikkel, milles samu küsimusi põhjalikumalt käsitletakse, on siin ettekande teksti ja populaarset laadi vaid vähesel määral kohendatud ning piiratud kõige napimate viidetega.

Meid huvitabki nüüd, kust tulid koolide avamiseks tarvilikud ainelised vahendid ja kuidas need kätte saadi. Silma hakkab *kolm allikat ja kolm meetodit* (antagu andeks see anakronistlik fraas). Allikatena saame mainida: *esiteks* – riigi rahakotti, *teiseks* – aadli omandit ja *kolmandaks* – asjaosaliste, s.o kooli avanud kirikuõpetajate ja kohalike talupoegade vahendeid. Meetoditena hakkavad silma: *esiteks* – head ideed, osav asjaajamine ja poliitilise konjunkturi tabamine, *teiseks* – n-ö riiklik "käteväänamine" ning *kolmandaks* – heategevus. Mõistagi tuli ette allikate ja meetodite mitmesuguseid kombinatsioone. Sama mitmekesine oli ka aktiivsete või passiivsete vastutegutsejate arsenal.

Oluline on meeles pidada, et Rootsis mingit talurahvakoolide finantseerimise riiklikku süsteemi ei eksisteerinud. Ettepanekuid maakoolide asutamiseks ja riiklikuks toetamiseks tehti 1682. ja 1686. aasta Riigipäeval, kuid edutult. 1686. aastal vastu võetud kirikuseaduses jäi talurahvale katekismuse ja lugemise õpetamine endiselt kõstri või kaplani ülesandeks. Koolimajade ehitamist kirikuseadus ei nõudnud. Muidugi olid Rootsi olud teised: kihelkonnad väiksemad ja linnakoolide ukсед ka maalastele lahti. Seega ei saa eeldada, et Rootsi riigil olnuks otsene ja palav soov finantseerida rahvakoolide asutamist Balti provintssides. Küll aga ei saa mainimata jätta, et riiklikke vahendeid eraldati näiteks Taanilt vallutatud provintside rootsistamiseks tarvilike kooliraamatute trükkimiseks või n-ö poolpaganliku Lapimaa kristianiseerimiseks.² Ka Balti provintse käsitleti Rootsis kui alasid, mida tuli kohalikke erisusi ja rüütelkondade isepäisust tasandades tugevamini emamaa külge liita. Siinne talurahvas, kelle kristlik haritus ei olnud võrreldav rootsi talupoegade omaga, tuli aga "järele aidata" ning muuta immuunseks naabrusest ähvardava katoliikliku ja õigeuskliku ohu vastu. Kristlikult haritud ja seeläbi ka kiriku kaudu mõjutatav ning lugeda oskav talupoeg oli üheks eelduseks pärisorjuse kaotamisele, mida keskvoim tollal tõsiselt plaanis.³

2

Sellisel taustal saab paremini mõistetavaks Liivimaa kindralsuperintendent Johann Fischeri osav ja viljakas tegutsemine. 1675. aastal esitas ta Karl XI-le ulatusliku tegevuskava kiriku- ja hariduselu edendamiseks Liivimaal. Rahvahariduse tuleviku jaoks osutus eriti oluliseks ettepanek avada igas linnas *vaestekool*, kus õpetataks nii vaeste soldatite lapsi kui ka

orbusid ning varustataks nad tarvilike raamatutega. Neist koolidest võiks edaspidi saada kõstreid ja maakoolmeistreid. Finantsallikana pakkus kindralsuperintendent välja osa Riias *litsentsist* (teatud riiklik toll) laekuvast *vaesterahast*, mida Fischeri sõnul olevat seni ebaväärikalt kasutatud. Kuningas oli ettepanekutega päri ja määras vaestekoolide ülalpidamiseks poole laekuvast vaesterahast. Seda otsust tehes pidas Karl XI muidugi eelkõige silmas võimalust lahendada Liivimaal väeteenistuses olevate soldatite laste harimise küsimus ning teatud määral ka nendega seotud hoolekandemured. Sama resolutsiooniga sai Fischer ka soovitud privileegi asutamaks Riiga kuninglik *trükikoda* kiriku- ja kooliraamatute trükkimiseks.⁴

Tekkinud rahaallikal ei puudu teatud sarnasus tänapäevaste sihtotstarbeliste ja kindla protsendimääraga seotud laekumistega hasartmängumaksust või aktsiisidest. Seepärast võimegi näha, kuidas Riia kaubanduse elavnedes hakkas suurenema ka litsentsist laekuv vaesteraha. Esialgu prognoositud summad olid 1680. aastaiks kahekordistunud. Fischerile tegi aga tõsiselt muret, et juba mitu aastat oli tal kätte saamata jäänud 50% vaesterahast, – talle oli antud üksnes Liivimaa eelarves (staatides) fikseeritud 300 riigitaalrit. Nõnda pöörduski ta 1683. aastal kuninga poole sooviga koolidele kuuluv raha kärpimata kätte saada. Fischer selgitas, et vaesteraha on kasutatud rahvuste vahel vahet tegemata ja juba sadadele nii rootsi, soome, saksa kui ka mittesaksa (esmajoones läti) noortele on jagatud õpetust ja tarvilikke raamatuid. Teises kirjas viitas kindralsuperintendent sel-lele, et koolide arv suureneb mitte ainult linnades, vaid ka maal talurahva seas lausa päevadega, kusjuures koole nõutakse rohkem kui ta tublisid koolmeistreid leida või ülal pida-da suudab. Karl XI reageeris Fischeri esildistele positiivselt. Kui 1684. aastal oli Fischeril kasutada 300 riigitaalrit, siis 1685. aastal oli see summa 603 ja 1686. aastal juba 773 riigitaalrit. Ainult tänu Riia litsentsist laekuvale vaesterahale oli võimalik talurahvakoolide asutamist Liivimaal laialdasemalt ette võtta, ootamata ära keskvõimu initsiatiivi.⁵

3

Aastal 1683 alustas Lätis vaesteraha toel koolitööga Alüksne pastor Ernst Glück ja aasta hiljem Tartus Bengt Gottfried Forselius. Kahe aasta jooksul Tartus õppinud u 160 poisi ülalpidamiseks kroonu magasinist väljaantud vili, samuti koolihoone remont jm kulud maksti kinni Riia vaesterahast. Nii Alüksnes kui ka Tartus õppinud poisse kasutati järgemööda

avatud uutes koolides koolmeistrina, õppetööks tarvilikud raamatud saadi enamasti tasuta Riias. Esimestele koolmeistritele, eriti Lätis, maksti vaesterahast ka palka.⁶ Oluline on siiski märkida, et koolid saadi esialgu avada üksnes seal, kus kohalik kirikuõpetaja asjale öla alla pani. Paiguti toetasid ettevõtmist ka heatahtlikud mõisnikud. Hästi on tuntud piiskop Johann Heinrich Gerthile Forseliuse saadetud kiri, kus kirjeldatakse vastavatud koolide olukorda: *"Koolitubadeks on pruugitud vanu pastoraate, köstrimaju või rehtesid (hooneid, milles vilja pekstakse). Ülalpidamist on koolilapsed saanud oma vanematelt ja jaolt ka aadlimeestelt. Ahjukütjate ja söögikeetjatena on lapsed ise toimetanud ning raamatud on neile laenuks antud (creditiret)"*.⁷ See viimane tähendab täpsemalt, et vastavad kulud kaeti Riia vaesterahast.

Hea algus julgustas ka kesk võimu astuma järgmist sammu, millele majandusliku kandepinna pidi looma mõisate *reduksioon*. 1686. aastal andis kuningas korralduse Liivimaal riigile tagastatud mõisate abil iga kiriku juures kooliga algust teha, määraes koolmeistri elatiseks veerand adramaad. Kui varasemat võib käsitleda suurel määral altpoolt tulnud initsiatiivina, siis nüüd oli talurahvakoolide asutamine saanud riiklikuks poliitikaks. Ja reduksioon võimaldas aadli suhtes rakendada riiklikke surveabinõusid, millele on viidatud juba eespool. Järgmise aasta sügisel (1687) tõstatas kindralkuberner J. J. Hastfer kooliküsimuse rüütelkonna maapäeva ees. Nõudmised olid järgmised: ehitada iga kiriku juurde koolimaja, anda koolmeistrile maatükk ning manitseda lapsi kooli tulema. Rüütelkond oli nõus küll koolimaja ehitamisega, kuid ei nõustunud eraldi koolmeistri palkama. Õpetamine pidi jääma köstri ülesandeks, elatiseks ja tasuks aga köstrimaa. Paraku tõusid mitmel pool koolide asutamise ette suured takistused. Tähtsusetu polnud küllap seegi, et nüüd oli tegemist juba ülevalt-poolt peale pressitud asjaga. Nõnda oligi kindralkuberner sunnitud 1689. aasta aprillis avaldama plakati, milles nõuti nii riigi- kui ka aadlimõisatelt koolimajade ehituse lõpuleviimist. Seal ei mainitud koolimaade küsimust, mille lahendamine samuti venis. Ülemkonsistorium reageeris sellele mureliku märgukirjaga. Maaküsimuse ehk teisisõnu köster-koolmeistrite palgaküsimuse takerdumist pidi kindralsuperintendent Fischer kuningale kurtma veel 1694. aastalgi.⁸ Liivimaa halduse ümberkorraldamise käigus tegid ökonoomia-asehaldurid 1690. aastail olukorra parandamiseks üpris

olulisi jõupingutusi,⁹ kuid suur näljaaeg ja Põhjasõda vajutasid koolimajade ehitamisele ja koolimaade väljamõõtmisele oma pitseri.

4

Koolide asutamist uurides ei tohi mööda vaadata asja heaks tehtud *poliitikat* ja *lobby*-tööst. B. G. Forselius oli selles valdkonnas silmapaistvalt edukas. Tema tegevuse seda külge tuleb käsiloleva teema kontekstis eriti rõhutada. Iga koolilaps teab, kuidas Forselius Ignatsi Jaagu ja Pakri Hansu Jüriga 1686. aasta detsembris Stockholmi külastas. Hoopis vähem on aga teadvustatud, et visiidi tulemuseks oli kuninga korraldus ehitada Ristile ja Harju-Madisele (s.o Forseliuse kodukanti) koolimaja. Seega olid reisi tulemused ja võib-olla seatud eesmärgidki lokaalsema tähendusega kui oleme harjunud arvama ning seotud mitte Liivimaa ja Forseliuse seminariga, vaid juba Eestimaa kubermanguga. Tänapäevast paralleeli otsides meenutab see kangesti mõne koolimaja katuseremondi korraldamist riigikogu tasandil. Ja veel enam, kahele talupojakoolmeistrile määras kuningas palga otse Eestimaa kubermangu eelarvest. Samast eelarveartiklist finantseeriti veel Tallinna toomkooli ja gümnaasiumi ning sellega riigieelarveline toetus kubermangus tegutsevatele koolidele piirduski. Ükski teine talurahvakool sellist toetust edaspidi ei saanud. Pretsedenditult otsust looritas selgitus, et neis koolides Ristil ja Harju-Madise kihelkonnas on reduktsioon läbi viidud ja tegemist on teednäitava sammuga kogu Eestimaa jaoks.¹⁰

Septembris 1688 külastas Forselius Stockholmi teist korda, sedapuhku kaasas kindralsuperintendent Fischeri head soovitusel ja ettepanek luua rahvahariduse korraldamiseks *koolide inspektori* ametikoht. Kuningas andiski Forseliusele vastavad volitused kolmeks aastaks ning palgaks eraldi Liivimaa eelarvest üpris väärikas summa – 200 riigitaalrit aastas. Palgakulu kaeti redutseeritud mõisate sissetulekutest. Me teame, et tagasiteel Forselius hukkus ja oleme lugenud mõttekonstruktsioone stiilis: mis oleks saanud kui... (meenutame siinkohal kasvõi J. Krossi raamatut "Wikmani poisid"). Aga samas teame ka seda, et vastloodud ametikohale määrati Forseliuse õepoeg Johann Hornung ja et kolme aasta möödudes pikendati talle palgamaksmist veel kaheks aastaks. Niisiis elu läks edasi. Mida ütleks selle töökoha loomise kohta tänapäeval moodsalt mõtlev inimene? Ehk arvaks ta, et tegemist oli osavalt läbi surutud projektiga või koguni Forseliuse äriideega? Ja võib-olla see polekski vale? Igatahes sama-

sugusest ametikohast läti koolide tarvis pole mingeid andmeid, Rootsist rääkimata.¹¹

Ja veel on teada, et vahetult enne Rootsi sõitu kohtus Forselius Rakveres reduktsioonikomissar Hans Heinrich von Tiesenhauseniga, kes lubas omalt poolt koolide ja uue õpetamiseetodi asjus Stockholmis kosta. Olgu lisatud, et kaks reduktsioonikomissari olid sel ajal sisuliselt kõrgeimad võimukandjad Eestimaa kubermangus. Kooliasjanduse toetamiseks oskas Forselius luua häid suhteid teistegi võtmeisikutega nii Eesti- kui ka Liivimaal. Näiteks üks tema andekamaid õpilasi Bengt Adamson (Uustalu Bengt – vt samast kogumikust A. Põldvee artiklit “Uustalu Bengt – Ignatsi Jaagu õpetaja”) sai Liivimaa ülemkonsistooriumi presidendi Friedrich Plateri kutsel koolmeistriks Sangastes, teine saadeti Helme kihelkonda Liivimaa maanõunik Caspar von Ceumerni mõisas asutatud kooli, kolmas Viimsisse Eestimaa reduktsioonikomissari Carl Bonde mõisa. Ja selliseid näiteid võiks tuua veelgi. Kuna koolide asutamine oli saanud riiklikuks poliitikaks, näitasid kõrged ametnikud hariduse soosimisega ühtaegu nii eeskuju kui ka tõendasid oma lojaalsust. Forseliuse suhtlusringkonnale ja haardele osutab kasvõi tuntud fakt, kuidas ta saatis piiskopi kaudu kirja teel (28. juunil 1687) Stockholmi terviseid Heinrich Rosencronile, kellest kuningas tegi 1687. aastal esimese Tallinna justiitsbürgermeistri, keskvõimu esindaja raes.¹²

5

Eestimaal ei läinud koolide asutamine nii edukalt kui Liivimaal.¹³ Üheks peamiseks takistuseks oli siin kahtlemata samaväärsete rahaliste vahendite puudumine. Eestimaal ei olnud koolide toetuseks kasutada sellist ressursi nagu Riia vaesteraha, järelikult polnud ka mingeid tasuta raamatuid ega koolmeistrite palgaraha. Pealegi viidi reduktsioon siin läbi tunduvalt väiksemas ulatuses, mistõttu ka rüütelkond allus vähem keskvõimu survele. Oma osa oli muidugi Eestimaa konsistooriumis domineerival vanameelsusel, millele pörkusid Forseliuse keeleuuendus ja uus õpetamiseetod, kuid seda ei tohi koolide *asutamise* küsimuses liialt üle tähtsustada. Küllalt iseloomulik on selles kontekstis siiski konsistooriumi ettepanek Forseliusest järele jäänud inspektoripalgast kihelkondades ametisse võetavatele koolmeistritele tasu maksta. Nagu teada, ei läinud see ettepanek läbi, sest kõnealuse raha kasutamine käis Liivimaa eelarve kaudu.

Tõsisemalt hakati tegutsema alles 1689. aastal. Augustis lasi kuningas kindralkuberneril Axel Julius De la Gardiel uurida, kas Eestimaal oleks võimalik ehitada koolimaju ja varustada koolmeistrid maaga, nagu seda on juba tehtud Liivimaal. Kirjas sisaldus selge vihje, et see kõik peaks toimuma *riigi sissetulekuid vähendamata*. Selle peale ei saanudki kubermanguvalitsuselt, mis oli sunnitud arvestama tugeva rüütelkonna huvidega, tulla muid ettepanekuid, kui et köstrimajadele tuleks juurde ehitada koolitoad ning õpetama peavad hakkama köstrid ise. Mingist lisatasust või koolimaast polnud juttugi. Mööndi küll, et maata köstrid peaksid maatüki saama, kuid selle suurus ja eraldamise mehhanism jäid kindlaks määramata. Teisisõnu tähendas see köstrile uut palgata kohustust ja kirikuõpetajale harjumuspärasest köstri abist loobumist talvel õppetöö ajal. Pastorid, kes niisuguse asjade käiguga sugugi leppida ei tahtnud, koostasid märgukirja, mille esimese osa pealkirjaks oli: "Põhjendused, miks köster peab olema eraldi ja ei või mitte ühtaegu koolmeister olla" ja teises osas järgnesid ettepanekud, miks ja kuidas tuleks koolmeistriamet sisse seada.

Siinkohal tuleb mõne sõnaga puudutada köstri-küsimust, mis seoses koolide asutamisega üles kerkis. Peagi selgus, et suur osa köstreist ei olnud koolmeistritööks valmis, mitmes kihelkonnas polnud aga üldse köstrit või täitis tema ülesandeid mõni kirjaoskamatu talupoeg. Enamasti oli köstril kihelkondade suuruse tõttu õige palju tegemist ning kogu ta vaba aeg kulus tihti mingi käsitööameti pidamiseks, kasvõi näiteks sepatööks, et endale ja perele elatist teenida. Koolmeistriametis kinniolek ähvardas liiati kärpida kirikuteenistusest saadavat väikest raha ning võimalust käia mööda kihelkonda talust-tallu oma köstripalka sisse nõudmas. Kui nüüd hakkasid kostma hääled, et vanad ja koolmeistritööks sobimatud köstrid tuleb osajamate vastu välja vahetada, tõi see päevakorda ka sotsiaalsed probleemid.

Paraku vaadati konsistooriumi korduvatele protestidele läbi sõrmede ja kubermanguvalitsuse esitatud poolik lahendus leidis 1690. aasta juulis kinnitamist ka Eestimaa rüütelkonna maapäeval. Sellega pandi Eestimaa koolid sõltuma eelkõige kohalike pastorite, talupoegade ja mõisnike heast tahtest ja määrati üldiselt Liivimaa omadega võrreldes vinduma.

* * *

Lõpetuseks võime teha kolm järeldust:

1. Rahvakoolide asutamine Rootsi ajal oli rahaga (aineliste vahenditega) seotud suuremal määral kui senised käsitlused seda mainivad. Võime küll imetleda paljude asjaosaliste ennastsalgavat tegutsemist, kuid üksnes idealismi toel jäänuks meile teada olev rahvahariduse tõus olemata.

2. Riiklik poliitika oli sõnades küll haridussõbralik, kuid sõnadega asi sageli piirduski. Lisakulutusi riigile teha ei soovitud ja seetõttu jäid ka tulemused plaanitud tagasihoidlikumaks, eriti Eestimaal, kus talurahvakoolide toetuseks ei loodud vähegi tõhusaid võimumehhanisme või finantsallikaid. Heade ideede ja andekate eestvedajate tubli asjaajamisega oli siiski võimalik hariduse toetuseks nii riigieelarvest kui muudestki allikatest lisavahendeid leida.

3. Ei ole midagi uut siin päikese all... Audru kirikuõpetaja kolmesaja aasta eest lausunud sõnad: "...mitte millestki ei saa midagi... inimene ei saa elada üksnes tuulest... töötaja on oma palka väärt..." kõlavad vägagi tänapäevaselt.

VIITED JA MÄRKUSED:

1) Rootsi Riigiarhiiv (RRA), Livonica II: 401. Praosti aruanne Liivimaa kindralsuperintendent Fischerile koopiatega pastorite kirjadest, 16. XI 1686. Vt ka Johan Köpp, Kirik ja rahvas. Sugemold eesti rahva vaimse palge kujunemise teelt. Lund, 1959, lk 147–149.

2) Albin Warne, Den svenska folkundervisningen från reformationen till 1809. Svenska folkskolans historia. Första delen. Stockholm, 1940, lk 192 jj; Wilhelm Sjöstrand, Pedagogikens historia II. Sverige och de nordiska grannländerna till början av 1700-talet. Malmö, 1958, lk 288 jj.

3) Aleksander Loit, Pärisorjuse kaotamine Eestis Rootsi ajal. – Kleio. Ajaloo ajakiri. 1996, nr 1, lk 3–18.

4) RRA, Livonica II: 143. Kindralsuperintendent Fischeri märgukiri (dateerimata, 1675); RRA, Riksregistratur. Kuninga resolutsioon 9. VIII 1675. Greta Wieselgren, Johann Fischer – Livlands nye apostel. – Svio-Estonica. Volym XVII, ny följd 8. Lund 196, lk 26–58.

5) Aivar Põldvee, Das Schulmeisterseminar von Forselius – eine unikale Schule im ganzen schwedischen Königreich? – Kirik ja kirjasõna Läänemere regioonis 17. sajandil. Eesti Rahvusraamatukogu Toimetised VII. Koost P. Lotman. Tallinn, 1998, lk 155–183. Vrdl Liivi Aarma, Villem Reimani kui Forseliuse uurija tähtsusest eesti kultuuri ajaloos. Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Humanitaar- ja Sotsiaalteadused. 1994, lk 303–319.

6) Üpris põhjalikud andmed koolidele kulutatud vaesteraha kohta leiduvad Läti Riigi Ajalooarhiivis (LRAA) f 4038, n 2, s 732 ja Rootsi Riigiarhiivis, Kammerkolleegiumi esildises kuningale 22. X 1694 (okt–dets: 55).

7) Greta Wieselgren. B. G. Forselius und die Grundlegung der estnischen Volksschule. Urkunden und Kommentar. (Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok 1942.) Lund, 1943, lk 94–95; tõlge: Lembit Andresen, Kirjamees ja rahvalalgustaja B. G. Forselius. Tallinn, 1991, lk 47

8) RRA, Livonica II: 143. Kindralsuperintendent Fischer kuningale, dateerimata [juuli 1694].

9) Selle kohta pakub huvitavat materjali seni ajaloolaste poolt kasutamata mahukas visiidisooniprotokoll 1695. aastast, milles on kooliolude parandamiseks tehtud kihelkondade kaupa väga konkreetseid ettekirjutusi. RRA, Ekonomiståhållarens i Dorpat (Pernau) G. A. Strömfelts kontor: 1.

10) Greta Wieselgren. B. G. Forselius und die Grundlegung der estnischen Volksschule. Lk 92–93.

11) Positsioonilt sarnane ametnik, unifitseerimisinspektor (uniformitetsinspektor) tegutses aastail 1685–86 Skånes, mis oli mõni aeg tagasi Taanilt vallutatud ja mille elanikkonda aktiivselt rootsistati. Inspektor pidi kontrollima ja juhendama kõstreid, nõudma neilt rootsi keele ning rootsikeelsete aabitsate ja katekismuste kasutamist. Vt Hilmer Wentz, Klockaren i helg och söcken från medeltid till nutid. Malmö, 1980, lk 137–139.

12) Rosencroni kohta vt Otto Liiv, Tallinna ajalugu Rootsi aja teisel poolel. – Artiklite kogumik Eesti Ajalooarhiivi 75. aastapäevaks. – Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 1 (8). Tartu, 1996, lk 8.

13) Vt lähemalt: Aivar Pöldvee, Die Gründung der Volksschule in Estland in den 1680er und 1690er Jahren. – Die schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.–18. Jahrhundert. Hrsg. Aleksander Loit, Helmut Piirimäe. – Studia Baltica Stockholmiensia 11. Uppsala, 1993, lk 285–292; Aivar Pöldvee, Eestimaa konsistooriumi kooliaruanded 1691. ja 1693. aastast. – Haridus, 1993, nr 11, lk 50–55.

UUSTALU BENGT – IGNATSI JAAGU ÕPETAJA

Ehkki rootsiaegseid talurahvakoole on pikema aja jooksul üpris rohkelt uuritud, pole üllatused ja avastused siin sugugi võimatud. Üks haridusloo valdkondi, mille kohta leidub andmeid väga napilt, on tollased talupoe-gadest koolmeistrid. Teame küll tervet hulka nimesid, kuid enamasti asi sellega piirdubki. Ainus rootsiaegne koolmeister, kelle isikult on õnnes-tunud teadmatus loori kergitada, on *Ignatsi Jaak*.¹ Aga kasvõi näiteks *Pakri Hansu Jüri* kohta, kelle Bengt Gottfried Forselius ühes Ignatsi Jaaguga kuninga ette viis, ei tea me lähemalt mitte midagi, – sedagi mitte, kas temast üldse koolmeister sai.

1

Uusi nimesid seni tuntud koolmeistrite ritta lubavad arhiividokumendid lisada nii mõnegi. Eriti tähelepanuväärsetena tõusevad neist esile kaks: *Jõesuu Toomas* ja *Uustalu Bengt*. Läti Riigi Ajalooarhiivis säilinud kviitungi koopialt selgub, et need kaks poissi (kirjapildis *Oustahl Bengd* ja *Joesoy* või *Jorsoy Thomas*) "lugesid noortele ette" ehk olid abiõpetajateks Forseliuse eesti koolis Tartu lähedal talvel 1685/86. Kumbki noormees sai õpetamise eest tasu kümme albertustaalrit Liivimaa kindralsuperintendent Johann Fischeri käsutada olnud Riia vaesterahast koolidele eraldatud vahenditest. Selle raha jättis Forselius poistele üleandmiseks augustis 1686 Risti pastoraadis Arul oma õemehe, kirikuõpetaja Gabriel Herlini kätte. Jõesuu Toomas oli pärit Harju-Madiselt ja Uustalu Bengt Risti kihelkon-nast.²

Kuna on teada, et Ignatsi Jaak õppis Forseliuse seminaris kaks talve – 1684/85 ja 1685/86, siis võibki öelda, et mainitud kaks eesti poissi olid Forseliuse kõrval Jaagu õpetajateks. Nüüd saab ka selgemaks, kuidas oli Forseliusel võimalik Tartus kahe talve jooksul õpetada tervelt 160 poissi. Jõesuu Toomase ja Uustalu Bengti näol on meil tegemist teadaolevalt kahe esimese palgalise talupojast koolmeistriga Eestis. Sissekandeid nende palga kohta võib leida mitmest arvedokumendist nii Läti Riigi

Ajalooarhiivist kui ka Rootsi Riigiarhiivist, viimasest küll nimesid mainimata, "vaestele tudengitele ja poistele" kulutatud summade hulgas.³

The image shows a handwritten document in German, likely a receipt or record from 1686. The text is written in a cursive script. Key names and dates visible include "Bengt Gottfried Forstén", "Gabriel Herlin", and "24 August 1686". The document appears to be a record of expenses or payments, possibly related to the historical context of the text provided.

Koopia Gabriel Herlini kviitungist 24. augustist 1686 (LRAA, f 4038, n 2, s 732, l 36 p-37)

Kui Jõesuu Toomasest on teada pelgalt nimi, mis osutab Jõesuu talukohale Vasalemma jõe suudmes, veidi maad Harju-Madise kirikust põhja poole, siis Uustalu Bengtist võiks järgnevate oletuste toel saada juba mõnevõrra täpsemalt kirjeldatud ajaloolise isiku, kelle portree sobiks hästi Ignatsi Jaagu kõrvale meie esimeste talupoegadest koolmeistrite galeriis. Uustalu-nimelisi talukohti oli Risti kihelkonnas mitu. Teiste hulgast hakkab aga silma Kõmmaste küla ja kiriku vahel asunud 3/4-adramaaline hajatalu, mille peremeheks oli 1686. aasta vakuraamatu järgi Ustallo Adam. Oletagem, et Bengt oli tema poeg. Rootsipärase nimekasutuse järgi, mis Risti kihelkonna rannarootsi juurtega talupoegade seas oli üldlevinud ja eestipärasega paralleelselt kasutusel, oleks tema nimeks Bengt Adamson.

Järgnev on näide sellest, kuidas üks üsna juhuslikult lisandunud faktikild võib kokku sobitada ammu tuntud fragmentaarsed mosaiigitükid, mis oma "õigel kohal" muutuvad senisest hoopis tähendusrohkemaks. Samas tekitavad uued seosed uusi küsimusi, mis loodetavasti aitavad edaspidi "kokku panna" veel mõne tüki kultuuriloo tervikpildis. Koolmeistrilt nimega *Bengt Adamson*, kes on tegutsenud Sangastes, tunneb eesti kooliajalugu juba üle saja aasta Villem Reimanist alates.⁴ Kirjas 20. maist 1687 avaldab Sangaste pastor C. Rauschert Forseliusele tänu, et too saatis eelmisel sügisel Sangastesse sellenimelise poisi, kes oli vaevalt üle 15 aasta vana, kuid ometigi õpetamisega suurepäraselt toime tuli. Mõned tema õpilased olid üle 20 aasta vanad habemikud, enamik aga temavanused, kuid distsipliiniga polnud mingeid probleeme ja vitsa ei läinud üldse vaja, ehkki kirikuõpetaja vahel 2–3 nädalat kooli kontrollima ei jõudnud. Rauschert, kes kuulus Forseliuse koolitöö innukamate toetajate hulka, võttis 1687. aasta kevadel Bengti Riiga kaasa ja esitles teda seal kindralsuperintendent Fischerile. Bengt jättis kirikujuhile sedavõrd hea mulje, et too otsustas Lätis seni koolmeistritena tegutsenud "laisad ja püsimatud" sakslased läti poiste vastu välja vahetada. Bengti õpilased olid nimelt ühe talvega kaugele jõudnud kui sakslaste õpetatud läti talulapsed, kellel lugemaõppimine võttis aega kaks talve. Rauschert mainib kirjas veel Bengti edusamme saksa keeles, mis lubaksid tal kunagi ehk saada mõne saksa koguduse köstriks. Bengti edusammude üle imestasid ka paljud teised tähtsad härrad Riias, nende hulgas Liivimaa maamarssal ja Riia komandant, Sangaste mõisa rentnik ooberst Gotthard Wilhelm Budberg, kes noormehe koolitööd kiitis ja tal koguni endale laulda lasi.⁵

Nagu näeme, oli Bengt Adamson tõmmatud n-ö koolipoliitika tegevusse nõndasamuti kui Forseliusega Stockholmis kuninga ees käinud poisid. Redutseeritud mõisad pidid kuninga käsul koolide asutamist toetama, mistõttu tähtsatel ametipostidel seisvad aadlikud leidsid selles võimaluse oma lojaalsust tõestada. Aga küllap oli mõisnike seas ka sel ajal filantroope. Liivimaa ülemkonsistooriumi president Friedrich von Plater, kelle vend Fabian von Plater oli Laatre mõisnik, meenutab kirjas Forseliusele 20. maist 1687. kuidas 15aastane koolmeister kutsuti Sangastesse just tema palvel. Friedrich von Plater soovib, et Forselius poisi veel üheks talveks Sangastesse jätaks, ja lubab, et Bengt ei pea millestki

puudust tundma. Laatrese plaanisid vennad Platerid eraldi kooli asutada,⁶ mis ka teoks tehti. Sulev Vahtre oletusel piirdus Bengt Adamsoni tegevus Sangastes kahe aastaga. Edasise kohta andmed puuduvad. Küll aga on rohkelt andmeid rahvahariduse õitsengust Sangastes, millele alusmüüri ladumisel oli Bengt Adamsonil tähtis roll. Nagu Rauscherti eespool viidatud kirjast teada, oli Sangastes raamatuladu, mille kaudu varustati koolitööks vajalike raamatutega kihelkondi terves praostkonnas ja tegelikult kaugemalgi. Lisaks on andmed 1689. aasta juunist js 1690. aasta detsembrist, mil Rauschert tõendab kirjalikult, et on laiali jaganud vastavalt 500 ja 200 aabitsat.⁷

Seda, et Bengt Adamson ei ole keegi muu kui Uustalu Bengt, tuleb pidada ülimalt tõenäoliseks. Nagu eespool viidatud, sai Uustalu Bengt palga Tartu koolis õpetamise eest kätte augustis 1686. Seega võis ta väga hästi samal sügistanil Sangastes tööle asuda. Kuna Rauscherti ja Plateri kirjades Forseliusele on juttu Bengt Adamsoni Sangastesse saatmisest ja jätmisest, ei saanud ta olla kohalik. Sellele viitab ka tema rootsipärane nimi. Ja veel – talukoha nimest tuletatud Uustalu Bengtiga võrreldes kõlas Bengt Adamson kui vaba mehe nimi, mis tundub olevat mentaliteedilooliselt vägagi usutav motiiv. Sarnaseid näiteid pakub rannarootslaste vabadusvõitluse ajalugu mitmeid.⁸ Edukas õpetamistöö Sangastes räägib aga eelneva kogemuse kasuks, mis Uustalu Bengtil oli Tartu koolis Forseliuse enda käe all ja Tartumaa poiste peal omandatud. Seesama õpetamiskogemus tegi ta usaldusväärseks Rauscherti ja Plateri silmis, kes poisi Sangastesse koolmeistriks kutsusid.

* * *

Kui esitatud oletused peavad paika, on võimalikud järgnevad mõttekäigud:

1. Eesti kooli varasem ajalugu saab juurde tähelepanuväärse isiku, kelle teened ei ole väiksemad Ignatsi Jaagu omadest ja kes väga tõenäoliselt oli Ignatsi Jaagu õpetaja. Uustalu Bengti edasine elukäik oleks tänuväärne (aga kahtlemata väga komplitseeritud) uurimisteema.

2. Kirikuõpetaja Gabriel Herlini asutatud kool Risti kirikumõisas Arul, kus talvel 1683/84 alustas oma koolmeistritööd Forselius, omandab eesti haridusloo arengus senisest olulisema koha. Kus mujal, kui mitte just selles koolis omandasid lugemisoskuse Jõesuu Toomas ja Uustalu Bengt. Ka

Sangaste kui selle aja ühe olulisema eesti hariduskeskuse fenomenile lisan-
dub täiendavat selgust.

3. Forselius ei olnud oma Tartu koolis ainus õpetaja, nagu seni on arvatud. See sunnib mõnevõrra korrigeerima ka seniseid vaateid seminaris kasutatud õpetamismetoodika kohta.

4. Ehkki Forselius, Jõesuu Toomas ja Uustalu Bengt olid pärit Põhja-Eestist, nende õpilased aga Tartumaalt, saadi nii Tartus kui ka Sangastes õppetööga hästi hakkama. Järelikult ei olnud murdepiir nii suureks takistuseks, kui seda sageli on arvatud.

5. Uustalu Bengti kui Forseliuse senise abiõpetaja suundumine Sangastesse toetab ettekande autori oletust, et Forseliuse seminar lõpetas tegevuse 1686. aasta kevadel, mitte aga seoses Forseliuse hukkimisega 1688. aastal.⁹

6. Uustalu Bengt sunnib meid rootsiaegset kooliajalugu vaatama värske pilguga. Andmeid, mis aitavad "pilti kokku panna" võib esile tulla veel palju, nii ootamatutest kohtadest kui ka sealt, kuhu me juba mitu korda vaadanud oleme. Loodetavasti saame kunagi enamat teada ka Jõesuu Toomase ja juba ammu küsimusi tekitanud Pakri Hansu Jüri kohta.

7. Niigi faktipuruga ülekoormatud eesti koolilapsed peavad pähe õppi-
ma veel kaks nime.

VIITED JA MÄRKUSED:

1) Vt Willem Reiman, Ignati Jaak. – Sirvilauad. Eesti rahva Tähtsamat 1899. aasta jaoks. Tartu, 1898, lk 35–48; I. Piir, Ignatsi Jaak ja tema järeltulijad. – Wastne Testament 1686. B. G. Forseliuse Seltsi Toimetised nr 2. Tartu, 1996, lk 65–70; Sulev Vahtre, Ignatsi Jaak. – Eesti ajalugu elulugudes. 101 tähtsat eestlast. Koostanud Sulev Vahtre. Tallinn, 1997, lk 34–35.

2) Aivar Põldvee, Das Schulmeisterseminar von Forselius – eine unikale Schule im ganzen schwedischen Königreich? – Kirik ja kirjasõna Läänemere regioonis 17. sajandil. Eesti Rahvusraamatukogu Toimetised VII. Koostaja P. Lotman. Tallinn, 1998, lk 168–169.

3) Läti Riiklik Ajalooarhiiv (LRAA), f 4038, n 2, s 732, Kindralsuperintendent Fischeri sekretär Emanuel Regeri arvedokumendid; RRA, Kammerkollegium kuningale 22. X 1694 (okt–dets: 55).

4) Willem R[eiman], Bengt Gottfried Forselius. – Eesti Üliõpilaste Seltsi Album. Kolmas Leht. Tartu, 1895, lk 30. Sangaste haridusolude kohta vt Anu Raudsepp, Rahvaharidus Sangastes 17. sajandi lõpul ja 18. sajandi algul. Diplomitöö. Juh prof Sulev Vahtre. Tartu, 1985; Anu Raudsepp, Chilian Rauschert Sangaste kihelkonna haridus- ja usuelu edendajana 17. sajandi lõpul ja 18. sajandi algul. – Bergid ja Sangaste. Lehekülgi Sangaste kihelkonna ajaloost. Tartu, 1994, lk 91–103; Sulev Vahtre, Chilian Rauscherti elutöö. – Keel ja Kirjandus, 1995, nr 1, lk 29–40, nr 2, lk 103–110. Siinse artikli autor ja Anu Raudsepp on juhuse tahtel kursusekaaslased ülikoolipäevilt, nende juhatajaks rootsiaegse kultuuriloo juurde oli prof

Sulev Vahtre. Ka siinse artikli aluseks saanud mõte seostada Uustalu Bengt ja Bengt Adamson ei sündinud Sulev Vahtre inspireeriva sõnata.

5) Rauscherti kiri on publitseeritud: Greta Wieselgren. B. G. Forselius und die Grundlegung der estnischen Volksschule. Urkunden und Kommentar. (Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok 1942.) Lund, 1943, lk 99–100; tõlge sama kirja kokkuvõttest: Lembit Andresen, Kirjamees ja rahvavalgustaja B. G. Forselius. Tallinn, 1991, lk 67–69.

6) Vt samad teosed vastavalt l. 98–99 ja 57.

7) LRAA, f 4038, n 2, s 732, l 44 p Koopia Rauscherti kviitungist 17. juunist 1689.

8) Vt Arnold Soom, Laoküla rootsi päritoluga vabatalupoegade vabaduse kaotus 17. sajandil. – Sõna, 1949, nr 6, lk 412–424.

9) Vt Aivar Pöldvee, Das Schulmeisterseminar von Forselius – eine unikale Schule im ganzen schwedischen Königreich? Lk 170–175; Aivar Pöldvee, 1686 – kas Forseliuse seminari lõpuaasta? – Kleio. Ajaloo ajakiri, 1996, nr 2, lk 7–11.

TÕNIS LUKAS

EV haridusminister

LÕUNA-EESTI HARIDUSELU KESKAJAL

Kui hariduseks pidada koolis omandatud teadmisi, siis saame rääkida hariduse andmisest Eestis üksnes alates katoliku kiriku ja temaga seotud institutsioonide sisseseadmisest Eesti alal. Lõuna-Eesti riiklik jaotus oli kogu keskaja vältel üsna stabiilne ning jagunes Tartu piiskopkonnaks ja Liivi orduriigi osaks, kusjuures vaimulik võim ja seega kaasarääkimise õigus võimalike koolide osas kuulus siingi Tartu piiskopile.

Kokkuvõttes saab öelda, et Lõuna-Eestis oli keskajal nii toom-, kloostri- kui ka linnakoole. Dokumentaalseid andmeid on neist säilinud ainult toomkoolide kohta.

Toomkoole oli pikemat aega vaid üks – Tartus. Ometi on esimesed andmed teada Pärnust, sest kui esialgu seati Saare-Lääne piiskopkonna keskus sisse just Vana-Pärnus, hakkas seal tegutsema ka toomkiriku juurde kuuluv toomkool. See on ka ainus Eesti ala toomkool, mille tegevuse kohta on olemas täpsem informatsioon.

Aastal 1251, kui Pärnus asutati toomkapiitel, sai skolastik oma valdusesse 30 adramaad, mille eest ta oli kohustatud lisaks kirikuraamatu

pidamisele ka noori õpetama ja neid vajalike raamatutega varustama. Skolastiku tegevuse mõju pidi olema selline, et ükski toomhärri ei tohtinud päevastelt ega öistelt missadelt puududa; kes varahommikuselt missalt siiski puudus, sel tuli veel enne hommikueinet lugeda trahviks 50 korda Meie Isa ja Ave Maria palvet. Jumalateenistuse liturgiline osa, milleks skolastik kapiitli liikmeid ka ette valmistas, pidi Pärnus vastama Lübecki omale. Võibki arvata, et Tartu kirikukorralduse vormiline külg oli samalaadne. Ka siin oli toomhärjade teadmiste ja erialaste oskuste arendamine ja kontroll suurel määral skolastiku ülesanne. Toomkool oli asutatud kirikule kooripoiste kasvatamiseks kui mitte kapiitlist varem, siis vähemalt sellega üheaegselt.

Seega võib arvata, et ka Tartus toomkool vähemalt 13. sajandi keskpaigas juba tegutses. Esimene nimeliselt tuntud skolastik on teada alles aastatest 1297–1300. Tema viibis sel ajal aga põhiliselt hoopis Riia linna prokuraatorina (esindajana) Roomas, sealses paavsti kuurias. Edaspidi oli skolastik (*scholasticus*) siiski kõige püsivamalt kohapeal resideeriv kapiitliametnik, sest tema ülesanded nõudsid järjekindlust, kuna ta protokollis tihti näiteks kapiitlistungeid ja pidas kogu kapiitli kirjavahetust. Kui skolastik oli toomhärjadest üks mõjukamaid ja vastutas toomkapiitli juures noorte (*domicellares*) õpetamise ja kasvatamise eest ning tegeles ka toomkooli organiseerimise ja juhtimisega, siis koolis võisid õpetada mehed, keda nimetati üksnes *magister*.

Katoliku kiriku jaoks oli noorte õpetamine järelkasvu saamise võtmeküsimuseks, mis nähtub sellest, et nii 3. Lateraani kontsiil 1179. aastal kui ka 4. Lateraani kontsiil 1215. aastal olid rõhutanud piiskoppide ja kapiitlite kohustust avada iga toomkiriku juures kool ja kutsuda sinna ametisse kompetentsed õpetajad, nende hulgas soovitavalt üks teoloogiadoktor, kes õpetaks kõrgel tasemel ja võtaks eriti nooremad õpilased oma hoole alla. Nende, edaspidi ka kirikukogudel korratud nõudmiste valguses võib näha näiteks Tartu toomhärri ja hilisema Lübecki piiskopi Johannes Schele (oli piiskop Reseleri salanõunik) nimetamist magistriks, kanoonilise õiguse õpetajaks (*geistliche rechte lerer*) Tartus. Hiljem on seesama Schele saanud ka *decretorum doctor*'iks.

Huvitavaid inimesi oli Tartu magistrite hulgas teisigi. Näiteks on piiskop Johannes de Viffhuseni valitsemisajal (1346–1373) üks neist, Stephanus, pühendanud piiskopile keskalamsaksa riimides 7000 värsist

koosneva maleluuletuse, mille eeskujuks oli Lombardia dominiiklase Gessolise maleraamat. Stephanus kärpis tunduvalt talle eeskujuks olnud teose mahtu ning asendas selles liivimaalastele võõraid detaile ja näiteid omapoolsetega. Oma stiilikonarusi ja kunstilist ebatäiuslikkust tunnetades mainis autor kaassõnas vabandavalt, et raamatu väljaandmine oli talle halva tervise ja ametiülesannete tõttu raske. Viimane märges võiks olla viiteks õpetajakoormusele toomkoolis. Stephanus on hoidunud värvsidele lokaalse värvingu lisamisest. Kuid on siiski üks erand. Nimelt kaitsnud ta hansalinna elanikuna kaupmeeste seisukohti ja toonitanud kui valitseva rahva esindaja, et pigem hukkugu lahingus kümme talupoega kui üks rüütel (allegooriline etturite-vigurite suhe).

Selliseid lihtsalt magistritena mainitud mehi on Tartu piiskopkonna vaimulike hulgas keskajal olnud 30. Nende puhul võis see tõepoolest tähendada üksnes kooliõpetajaameti pidamist. Teaduskraadi omavaid magistreid on juba ainuüksi toomhärade hulgas märksa rohkem – 295 teadaolevast Tartu toomhärast 45 on olnud vabade kunstide magistrid ja üks õiguse magister.

Toomkooli tähtsus vähenes aja möödudes peamiselt seepärast, et vaimulikuametite saamisel muutus oluliseks ja kõrgemate vaimulike puhul isegi üldiseks nõudmine, et nad oleksid käinud ülikoolis. Nii muutus ka Tartu toomkool tõenäoliselt vaid tulevaste üliõpilaste ettevalmistajaks.

Siiski on Tartu toomkapiitlis teada üldse 28 skolestikut, neist osa ka 15. ja 16. sajandil. Seetõttu võib arvata, et Tartu toomkool jätkas oma tegevust kogu keskaja vältel ning ei lõpetanud seda nii nagu olid sunnitud tegema paljud Euroopa suuremate keskuste toomkoolid, mille baasil või mille kõrvale tekkisid ülikoolid.

Kokku on toomhärade hulgas ülikoolihariduse omandanute kohta andmeid 114 juhul 295st ehk 39% kogu nimekirjast. Alates 15. sajandi keskpaigast võib ülikoolis käinuteks lugeda suuremat osa Tartu piiskopkonna toomhäradest. Arvestades dokumentaalseid lünki, võiks oodata, et haritute tegelik osatähtsus on just hiliskeskajal veelgi suurem (praegustel andmetel oli see 58% aastatel 1441–1524 ja 50% aastatel 1525–1558). Päris esimene teadaolevalt ülikoolis käinud Tartu vaimulik oli 1323. aastal piiskopiks saanud senine praost Angelbert von Dolen, kes oli Bologna ülikooli matriklisse kantud 1304. aastal.

Samas võib kindlalt väita, et sugugi mitte kõik Vana-Liivimaalt ja seega ka Lõuna-Eestist pärit noormehed ei tulnud pärast Euroopa ülikoolides õppimist enam siia maile tagasi. Eriti käib see nende kohta, kellel kujunes välja sügavam huvi teaduse vastu, sest selle realiseerimine oli kodukandis võimatu. Esimene kõrgema õppeasutuse loomise idee tekkis ja hakkas teostuma alles 1521.–1522. aastal Saare-Lääne piiskopi Johannes Kyveli eestvõttel, kuid jäi reformatsioonisündmuste tõttu ellu viimata. Üks kuulsamaid välismaale jäänud liivimaalasi oli Tartu kleerik Martinus Molenvelt, kes immatrikuleeriti 1487. aastal Greifswaldi ülikoolis, omandas seejärel Pariisis doktorikraadi ning oli aastatel 1491–1498 Freiburgi ülikooli rektor. Molenvelt pidas Freiburgis loenguid endise Tartu kleeeriku Albertus Magnuse 3. loodusteadusliku traktaadi kohta ja kirjutas kommentaari (kommentaaride kirjutamine oli keskajal levinud) Petrus Hispanuse filosoofilistele kirjadele.

Koguarvude najal võib Tartu piiskopkonna puhul pidada põhjendatuks Leonid Arbusowi (*jun*) väidet, et 15.–16. sajandil võisid vaid vähesed Liivimaa piiskoppidest ja toomhärradest olla ülikoolihariduseta. Arbusow oli seisukohal, et kuna andmed on enamasti liivimaalaste haridusreisidest ülikoolidesse, ei saa me nende põhjal täielikku pilti siinsete vaimulike haridustasemest. Arvamuse aluseks oli eeldus, et lõviosa Vana-Liivimaa vaimulikest moodustasid sisserännanud. Kuna tegelikult oli enamik 15. ja 16. sajandi Tartu toomhärradest ja veelgi rohkem alamvaimulikest just siinset päritolu, siis võime väita, et uurides liivimaalaste haridustaset, saame selgust ka kogu Vana-Liivimaa vaimulikkonna haridustaseme kohta.

Tartu toomkapiitli haridusnäitajad on heal Euroopa tasemel, eriti kui arvestada, et sellises tugevas katoliiklikus keskuses nagu Pariisi ligidal Laonis, mille kohta on säilinud palju dokumentaalset materjali, oli ajavahemikus 1372–1412 see protsent umbes sama, mis varem nimetatud perioodidel Tartus.

Ülikoolide valik, kuhu tartlased jõudsid, oli küllaltki suur. Tartu toomhärrad on õppinud keskajal kokku 16 ülikoolis. Neist kõige sagedamini jõuti lähemal asuvasse Rostocki (22 korral), Leipzigi (17) ja Erfurdi (12) ülikooli. Varasemal ajal oli kaunis suur aga ka Bolognas (13), Prahas (10) ja Pariisis (7) õppinute arv.

Nagu katoliikliku maailma üldine haridustrend nõudis, suurenes ka tartlaste hulgas õigusteaduskonna populaarsus. Kes kõrgesse kirikuametisse

jõuda tahtis, sel tuli õppida juurat. Ka teaduskraade saanute hulgas oli näiteks kanoonilise õiguse doktoreid üheksa, tsiviilõiguse kraadiga üks, mõlema õiguse kraadi saanud kolm, teoloogia doktoreid polnud aga ühtegi.

Üldse on teaduskraadiga toomhärراسid olnud Tartus 74, kraade on neil märgitud 87 korral.

Lisaks toomkoolidele olid koolid kindlasti ka kloostrites, kuid neist ei ole säilinud dokumentaalseid teateid. Kärkna kloostrikooli asutamist seostatakse kloostri rajamisega 1234. aastal, kusjuures arvatakse, et tarviliku kaadri ettevalmistamine pidi algama veelgi varem, mis pole ilmselt põhjendatud. Kool oli arvatavasti ka Tartu dominiiklastel ning Viljandi frantsisklastel.

Maakohtades võis suurema kihelkonnakiriku juures olla nn *Pfarrschule*, kus preestrid ka kohalikele maapoistele haridust said anda.

Lõuna-Eesti linnakoolide kohta on andmeid hõredalt. Tartus oli selline kindlasti olemas, kuid sellest pole jäänud dokumentaalseid jälgi. Vähemalt 1526. aastal oli linnakool Uus-Pärnus.

Kooliharidust oli Lõuna-Eestis niisiis võimalik saada. Kõige kõrgem oli õpetuse tase tõenäoliselt Tartu toomkoolis. Kui palju pääses siinsetesse koolidesse maarahva poegi, pole teada. Aga kui arvestada, et vaimulikeks koolitati tihti ka teadmata seisusliku päritoluga poisse, teiste hulgas näiteks vaimulike vallaslapse, siis on võimalik, et vähemalt ühe eestlasest vanema järglane võis jõuda haridusläteteni. Ei toomkoolis ega kloostrikoolides katoliikluse ajal selleks suuri takistusi polnud. Mõistagi on sel juhul tegemist juba saksa nime kandvate noormestega. Pärast ülikoolist naasmist olid nad ilmselt täiesti saksastunud. Et vähemalt hiliskeskajal oli eestlastel siiski ka kõrgetesse kirikuametitesse võimalik saada, seda näitab 1509. aastal Rostocki ülikoolis immatrikuleeritud Johannes Pulck'i jõudmine Saare-Lääne piiskopkonna toomhärراسeisusesse.

ALLIKAS:

T. Lukas. Tartu toomhärراس 1224–1558. 278 lk. Tartu Ülikooli Kirjastus, 1998.

GUSTAV ADOLFI GÜMNAASIUM LÄBI SAJANDITE

Esimesed koolid Eesti alal said alguse 13. ja 14. sajandil. Need olid linnades asuvad toom- ja kloostrikoolid. 15. ja 16. sajandil asutati peale eelmainitute ka raekoole, kus õpetust said aadli ja linnakodanike lapsed. Kuni 16. sajandi keskpaigani ei saanud eestlastele hariduse andmise võimalustest juttugi olla. Maarahvale õpetuse jagamise katsed tulid koos reformat-siooniga. Enamik aegade kestel rajatud õppeasutusi ei jäänud püsima. Paljude koolide tegevuses oli tekkinud pikemaid katkestusi kas katku, sõja või muu mõjuva põhjuse tõttu.

1631. aastal Tallinnas tööd alustanud gümnaasium on tegutsenud tänase päevani, ühtekokku 369 aastat. See õppeasutus on kestnud läbi sajandite, trotsides võõrvallutajaid ja ajaloo keerdkäike ning olles samas suurepärase näide ühe Eestimaa gümnaasiumi kujunemisloost. Tema nimetust on enam kui kolme sajandi kestel korduvalt muudetud. Eri võimud ja riigid on koolile peale surunud oma meelsust ja vaimu. Kõige lühiajalisemad on olnud Saksa okupatsiooni perioodid, kõige kauem on aga püsinud Vene riigi võim. Ometi polnud gümnaasium ei vene ega rootsi kool. Oma olemuselt on ta olnud eesti kultuuri häll, kuigi Eesti riik on siin valitsenud kõige lühemat aega.

Eesti rahvale on gümnaasiumi ukсед olnud suletud küll väga hilise ajani. Kuid kõigele vaatamata on gümnaasiumil kaudselt olnud meie rahvale suur hariduslik mõju. Aastasade jooksul on selles õppeasutuses olnud valdavad ladina, kreeka, saksa ja vene keel. Alles iseseisvuse ajal pääses eesti keel mõjule ja seda isegi niivõrd, et kool omandas kirjameeste kooli kuulsuse. Kuigi akadeemilised gümnaasiumid, nagu Tallinna ja Tartu gümnaasium (viimane on asutatud 1630. a, ülikooliks muudetud 1632. a) tegutsesid vahepeal üheaegselt B. G. Forseliuse asutatud, kõstreid ja kihelkonnakoolmeistreid ettevalmistavate koolidega, samuti Forseliuse ja tema õpilaste asutatud talurahvakoolidega, ei nõudnud nad maarahvakoolist saadud eelharidust. Seepärast ei ole Tallinna gümnaasiumil nen-

dega haridusloolist otseseost olnud. Tallinna gümnaasium (nüüdne Gustav Adolfi Gümnaasium) on ainus omataoline õppeasutus, mille ajalugu on pikema aja kestel uuritud ja vastavaid allikaid trükisõnas avaldatud. Alljärgnevalt püütakse anda lühiülevaade selle kooli asutamislööst ja arengust.

Kooli asutamine

Pärast 1629. aastat, kui Liivimaa läks täielikult Rootsi võimu alla, võis juttu olla koolide kordaseadmisest ja laiematele rahvahulkadele õpetuse korraldamisest. Rootsi kuningal Gustav II Adolfil oli selleks kindel tahe ja soov, pealegi oli ta haritud mees, kes valdas keeli ja tundis hariduse väärtust. Gustav II Adolf oli veendunud, et Liivimaale on tarvis haritud inimesi – ametnikke, kirikuõpetajaid, arste jt –, kes tunneksid kohalikke olusid ja rahva keelt.

Uue kooli asutamiseks astusid samme Tallinna raad ja Eestimaa rüütelkond. Kõige sobivamaks kooli asupaigaks peeti 1249. a asutatud Mihkli ehk Püha Miikaeli nunnakloostrit. Kuid osapoolte vahel tekkisid vaidlused. Tüliküsimust kooli rajamise ümber asus otsustavalt lahendama Tallinnasse saabunud kuningas isiklikult. Ta kinkis asutatavale koolile Mihkli kloostri koos juurdekuuluvate mõisatega. Ent vaidlus jätkus veelgi, põhjuseks ikka rae ja rüütelkonna lahkavumused. Näiteks soovis rüütelkond, et kooli pääseksid ainult aadlike pojad, vaieldi kooli ülalpidamiskulude üle jne. Erimeelsuste lõpetamiseks määras kuningas vastava komisjoni. Lõpuks sõlmiti 24. veebruaril 1630 rae ja rüütelkonna vahel leping ehk transaktsioon, mille kohaselt tuli kloostris asutada gümnaasium, kus nii aadlike kui ka kodanikulapsed haridust saavad. Kulud pidi kumbki pool võrdselt kandma. Lepingut aga ei saa veel vaadata kui asutamisdokumenti. Sellest hoolimata kippus kooli avamine venima. Alles 16. veebruaril 1631 sõlmisid osapooled gümnaasiumi tegeliku asutamislepingu, mille Gustav II Adolf Saksamaal sõjaretkel viibides kinnitas. Kool avati pidulikult 6. juunil 1631.

Tallinna gümnaasium (1631–1651)

Sel ajavahemikul oli kool põhiliselt linna ja rüütelkonna ülalpidamisel ja ürikuis on kasutusel nimed Revalsche Gymnasium ja Gymnasium

Revaliense. Gümnaasium koosnes kuni 1745. aastani neljast klassist (alates madalamast): quarta, tertia, secunda ja prima. Õppetööle asusid neli professorit ja kaks nn kolleegi (kahe noorema klassi õpetajad). Gümnaasiumi õppetegevuse otseseks juhtijaks oli rektor, kes valiti professorite hulgast. Õppeaineteks olid retoorika, poeesia, kreeka ja vana-heebrea keel, matemaatika, teoloogia, ajalugu jpm. Kogu õpetus toimus ladina keeles. Gümnaasiumi lõpetamise kohta ei olnud küll päris kindlaid määrusi, kuid üldiselt keelati sealt lahkuda enne nelja aastat.

Kooli rajamisjärgsel perioodil oli ikka veel palju lahkkelisid rae, rüütelkonna ja kooli vahel, põhjuseks enamasti majandamise probleemid. Õpilaste arvust algaastatel on andmeid säilinud vähe. Teada on, et sageli oli mureallikaks nende vähesus, eriti 17. sajandil. Töenäoliseks õpilaste arvuks oli siis 65–70 poissi.

Rootsi Kuninglik Gümnaasium (1651–1710)

Neil aastail oli kool põhiliselt Tallinna linna ja Rootsi riigi ülalpidamisel. Kooli nimetus on dokumentides Gymnasium Regio-Revaliensis. 17. sajandi keskpaiku peetud sõjad mõjutasid õppeasutust nii otseselt kui ka kaudselt. 1657. aasta suvel levis katk, aastail 1656–1658 kestis Vene-Rootsi sõda. Majanduslikud olud halvenesid. Gümnaasiumi õpetajaile said konkurentideks sõja eest Tartust Tallinna põgenenud ülikooliprofessorid, esines lahkkelisid.

Arvestades tolle aja nõudeid ja tingimusi, võib nentida, et raskuste kiuste suutis kool ette valmistada palju haritud inimesi, kellel oli nii Eestimaa kui ka Rootsi riigi elus märkimisväärne osa. Suure kultuuriloolise tähtsusega olid kooli trükikoda ja raamatukogu. Tallinna gümnaasiumi trükikoda (asutatud 1633) polnud küll Eestis esimene (Tartu ülikooli trükikoda asutati 1631. aastal), kuid see oli siiski 17.–18. sajandil ainus pidevalt töötanud trükikoda Eestis. Seal nägi trükivalgust H. Stahli eesti keele õpik, suursaavutus oli piibli väljaandmine eesti keeles.

Paari õpilaste nimestiku ja muude andmete põhjal ei ole võimalik tuua näiteid eestlaste pääsemise kohta gümnaasiumi. Oli ju see õppeasutus lepingu järgi avatud ainult aadli ja linnakodanike järglastele. Kuid ometi oli kool eestlastele haridustegurina määrav. Paljud gümnaasiumi endised kas-

vandikud puutusid hiljem kokku eesti maarahva ja tema keelega ning kuigi nad ei olnud eestlased, jäid nad seotuks Eestimaa. Võib isegi väita, et Rootsi Kuninglik Gümnaasium, mis kõigi raskuste kiuste suutis pikka aega pidevalt töötada, tähendas hariduslikust aspektist Eestimaale võib-olla enamgi kui gümnaasiumi kaasaegne Tartu ülikool. Ülikooli kasvandikud pärinesid enamasti kaugemalt ega jäänud siia elama. Tallinna gümnaasiumi kasvandikud seevastu olid rohkem Eestiga seotud, andes oma osa kultuuri ja haridusse.

Linna Keiserlik Gümnaasium (1710–1805)

Tol ajal oli kool Vene riigi ja linna ülalpidamisel. Tegevus algas 1710. a rasketes oludes, seljataga olid Põhjasõja koledused ja katk, mis olid laastavalt mõjunud gümnaasiumiõpilaste ja õppejõudude hulgas. Alustati vaid ühe õppejõuga, rektori prof J. R. Brehmi ja kolme gümnaasistiga. Rektori jõupingutuste tõttu ei katkenud õppetöö koolis pikemaks ajaks. Raskusi oli palju, alustades majandusmuredest ja lõpetades õppetööd häirivate vene sõduritega, kes olid majutatud kooli ruumidesse.

Uue võimu nõudel hakati 1725. aastal gümnaasiumis vene keelt õpetama. 1745. aastal avati algõpetuse soodustamiseks V klass – quinta. Peatähelepanu pöörati keeltele. Endiselt rõhutati ladina keele oskust, mis aga õpilaste seas oli ebapopulaarne. Õppeprogrammi tihendati veelgi, alustades keeltest ja lõpetades trigonomeetriaga.

Gümnaasiumi õpilaste arvu kohta on teada, et see oli sageli üpris vähene. Enamasti olid need linnakodanike järeltulijad, eesti päritoluga õpilaste kohta puuduvad andmed.

Tallinna Kubermangugümnaasium (1805–1890)

Ajajärgu algust ilmestasid keiser Aleksander I koolireformid. Gümnaasium nimetati ümber Tallinna Kubermangugümnaasiumiks (Revalsche Gouvernements-Gymnasium) ja avati suure pidulikkusega 13. jaanuaril 1805. Viiest klassist jäeti alles kolm. Igal klassil oli kaks jagu. Ladinakeelse õpetuse asemel mindi üle saksa keelele. Õpetajaid oli gümnaasiumis kaksteist: seitse vanematel klassidel (Oberlehrer) ja viis noorematel (wissenschaftliche Lehrer). Õpilase kooliastumisel valisid vanemad talle õppejõudude seast spetsiaalse juhendaja (inspicierender Lehrer). Seni

linnale allunud koolist kujunes riiklik keskhariduslik õppeasutus, mis kontrollis kõigi teiste avalike koolide tegevust Eestimaa kubermangus. Põhirõhk oli jätkuvalt humanitaarharidusel.

Välisteguritest mõjutas sel perioodil õppetööd Inglise laevastiku kallaletungioht 1854. a Krimmi sõja ajal. Kooli majutati jälle sõjaväge. Õppetöö seisis pool-aastat, kahju kannatasid kooli väärtuslik raamatukogu ja mitu õpperuumi.

Kubermangugümnaasiumi ajast võib nimetada juba paljusid kultuurilooliselt nimekaid õpetajaid ja õpilasi. Nende hulgas on Johann Konrad Willigerod(e) (1779–1848), ajaloo ja vanade keelte ülemõpetaja, kelle sulest ilmusid esimesed gümnaasiumi ajalugu käsitlevad artiklid, Jakob Johann Nocks (1800–1890), kes pedagoogitöö kõrvalt tegeles arheoloogia, etnograafia ja keeleteadusega, Ferdinand Johann Wiedemann (1805–1887), kooli endine kasvandik ja hilisem (1837–1857) ajaloo ja vanade keelte ülemõpetaja, tuntud keeleteadlane.

Suurem osa õpilastest pärines Tallinnast ja Põhja-Eestist, ülejäänud Eestimaa ja Peterburi kubermangust. Valdavalt olid need kaupmeeste, pastore, ametnike ja mõisaomanike pojad. Õpilasi oli juba ka eestlaste hulgast.

Keiser Nikolai I Gümnaasium (1890–1917)

Aastal 1890 muutus gümnaasiumi nimetus jällegi. Nüüd oli see *Gymnasium des Kaisers Nikolai I*. Muud ümberkorraldused kestsid veel mitu aastat. Kõige olulisem oli seejuures üleminek venekeelsele õppetööle, mis viidi lõpule 1892. a. Ümberkorralduste teravik oli suunatud saksa keele vastu. Õpetajate ja õpilaste suhtlemiskeeleks võis olla ainult vene keel. Saksakeelse õppekirjanduse kasutamist piirati tunduvalt. Levinud oli tuupimismeetod, kuna vene keele oskus polnud kõigil kasvandikel küllaldane.

1905. aasta ärevad sündmused kajastusid ka gümnaasiumis. Korranõudeid karmistati, õpilaste paremaks silmaspidamiseks kehtestati kohustus kanda vormirõivast. Oli ette nähtud musta püstkraega kuub, millele käis peale must läikiv nahkrihm, metallpandlal keiser Nikolai I monogramm, hall sinelitüüpi hõbenööpidega palitu ning sinine vormimüts valge äärise ja monogrammiga.

1905. aastal tuli kuraatorilt eesti keele õpetamise luba, mis üksnes sellega ka piirdus.

1914. aastal alanud Esimene maailmasõda takistas suurel määral õppetööd. Osa kooli ruume muudeti haiglaks, õppetöö algus hilines. Sõjasündmuste keerises evakueeriti Nikolai I Gümnaasium Venemaale.

Gümnaasium suurte poliitiliste muutuste ajal (1917–1918)

Evakueeritud gümnaasiumi ruumides avati uus kool – Tallinna Linna Poeglaste Gümnaasium –, mis alustas tegevust oktoobris 1917. Ruumpuudusel töötas koolimajas veel teinegi kool, Kommertsgümnaasium. Õpilaste arv mõlemas kokku oli 900. Tol perioodil oli palju segadust, mida omakorda soodustas Tallinnas enamlaste võimuhaaramisele järgnenud korralagedus.

Tallinna Poeglaste Gümnaasiumi eestimeelsed õpetajad taotlesid ranget korda ja kooli eestikeelseks muutmist. Pedagoogikanõukogu otsusega 17. novembrist 1917 sai eesti keel kohustuslikuks õppeaineks ning see oli kindlasti ajaloolise tähtsusega sündmus. Gümnaasiumi radikaalsed plaanid ei meeldinud Tallinna juhtivatele koolitegelastele, vene rahvusringkondadele ega enamlastele. Pealegi soovis Nikolai I Gümnaasium Venemaalt naasta ja oma ruume tagasi saada. Poeglaste gümnaasiumi rahvuslikult mõtlevad õpetajad jätkasid kõigest hoolimata oma programmi teostamist. Kavakindlalt mindi üle eestikeelsele õpetamisele, vaatamata sellele, et vahepeal olid enamlased kooli ümber nimetanud Töörahma Valitsuse Tallinna Poeglaste Gümnaasiumiks. Sellenimelisena püsis kool vaid paar päeva.

Saksa okupatsiooni ajal olid õppetöös suured muutused, eeskujuks võeti nn preisi süsteem. Koolis pidi toimuma üleminek saksa keelele, õpetajate seast kõrvaldati nn vaenulik element. Gümnaasiumi direktoriks pandi mees Baltikumi saksa ringkonnast. Ka kooli materiaalne kahju oli suur. Sõjavägi näiteks muutis gümnaasiumi ilusa võimla hobusetalliks, mistõttu hävisid põrand ja puust seinapaneelid.

Saksa võimud nimetasid kooli 1918. aastal ümber Gustav Adolfi Gümnaasiumiks. Koolile anti küll tema rootsi asutaja nimi, kuid seal hakkas valitsema Wilhelm II vaim. Nimetus püsis paar kuud kuni okupatsiooniaja lõpuni.

Vabadussõda (1918–1920)

1918. aastal oli vaja kaitsta noort Eesti riiki vaenlase vastu. 6. detsembril suleti kool õpetajate puudusel ja õpilaste vähesuse tõttu. Paljud Poeglaste Gümnaasiumi õpetajad võitlesid õpetajate roodus, sadakond õpilast suundus rindele. Võideldi õpilaspataljonis, soomusrongidel, Kalevi malevas jm. Koolitöö katkes mitmeks kuuks. Vabadussõjas langesid kangetelastena seitse koolipoissi, vanuses 14–17 aastat.

Pärast sõja lõppu tuli kooli rajatud alustel edasi arendada. Hoone oli laastatud, distsipliiniga tekkis raskusi, sest endised rindemehed vajasid aega, et uuesti koolikorraga kohaneda. Kõigega saadi siiski hakkama ja õppetöö laabus.

Eesti Vabariik (1920–1940)

Vastavalt 1923. aastal väljaantud keskkoolide seadusele korraldati ümber ka poeglaste gümnaasiumi töö. Kool nimetati samal aastal Tallinna Linna Poeglaste Humanitaargümnaasiumiks. Üheks suurema õppetundide arvuga aineks oli eesti keel. Tundide arvult ületasid seda 1920. aastate algul üksnes võõrkeeled ja matemaatika. Esimeseks võõrkeeleks kujunes saksa keel, teisele kohale jäid inglise ja prantsuse keel, kolmandal kohal olid ladina ja vene keel (viimast õpiti vabatahtliku ehk valitava ainena). Matemaatika ja loodusteaduste õpetamine oli humanitaargümnaasiumis samuti kõrgel tasemel.

1920. aastate lõpus tugevnesid Eesti püüded läheneda Rootsile. Välispoliitiliste taotlustega oli seotud ka vanimale gümnaasiumile uuesti Gustav II Adolphi nime andmine. 1932. a saigi koolist Tallinna Linna Gustav Adolphi Gümnaasium.

1930. aastate teisel poolel hakkas õpilaste arv suurenema seoses klasside ja klassikomplektide arvu suurendamisega. Ühtekokku lõpetasid Eesti Vabariigi aastail gümnaasiumi täieliku kursuse 778 õpilast.

Esimesed nõukogude okupatsiooni aastad (1940–1941)

1940. aastal hakkas gümnaasium kandma Tallinna 1. Keskkooli nime. 1940/1941. õppeaastal oli märgata tagasiminekut kõigil aladel. Uus võim vahetas välja kooli juhtkonna, osa õpetajaist sunniti lahkuma. Õppeplaanid

ja õpikud viidi uue võimu kontrolli all kooskõlla uue ideoloogiaga. Uute õppeplaanidega muutus õpetuse sisu oluliselt. Mitme aine, nagu usuõpetuse, filosoofia ja kodanikuõpetuse õpetamine lõpetati. Uute õppeainetena tulid juurde vene keel ja konstitutsioon. Kooli lipp keelati ära. Nõukogude võim kaotas õppemaksu lisamärkega, et seda pidid nüüd maksma üksnes need, kelle „vanemad elatavad end mitte tööga saadud tuludest“ Kadus kooli vaba vaim. Need muutused katkestas sõda.

Saksa okupatsioon (1941–1944)

Kool nimetati veel kord Gustav Adolfi Gümnaasiumiks. 1942. aastal omas nimemuutus vaid formaalset tähendust. Kui varem oli see andnud koolile erilise seisundi ja tunnustuse teiste hulgas, arvestades tema ajaloolist tähtsust ja tulemusi, mis olid saavutatud aastatepikkuse tööga, siis uuel nimemuutusel ei olnud isegi sümboolset tähendust. Endise nimega ei tahetud anda koolile ta endist olemust. Jälle muudeti õppeplaan, seekord vastavalt sakslaste soovile. Väga oluliselt muutus ajalooõpetuse sisu, erilist rõhku pandi Saksamaa käsitlemisele. Kool pidi lahkuma oma põlisest hoonest, kuhu paigutati Saksa väeosad. Õppetööd jätkati reaalkooli ja J. Westholmi gümnaasiumi ruumides.

Aastad 1944–1990

Sügisel 1944 alustati õppeaastat jälle Tallinna 1. Keskkooli nime all. 1945/46. õppeaastal hakkasid siin esmakordselt töötama nooremad õpilased – alates esimesest kuni viienda klassini. Sügisel 1950 tulid Tallinna 1. Keskkooli lõpuklassi tütarlapsed. See tekitas algul probleeme, sest tegemist oli ju põlise poeglastekooliga. Alates 1967. aastast õpetatakse koolis eriprogrammi alusel prantsuse keelt. Esimesed prantsuse keele eriklassid lõpetasid kooli 1978. aastal. Matemaatika-füüsika klassid seati sisse 1975/76. õppeaastal.

Kuigi gümnaasiumi suund on olnud kogu aeg humanitaarne, on hiljem välja kujunenud väga tugev reaalaru. Kool on tuntuks saanud oma heade tulemuste poolest matemaatika ja füüsika aineolümpiaadidel.

1991. aastast kuni tänaseni

Seoses 360. aastapäevaga nimetati kool uuesti Gustav Adolfi Gümnaasiumiks. Rootsi suursaatkonna toel on koolil tekkinud väga tihedad sidemed Rootsiga. Peale reaalinete ja prantsuse keele õpetatakse gümnaasiumis ka rootsi keelt. Rootsi Instituudilt Stockholmis on saadud mitmesugust abi. Instituut on suunanud kooli keeleõpetajaid ning juba viis aastat on andnud tunde ka külalisõpetajad Rootsist. Samas on võimaldatud eestlastest keeleõpetajatel end Rootsist täiendada.

Kooli ajaloolisi traditsioone on püütud hoida tänaseni. Igal aastal (alates 1991. a) tähistatakse kooli asutaja Gustav II Adolfi mälestuspäeva, ning alati on selles ürituses osalenud ka Rootsi suursaatkond. Kõik vilistlased on oodatud 6. juunil kooli asutamise aastapäevale.

Gustav Adolfi gümnaasiumi auväärne ajalugu on mõeldamatu ilma vana kuulsusrikka koolihooneta Tallinna vanalinnas. Alljärgnevalt püüan anda lühiülevaate hoone korrastamisest sajandite jooksul.

Gümnaasiumi juurdeehitused 17. ja 18. sajandist pole enamasti säilinud. Aastail 1754-1756 ehitati hoone, kus paiknesid õpetajate korterid.

1823. aastal kavandati järjekordset ümberehitust. Maja läänetiivale ehitati korrus peale, nii et saaliosa muutus kahekorruseliseks. Hoone peafassaad sai ehituse käigus tüüpiliselt klassitsistliku ilme, kuna tagafassaad säilitati üldjoontes keskaegsena. Saalina kasutatud vana refektoorium kaotas oma endisaegsed võlvid. Neid asendavad tänini säilinud piilarid ja kaared. Aastail 1841–1843 ühendati omavahel kaks väikest hoonetekompleksi kuuluvat ehitist ning rajati neile peale teine korrus.

Kuni aastani 1865 puudus koolis õpetajate tuba, samuti õpilaste garderoob, riideid hoiti klassiruumides. Aula sisekujundus pärineb põhi-joontes 1860. aastast.

Selle sajandi alguseks oli õpilaste arv juba nii palju suurenenud, et senised ruumid jäid kitsaks. Kevadel 1909 algas koolimaja rekonstrueerimine. Kogu hoonele ehitati peale kolmas korrus, mis valmis järgmisel aastal. Vastavalt ajavaimule sai hoone nüüd juugendstiilis ülakorruse ja katuse. Seati sisse keskküte ja ventilatsioon. Koolimaja omandas tänaseni püsitud väliskuju ja ruumijaotuse. 1911. aastal valmis suur ajakohane võimlahoone. Elektrivalgustuse sai kool 1913. aastal.

Eesti Vabariigi ajal hakkas jälle häirima ruumikitsikus. Planeeriti neljanda korruse ehitamist, kuid see jäi ainult sooviks. Siiski suudeti aastail 1935–1936 rajada aula kõrvale, endise kloostri siseõue kaevatud süvendisse garderoob. 1930. aastate lõpul asendati peaaegu kogu koolimööbel uuega. Ainsaks erandiks jäi ajalooklass, kus aineõpetaja V. Orava soovil säilitati vanamoodne mööbel. Kooli 350. aastapäeva eel võeti ette põhjalik restaureerimine ja remont. Hoonele püüti nii seest- kui väljastpoolt anda ilme, mis tal võis olla umbes 120 aastat tagasi. Taastati stiilne möödunud sajandi keskpaigast pärinev metalltara koolimaja ees.

Viimane ja kahtlemata kapitaalseim ehitustöö oli 1998. aastal. Koolimajale ehitati uus peatreppikoda, põhihoones võeti kasutusele katusekorrus (raamatukogu ja arvutiklass), aulahoonele ehitati peale veel üks korrus, avati ja laiendati keldriruume. Kõik maja puitkonstruktsioonid (väljaarvatud ajaloolised puitvahelaed) vahetati välja. Töö käigus selgus nii mõndagi ajalooliselt huvitavat. Keldriruumide lahtikaevamisel tulid nähtavale paekivist raidelemendid, keskaegsed kalorifeerahjud, kloostriaegse köögi tugimüürid ja endise trepi üksikud astmed. Aula all olevate ruumide lahtikaevamisel leiti neli raidraamidega aknaava, kaks ukseava ning paevooderdusega talalaed, mis nüüd on restaureeritud ja vaatamiseks avatud. Seoses mitmesuguste ajalooliste leidudega teostati hoone keldrites lisaks esialgselt kavandatule käsitsi kaevetöid ligi 2000 m³ ulatuses.

Lõpuks, pärast põhjalikku renoveerimist ja restaureerimist taasavati Gustav Adolfi Gümnaasiumi peahoone 6. novembril 1998. aastal.

Gustav Adolf Gymnasium through centuries

In 1631 the first Grammar School for boys was founded in Tallinn by the Swedish King Gustav II Adolf. It started work in the premises of the former St. Michael's Cloister School and has continuously been working there since then.

The Grammar School has played a very important part in the cultural life of Estonia. In 1633 a printing office was opened at the school. It published the first Estonian books such as: Estonian textbooks, song-books, several primers, also the Bible (1739), calendars and the first Estonian stories.

Many students who have graduated from this school have become well-known persons in the history of culture and science.

In the course of this long period of existence the school had various names. During the last decades it has been Tallinn Secondary School No. 1. On November 6, 1991, thanks to the restoration of independence in Estonia and in accordance with the 360th anniversary, the school was again awarded its previous name – Gustav Adolf Grammar School after its founder Gustav II Adolf.

The school is often visited by previous students and interested persons from abroad. The visit of Queen Silvia on the 22. April 1992, during the tour of the Royal Couple in Estonia was a great honour for the school.

There are 64 teachers and 865 students in the school. 640 of the students learn in the primary school and 265 in the high school. The French can be studied since the 2nd grade and sciences since the 7th grade. The three parallel classes in high school are respectively English-French, mathematics-physics and Swedish-biased.

A special place among other traditions belongs to the foundation day of the school. Every year on the 6th of June graduates gather to recall their schoolyears and meet school-leavers. Among newer traditions there are the celebration of Gustav II Adolf's commemoration on November 6.

The aims of the school during its long history have been good education, preservation of traditions and following the demands of time.

The history of Gustav Adolf Grammar School is inconceivable without the persistence of the glorious building. During centuries it has been extended and repaired for several times. The last extensive repairs were carried out in 1998. The thoroughly renovated and restored main building (of the complex of G.A.G.) was festively opened on 6. November, 1998.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS:

Tallinna Linnaarhiiv, f 230, n 1, arh 47 (kd sisaldab gümnaasiumi rektorite kõnesid ja muid pisitrükiseid).

Tallinna Linnaarhiiv, f 44, n 1, arh 35 (Tallinna Linna Poeglaste Humanitaargümnaasiumi õpilaste-sõdurite nimestik, kes osalesid Vabadussõjas).

G. Bauer, Stareidžaja gimnazija v Rossii. Revel, 1910.

H. Hradetzky, Schüler Verzeichnis des Revalschen Gouvernements-Gymnasiums 1805–1890. Reval, 1931.

Gymnasium Revaliense 1631–1981. (Gustav Adolfi Gümnaasiumi 350. aastapäevaks Rootsis kirjastatud väljaanne. Jaan Jensen raamatu, kooli spordiringi ülevaate (1913–1938) jm materjali taaspublitseering koos Rootsis elavate vilistlaste mälestustega).

Tallinna Linna Poeglaste Humanitaargümnaasium 1631–1931. Koost J. Jensen. Tallinn, 1931.

Tallinna 1. Keskkool 1631–1981. Koost E. Laul. Tallinn, 1981.

HARIDUSELU JA EESTI KEEL LÄÄNEMAAL KUNI ROOTSI AJA LÕPUNI

Varasemad kultuurielu avaldused Läänemaal on seotud kirikuga.¹ Esimesed kirjalikud teated Läänemaa kohta pärinevad 13. saj algusest Henriku Liivimaa kroonikast.² 1211. a määras piiskop Albert Lihula piiskopkonna keskuseks.³ Saksa vallutajate kavatsuse kohaselt pidi Lihula kujunema kõiki alistatavaid Eesti alasid hõlmavaks keskuseks.⁴ 1228. a asutati Lihulas Saare-Lääne piiskopkond.⁵

1275.–1285. a ehitati Lihulasse naistsistertslaste klooster.⁶ Ollakse arvamisel, et mingil määral on kooliharidust andnud ka kloostrid oma kloostrikoolide kaudu. Nunnad pärinesid peamiselt aadlike seast ja seetõttu ei tekkinud neil rahvaga lähemaid suhteid. Maarahvale võisid nad põluharimise ja karjakasvatuse alal eeskuju anda.⁷

1238.–1242. a ehitati Lihula piiskopilinnus.⁸ Kivilinnuse kaitse all tekkis juba 13. saj Lihula linnuse jalamile käsitöölise ning kaupmeeste asula.⁹ Üheks tõenäoliseks ehituseks selles asulas oli Eliisabeti kirik, sest hiljemalt 1241. a sai Lihula kirikukihelkonnaks.¹⁰

1505.–1520. a ehitati Lihulasse frantsiskaanlaste klooster.¹¹ Kerjusemunkadel oli rahvaga väga tihedaid kokkupuuteid. Võib arvata, et niipalju kui keskajal suudeti rahvast tõeliselt ristiusustada, on see suures osas olnud kerjusemunkade teene. Nad rändasid mööda maad kõige kõrvalisematesse kolgastessegi. Mungad pidasid rahvale tema oma keeles jutlusi ning andsid mitmesugust õpetust ja abi.¹²

Läänemaa vanim kool on Haapsalu toomkool, mis asutati enne 1280. a ning seda mainitakse ürikuis viimati 16. saj esimesel veerandil. Pärast reformatsiooni töötas endine toomkool M. Lutheri üleskutse kohaselt (ja Saksamaa eeskujul) evangeelse linnakoolina. Kool püsis terve Rootsi aja. Põhjasõda katkestas kooli tegevuse lühemaks ajaks.

Saare-Lääne piiskop Johannes III Orgas (1491–1515) leidis oma visiidatsioonidel, et talurahvas elab patuselt ega tunne kümnet käskugi. Piiskop pidas selles olukorras süüdlasteks vaimulikke. 23. juuni 1505. a sinodi

määrustega kohustati vaimulikke pidid igal pühäl ja pühapäeval rahvale õpetama issameiet, Ave Mariat, usutunnistust ja palveid rahva keeles. Palveid pidi vaimulik ka seletama, et talupoeg mõistaks, mida ta palub.

Piiskop Johannes IV Kievel (1515–1527) alustas koguduste visiteerimist 1519. a ja leidis, et koguduste kõlbeline elu on väga madalal järjel. 30. septembril 1521 pöördus Kievel

Haapsalus peetud Läänemaa vasallidepäeva poole nõudmisega, et mõisnikud aitaksid kaasa talurahva usulis-kõlbelise elu taseme tõstmisele. Selleks peaks iga mõisnik oma mõisas ülal pidama üht vaest, kes talurahvale issameiet, usutunnistust ja kümmet käsku iga päev ette loeks. Piiskopi ettepaneku võttis vasallidepäev vastu otsusena, mis hiljem küll olulist teostust ei leidnud. Ometi on see otsus ajaloolise tähtsusega kui esimene katse Läänemaal maarahvale õpetajaid ametisse panna.¹³

Vanimad eestikeelsed vaimulikud tekstid arvatakse olevat õpetaja Johannes Lelovi tõlgitud "Meie Isa palve", "Ole tervitatud, Maria" ja usutunnistus Kullamaa vakuraamatus 1520.–1532. aastal. Usutunnistuse lõpuosa on kirjutanud keegi teine, mis võib olla tingitud sellest, et Lelov 1530. a suri.¹⁴

Pärast reformatsiooni (1524), kuulus kõlbeliste koguduseliikmete kasvatamine õpetaja ja köstri kohustuste hulka. Köstriametist kasvas lõpuks välja koolmeistriamet. Usuelu süvendamiseks nõudsid kirikujuhid hiljem maarahvale jutlustamist ja usuaalmete õpetamist rahva keeles.¹⁵

1530. a valiti Saare-Lääne piiskopiks Reinhold v Buxhoevden. Uuel piiskopil oli vasalkonnas palju vastaseid ja kihutustöö tema vastu kandis vilja. 1532. a novembris võttis juba Wilhelm Haapsalus Läänemaa rüütelkonnalt vastu truudusvande. Saartele jäi edasi piiskop Reinhold. Mõlemad pooled relvastusid, kasutades vastase ründamiseks palgasõdureid. Wilhelm rüüstas Hiiumaad ja Reinhold Läänemaad, justkui tõelised vaenlased. 1534. a lahkus Wilhelm Haapsalust. 1541. a loobus ka Reinhold piiskopiametist. Uueks piiskopiks sai Johannes Münchhausen, kes samuti pidas enda heaolu silmas ega hoolinud rahvast.¹⁶

Rahva keele arendamiseks oli aga seeme külvatud ja seda arendasid Läänemaal edasi kirikuõpetajad. 1552. a kaebas piiskop Münchausen, et Lihula ümbruse õpetajad eksitavat rahvast ja ahvatlevat teda kurjale "halbade saksa raamatute jäledate ümberpanekutega. Õpetajad tõlkinud need metsikusse Liivimaa keelde" ¹⁷

Münchausen müüs oma õigused piiskopkonna kohta 22. septembril 1559 Taanile. Piiskopiks sai 1560. a Taani kuninga 19-aastane vend, Holsteini hertsog Magnus (1560–1568). ¹⁸

Lihulas oli selleks ajaks säilinud veel tsistertslaste klooster, mis oli laenumeeeste (rüütlite) tütardele kasvatusasutuseks ja varjupaigaks. Lihula pastoraat tekkis 1560. a, mil hertsog Magnus läänistas vastavad maad bürgermeister Gert Rellinghausenile.

1560. a augustis tungisid venelased Läänemaale. 1561. a oli Liivimaa Ordu lõpp. Mitmete välisvaenlaste tõttu oli Läänemaa sõja tallermaaks kuni 1581. a augustini, mil see ala läks peaaegu poolteiseks sajandiks Rootsi valdusse. Reformatsioon viis hariduselu tagasi ja sõjad laastasid maa. Hävinud olid Lihula linnus, alevik ja tsistertslaste ning frantsisklaste klooster. ¹⁹

1581. a paiku nõuti Lihulas kohalikult regendilt kuningas Johann III käsul, et ta seaks ametisse koolmeistri, kelle ülalpidamist ja palka lubas osalt tasuta kuningakoda, osalt pidi see tulema kirikult ja õpilastelt. ²⁰

1588. a andis kuningas Johann III Eestimaa asehaldurile Gustav Bannerile korralduse hoolitseda koolimajade kordaseadmise eest ning nõuda piiskopilt või tema asemikult rahvakeelt oskavate pastorite ja koolmeistrite ametissemääramist. David Dubberchi visitatsioonimaterjalidest nähtub, et sel ajal (1580) oli linnakool vaid Haapsalus. Lihulas tegi ta 1587. a korralduse koolmeistri palkamiseks. 1593. a visitatsiooni ajal andis ta juba ettekirjutusi Lihula koolmeistrile. ²¹ Nii läks Läänemaa 17 sajandisse kahe linnakooliga, kummaski üks õpetaja. ²²

Villem Reimani lühiuurimused kirikukirjanduse arendajate kohta kinnitavad, et "ka 17. aastasaja alguses juhivad Joachim Rossihniuse kirjatööd meid siia kolka nii, et arvama peame, et Eesti kirjanduse häll Lihula ümberkaudu on pidanud kõikuma". ²³ Nagu eespool märgitud, on esimesed eestikeelsete palvete tõlked säilinud Kullamaa vakuraamatus. 1585. a Hanilas pastoriks olnud Heinrich Fabriciust peetakse saksa- ja eestikeelse

lauluraamatu seni veel kinnitust leidmata autoriks.²⁴ Kirikulaule on tõlkinud Kullamaa pastor Mühlen.

1645.–1656. a oli Kirbla pastoriks Daniel Göbel, keda peetakse esimeheks Läänemaaga seotud harrastusluuletajaks. Tema sulest ilmus eri raamatuna põhjaeestikeelne pulmalaul. 1656. a avaldatakse Kullamaa pastori Heinrich Gösekeni 137 kirikulaulu riimilises tõlkes, mis oli tol ajal uudne nähtus. 1660. a ilmub H. Gösekeni eesti keele grammatika õpik vanasõnade ja kõnekäändudega. Rahvakommete kogumisega tegeles Virtsu mõisa inspektor Thomas Hjärne (1638–1678). Tema kogutud saksakeelne kroonika sisaldab arvukalt ka eestikeelseid lauseid ja sõnu.²⁵

1593. a visitatsiooniprotokollis nõudis David Dubberch, et Haapsalu ja Lihula koolil oleksid vagad ja usinad koolmeistrid. Pastoritega oli ta ilmselt rahul, sest siinkandis olid enamik neist tema sugulased. Karuse soomlasest pastori kohta on ta 1586. a kirjutanud, et ta oskab eesti keelt ja on truu. D. Dubberch korraldas kooliõpetajate palgaküsimusi ja esitas nõudeid õpetamise kohta.²⁶

Joachim Jheringi algatusel rajatakse 1650. a Noarootsi kool, kus kooliõpetajaks sai piiskopi väimees Isaac Hasselblatt. Noarootsis olid õpilasteks rootslased. 1691. a oskas seal enamik talupoegadest lugeda. Kool oli esimene korralik kool Põhja-Eestis. Piiskopi pingutustel oli tulemusi. Katsumistel osati ka mujal pisut katekismust lugeda.

1692. a pandi maksma Rootsi 1686. a kirikuseadus. Selle järgi nõuti kirikuõpetajatelt sunduslikku koolikatsumist katekismuse tundmises ja täpset raamatupidamist selle kohta. Köster pidi oskama laulda, lugeda ja kirjutada ning neid oskusi ka noorsoole õpetama. Järelevalve kuulus piiskopile ja konsistooriumile.

Piiskop J. Jheringi ajal (1638–1657) muudeti 1627. a sinodi poolt kinnitatud koguduste visitatsiooni korda. Õpetaja kõrval pidi ametisse seatama köster ja mõisates ning taludes tuli kasutusele võtta aabits. Eestimaa maapäev tegi kohustuslikuks köstriks kooli asutamise igas kihelkonnas.²⁷

1698. a ja 1707. a visitatsiooniprotokollidest nähtub, et kooliõpetust hakati andma Kullamaal, Martnas, Kirblas, Lihulas, Karusel, Hanilas, Lääne-Nigulas, Noarootsis, Vormsis ja Ridalas.²⁸

ALLIKAD JA VIITED:

1) H. Haberman. Läänemaa. 1938, lk 216.

- 2) Samas, lk 258.
- 3) E. Tarvel. Lihula asustusajalugu (käsikiri).
- 4) K. Laigna. Lihula. 1972, lk 21.
- 5) Samas, lk 23.
- 6) E. Tarvel. Lihula asustusajalugu (käsikiri).
- 7) M. Ojamaa, A. ja T. Varmas. Eesti ajalugu. 1946, lk 100.
- 8) E. Tarvel. Lihula asustusajalugu (käsikiri).
- 9) G. V. Hansen. Ordens und bischöfliche Schlösser. Reval, 1896, lk 13.
- 10) E. Tarvel. Lihula asustusajalugu (käsikiri).
- 11) Samas.
- 12) M. Ojamaa, A. ja T. Varmas. Eesti ajalugu. 1946, lk 100.
- 13) H. Haberman. Läänemaa. 1938, lk 216-217
- 14) H. Sepp. Usupuhastus eestlaste maal. 1924, lk 214.
- 15) O. Sild. Usupuhastus eestlaste maal. 1924, lk 65-66; Läänemaa. 1938, lk 267.
- 16) H. Haberman. Läänemaa. 1938, lk 267-268.
- 17) V. Reiman. Eesti ajalugu. 1920, lk 66.
- 18) H. Haberman. Läänemaa. 1938, lk 268.
- 19) Samas, lk 279-281.
- 20) Samas, lk 218.
- 21) Eesti kooli ajalugu I. Tegevtoimetaja E. Laul. 1989, lk 96.
- 22) Samas, lk 106.
- 23) V. Reiman. Eesti ajalugu. 1920, lk 66.
- 24) J. Kivimäe. Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. 1987, lk 43.
- 25) O. Kuningas. Läänemaa ja läänlased. 1988, lk 46-48.
- 26) S. Vahre. Religiooni ja ateismi ajaloost Eestis. 1987, lk 109, 113.
- 27) H. Haberman. Läänemaa. 1938, lk 218-219.
- 28) Samas, lk 219-220.

MÄRT MÕTUSTE

Toila Gümnaasiumi endine õpetaja, pensionär

IDA-VIRUMAA KOOLIDE AJALOOST

Sajandeid sõdade, epideemiate ja rahvasterändude küüsis elanud Ida-Virumaa koolide ajalugu algab aastaga 1501, mil Narva linnas asutati ladinakeelset lugemist ja kirjutamist ning rehkendamist õpetav linnakool. Esimene koolmeister oli Simon Schoneberg ja õpilasteks poisid linna ülemkihi peredest. Narva linnakooli töö katkes sõja tõttu 1558. aastal ning jätkus aastal 1584. Kool töötas ühe koolmeistriga aastani 1640. Narva koolielu elavnes kohe pärast linna liitumist Ingerimaaga 1642. aastal. Tähtis osa oli siin 1641. aastal Ingeri ja Alutaguse superintendendiks

määratud Heinrich Stahlil. Rootsi valitsus plaanis Ingerimaale ametnikkonda ja pastoreid ette valmistada. Stahl taotles kuue lektoriga Narva gümnaasiumi avamist. Teoks sai aga 1642. aastal viie õpetajaga triviaalkool, millega kuni 1660. aastani töötas koos ka linnakool.

17. sajandi keskpaigaks oli Narva 4klassiline triviaalkool kujunenud gümnaasiumile lähedase õppekavaga kooliks. Põhirõhk oli siiski alghariduse andmisel – õpetati ladina, rootsi, saksa, soome ja vene keelt, aritmeetikat ja muusikat. 1655. aastal võeti tööle ka tütarlaste õpetaja. Triviaalkooli rüpes kujunesid aastatega välja saksa, rootsi ja soome õppekeele koolid. Rootsi kool lõpetas tegevuse pärast Narva linna vallutamist 1704. aastal, soome kool 1707. aastal. Pärast linnakodanike küüditamist 1708. aastal Sise-Venemaale lõppes koolide töö Narvas. Peeter I korraldusel rajati laevastikus teenivate madruste ja käsitöölise lastele venekeelne nn arvutus- ja admiraliteedikool – Narva navigatsioonikool –, mida peetakse esimeseks tehniliseks õppeasutuseks Eestis. See viidi 1715. aastal vastehitatud Peterburi.

1722. aastal taasavati linnakool ja 1730. aastal jõuti sõjaeelse tasemeni – nelja klassini. Viiekümnnendate aastate teisel poolel oli klasse viis. 1785. aastal asutati vene õppekeelega Narva 2klassiline alamrahvakool, mida on ka Narva vene rahvakooliks nimetatud. 1786. aastal reorganiseeriti linnakool saksa õppekeelega 4klassiliseks pearahvakooliks (Grossschule). Mõlemas koolis õpetati lugemist, kirjutamist, arvutamist ja usuõpetust. Pearahvakoolis olid lisaks sellele ladina keel ja muud võõrkeeled, Vene ajalugu, looduslugu, geomeetria, arhitektuur, mehaanika, füüsika.

1828. aastal kehtestati Venemaal koolimäärustik, mis tõi muudatusi ka Peterburi kubermangu ja õpperingkonda kuuluva Narva kooliellu. Määrustiku alusel tõrjuti raudse järjekindlusega gümnaasiumist välja eesõigusteta linnakodanike lapsed, jättes selle kooli põhiliselt aadlinooritele. 1843. aastal suleti pearahvakool ja avati vene õppekeelega Narva Kõrgem Kreiskool, kus oli ette nähtud üks ettevalmistusklass ja neli kreiskooliklassi. Lubatud oli avada ka kutsekallakuga täiendusklasse, mida hiljem nimetati reaalklassideks. Erinevalt teistest Venemaa kreiskoolidest oli Narvas eriainetate õppimine kõigile õpilastele kohustuslik. 1851. aasta õppeplaanis olid üldainetena usuõpetus, vene, saksa ja prantsuse keel, aritmeetika, geomeetria, ajalugu, geograafia, looduslugu, ilukiri, joonistamine ja joonestamine. Eriainetena õpetati raamatupidamist, kaubandus-

matemaatikat, kaubatundmist, kaubandust ja Vene kaubandusõigust ning vene- ja saksakeelset ärikirjavahetust. 19. sajandi teisel poolel arenes hoogsalt Narva tööstus. 1857. aastal alustati Kreenholmi Manufaktuuri ehitustöid. Linnaelanike arv suurenes kiiresti. Tööstuses vajati üha rohkem haritud tööjõudu. Paratamatult tuli hoolitseda olemasoleva ja tulevase tööjõu koolitamise eest. 11. juulil 1860 avas Kreenholmi Manufaktuur eesti ja vene kooli, mis 1874. aastal reorganiseeriti Kreenholmi 2klassilisteks ministeeriumikoolideks poeg- ja tütarlastele. 1861. aastal alustas tegevust Kalevivabriku kool ja 1881. aastal Linavabriku kool.

Koole asutasid ka kirikud ja seltsid, olid nt Jaani kirikukool (Töchterschule, 1859–1888) ja eesti õppekeelega Peetri kirikukool (1870–1919), Aleksandri kirikukool (1885–1919) ning Narva Kooliseltsi kool (1906–1918). Neile lisandusid mitu erakooli. Pärast uue linnaseaduse kehtestamist aastal 1873 tekkis vajadus keskhariduse arendamiseks. Siiani valmistas õpilasi ette klassikalise gümnaasiumi 4. klassi astumiseks 3klassiline kirikukool – Johannisschule. 1875. a avati 4klassiline progümnaasium ja 1881. a Narva Meesgümnaasium. Aastail 1879–1884 töötas teisejärguline Eranaiskool, mis reorganiseeriti Narva Naisgümnaasiumiks. Kutsekoolidest asutati 1873. aastal Väikülas merekool, mis kaks aastat hiljem siirdus Narva, kus sellest sai Narva Merekool. Aastatel 1887–1911 tegutses Narva Muusikakool. Tööliste tootmistöös vajalike eelteadmiste andmiseks olid Kreenholmi koolide ja meesgümnaasiumi juures joonestamise ja joonistamise kursused. XX sajandi alul tegutsesid mitmed rätsepatöö-, juurdelõikuse- ja käsitöökoolid.

1913. aasta ülevenemaalise loenduse andmeil töötas Narvas 25 kooli: kaks gümnaasiumi, kaubanduskool, neljaklassiline linnakool, kõrgem tütarlastekool, kolmeklassiline merekool ja 19 algkooli. Õpilasi oli keskkõppeasutustes ligikaudu tuhat ja teistes koolides umbes kolm tuhat. Enamlaste võimuperioodil ei jõutud Narvas sõnadest kaugemale. Saksa okupatsiooni ajal 1918. aasta sügisel oodati Narva koolidesse kokku 4047 õpilast, neist 2422 eesti, 1522 vene ja 96 saksa rahvusest last. XVII sajandi teisel poolel hakati maarahva hariduse eest hakati hoolitsema kirikute juurde loodud koolides. Praegu on teada esimesed kirikukoolid Lüganuse (1694. a), Lohusuu (1697 ja Jõhvi (1698) kiriku juures. On ilmne, et koolid olid maapiirkonnas olemas juba varem, sest Jõhvi kiriku hingekirjast on koduloolane A. Martin leidnud 33 koolmeistri nime, keda on mainitud

aruandes enne kooli esmanimetamist. Koolid andsid eelkõige lugemis-
 oskuse. Ida-Virumaal oli maakoole järgmiselt:

1760	1770	1790	1800	1810	1820	1836	1845	1860	1870	1886
2	10	22	7	2	13	18	36	42	62	79

Edasi pole olnud olulisi muudatusi kuni 1919. aastani.

XIX sajandil hakati koolides õpetama ka kirjutamist ja arvutamist, kui
 koolmeister oli selleks võimeline. Ajavahemikust 1842–1915 on teada 267
 koolmeistri (üldse 473) haridustase. See oli järgmine:

õpetajate seminar	32	(12%)
ministeeriumikool	38	(14,2%)
kreis- või linnakool	47	(17,6%)
kihelkonna- või kirikukool	127	(47,6%)
valla- või külakool	5	(1,9%)
autodidaktid	18	(6,7%)

Enne venestamisega XIX sajandi teisel poolel töötas Toilas
 (1864–1884?) ja Vaivaras saksakeelne elementaarkool. Toila elemen-
 taarkoolis õpetati I klassist alates usuõpetust, rehendamist, saksa keelt,
 kalligraafiat, laulmist ja turnimist. Alates II klassist tuli geograafia, vene
 keel (poistele) ja käsitöö (tüdrukule). Õpiaeg oli kolm aastat.

Eesti Vabadussõja lahingute ajal ei olnud õppetööd. Sellega alustati
 alles 1919. aasta märtsikuust. 1919/20. õppeaastast alates muudeti algkoo-
 lid 7klassilisteks. 1920. aastal kehtestatud "Avalikkude algkoolide
 seadusega" muudeti algkool 6klassiliseks. 1923/24. õppeaastaks oli koo-
 livõrk enam-vähem välja kujunenud ja koole oli järgmiselt:

Algkoole oli 110 (neist Narvas 14) 10 681 õpilasega (Narvas 3215),
 eesti õppekeelega 73 (8), eesti- ja soomekeelseid üks, soomekeelseid üks,
 eesti + vene keelega üks, venekeelseid 33 (5) ja saksakeelseid üks.
 Keskkooled ja gümnaasiume oli 5 (Narvas neli) 1368 õpilasega (1166), eesti
 õppekeelega 3 (2), venekeelseid ja saksakeelseid üks, mõlemad Narvas.

Eraalg- ja erakeskkoolide rühma Ida-Virumaal moodustasid vene
 emigrantide erakoolid, millest siiani on vähe teada. Algaastail olid
 Ameerika NMKÜ vene õppekeelega kursused. Emigrantide eraalgkoole oli
 Ida-Virumaal kokku 12. Need olid:

Aseris (hilisem Kalvi emigrantide eraalgkool; 1922–1925), Jõhvis (1920–1925), Kohtla-Järvel (1922–1927), Kukrusel (1925–1931), Toilas (1920–1926), Vokal (1921–1923), Võrnus (?–1921–?) ning Erra vallas (Romanovski emigrantide eraalgkool (1927–1931).

Emigrantide erakeskkooli kursustena on nimetatud Maidlas asunud kursusi (1921–1933), mis hiljem liideti Küttejõu algkooliga, Vaivaras (1920–1923) ja Narvas (1921–1938) asutatud kursusi ning Narva Vene Emigrantide Komitee Tehnikakooli (1930. aastatest kuni 1940. a). Kõik nimetatud kursused olid algkooli eelharidusega (6 klassi) ning õpiaeg kestis neli aastat.

Koolireformiga 1934. aastal muutus mõnevõrra koolide arv. 1939/40. õppeaastal oli algkoole 101 (neist 8 Narvas), sh eesti õppekeelega 73 (4), eesti- ja venekeelseid 8 (1), venekeelseid 18 (3), eesti- ja soomekeelseid üks ning soomekeelseid üks. Keskkooli oli maakonnas seitse: Narva I Gümnaasium, Narva I Progümnaasium, Narva II Gümnaasium, Narva II Progümnaasium, Jõhvi Progümnaasium, Jõhvi Reaalkool ja Jõhvi Erareaalkool. Kutsekoolidest töötasid: Narva Erakaubanduskeskkool (asutatud 1910. a), Narva Muusikakool (asut 1922), Narva Linna Tööstusõpilastekool (asut 1923), Narva Linna Tööstuskeskkool (asut 1924), Narva Linna Naiskutsekool (asut 1925), Narva Muusikastudio (asut 1926), ja Narva Linna Poeglaste Ametikool (asut 1938). Maal töötasid järgmised kutsekoolid: Lüganuse Kodutööstuskool (kujunes välja 1910. a asutatud rahvakoolist), Virumaa Kaevanduskool (asut 1932) ja Oru Kodunduskeskkool (asut 1938).

1940/41. õppeaastal koolivõrgus suuri muutusi ei olnud. Sõja puhkedes aga algasid koolidele rasked ajad. Mitmed õpetajad olid küüditatud või arreteeritud, mehed olid mobiliseeritud ja viidud Venemaale või läinud vabatahtlikult rindele. Koolimajad läksid sõjaväe käsutusse. 1944. aasta alguseks oli õppetöö maakonnas katkenud. 1944. aasta sügisel oli koolidel töö alustamisega suuri raskusi. Narva linn oli tugevasti purustatud. Esimesena alustasid tööd Narva I kool ja eestikeelne Narva II Keskkool (oktoobris kolme õpilasega).

1971. aasta alguses oli linnas 11 üldhariduslikku kooli: 10 675 õpilasega 6 keskkooli, 4 kaheksaklassilist kooli ja Olgina Algkool. Kahes töölisnoorte koolis oli 1165 õpilast. Kohtla-Järve linnas oli 1987/88. õppeaastal

11 keskkooli ja 9 põhikooli, kus õppis 12 675 õpilast, peale nende veel kaks keskerikooli – polütehnikum ja meditsiinikool 560 õpilasega.

1. jaanuaril 1997 oli üldhariduslikke koole 74 (neist valdades 15), sh eesti õppekeelega koole 16 (valdades 11), eesti ja vene õppekeelega 11 (valdades 4) ja vene õppekeelega 47. Õpilasi oli üldhariduskoolides 28 724, neist eestlasi 4553 (15,85%). Eestlased moodustasid maakonna elanike arvust 18,6%.

KIRJANDUS:

Ülevaade Narva hariduselust 1501–1940. Образовател'ная dejatel'-nost' v gorode Narva 1501–1940. Koostaja Märt Mõtuste. 1998. Väljaandja Ida-Viru Maavalitsus

HELI KIRSI

Rakvere Gümnaasiumi õpetaja

LINNAKOOL RAKVERES

Rakvere on üks Eesti vanemaid linnu. Linnaõigused sai ta juba 1302. aastal. Saavutanud 16. sajandi keskpaigaks nimetamisväärse arengutaseme ja jõukuse, tabas linna Liivi sõja päevil, 1568. aastal, täielik häving. Pärast sõja lõppu ehitati linn taas üles.

Reformatsiooni võit tähendas Rakveres emakeelse lugemisõpetuse algust ja süstemaatilise kooliõpetuse võidulepääsu. 1582. aastal tehti Eestimaa kirikuelu korraldamine ülesandeks visitaatoriks määratud David Dubberchile. Tema kohustus oli koolmeistrid linnades ja alevikes ametisse seada. 1596. a taotles Dubberch koolmeistrit Rakverre (1:96). Kooli kroonika andmeil asutati Rakveres linnakool Rootsi kuninga Sigismundi (samal ajal Poola kuningas Zygmunt III) 8. mai 1594. aasta käsukirjaga.

Koolmeister, kes õpetas nii saksa kui ka eesti keeles, leiti Tallinnast triviaalkoolist. Seal oli sel ajal tööl ülikoolis abiõpetajaks õppinud Georg Müller (Georgius Möller, Georg Moller, Jurgen Müller). Tallinna rae nõusolekul anti noormehale 1597. a kevadel tõend, et ta on välismaal kooli-

hariduse saanud ning mõni aeg kohalikus koolis hästi õpetanud. Nähtavasti sama aasta sügisel koliski G. Müller Rakverre ja arvatavasti Pikal tänaval asuvas koolis algas õppetöö. Koolijuhataja palgaks oli 12 tündrit vilja, üks keskmise suurusega härg ja üks siga (2:55).

1600. aasta esimestel kuudel oli G. Müller veel Rakvere koolmeister. Sügisel suri eestlasest kroonik ja pastor Balthasar Russow. Mülleril tuli Rakvere kohast loobuda ja 1601. aastal Tallinna Pühavaimu koguduse abipastoriks hakata, kellena ta töötas kuni surmani 1608. a (1:97).

Lugema õpetamisega hakati Rakveres sihikindlamalt tegelema 17. sajandi teisel kolmandikul. Koguduse elu jälgimiseks kehtestati Eestimaal uus visitatsioonikord, mille põhjal alustati koguduste kontrollimist ja aabit-sate levitamist. Piiskop Joachim Jheringi visitatsiooniprotokoll Rakveres lõppes 1638. a märkusega, milles nõuti koolmeistritele laste õpetamise eest neli riigitaalrit. Koolimaja ehitamiseni Rakveres veel ei jõutud.

1680. aastate algusest pidas kooli Johannes Justinus Heinholdi. Ta ehit-
tas Rakvere mõisahärra von Tiesenhauseni loal koolihoone, kus väheste tasu
eest õpetas linlaste ja ümbruskonna talupoegade lapsi (1:146; 2:15). 1690.
aastate lõpus üritas kooli pidada endine Rakvere mõisa valitseja Samuel
Roscius, kelle õpetajavõimed olid kehvapoolsed, nii et Rakvere kohtufoogt
keelas 1697. a augustis koolipidamise. S. Rosciuse palvel pikendati
õpetamise luba 1698. a kevadeni.

Põhjasõja ajal põletati Rakvere linn maha. 1768. aastal algas koolipi-
damine uuesti (1:251). 1770. a pidas Heinrich Emmanuel Gustav Boldt
kooli oma korteris (2:55). Kooliolude kitsust näitab ka see, et kuigi Liivi,
Eesti ja Soome Õigusasjade Justiitskolleegium andis 1771. a välja reskrip-
ti korraldada korjandus Rakvere koolile maja ehitamiseks, polnud veel
isegi seitse aastat hiljem teada laekunud summa suurus ja seetõttu polnud
võimalik koolimaja ehitamist alustada. Lõpuks selguski, et summadest ehi-
tamiseks ei piisa ning koolimaja ehitus jäi päevakorda koguni 19. sajandi
alguseni (1:251).

1776. aastal kinkis parun Tiesenhausen linnale Pikal tänaval ehi-
tuskruundi koolimaja ehitamiseks. Linnal ei jätkunud raha, tehti korjandus,
saadi 600 rubla. Hoiuprotsentidest maksti H. Boldtile palka. Kooliraha oli
neli rubla aastas (2:55).

1786. aasta koolistatuudi järgi oli Rakveres ühe õpetajaga 2-klassiline
saksa õppekeele linnakool – rahvakool. 4. septembri 1784. aasta ukaasi-

ga tehti asehaldur G. Browne'ile ülesandeks vene keele õpetamise sisseadmine mõlema kubermangu koolides. Kuna Rakvere kooli õpetaja H. Boldt vene keelt ei osanud, siis hakkas talle seda õpetama üks erusoldat, kes sai selle eest prii ülalpidamise (1:254; 2:55–56). Boldti juures anti 1786. aastal põhiõpetusele lisaks algteadmisi geograafias, ajaloos ning loodusloos (avalikes või eratundides) 19 lapsele (1:259; 2:56).

Pärast Katariina II surma likvideeriti 18. sajandi lõpul Baltimaadel asehalduskord ja taastati enamik rüütelkondade ja linnade feodaalseid privileege. Eestimaa Üldise Hoolekande Kolleegium, mille tulud suures osas kaotsi läksid, oli sunnitud 1797. aastal lõpetama teiste hulgas ka Rakvere õpetajale palga maksmise. Kindla palga kaotanud, lahkus õpetaja ametist. Koolipidajaks võeti isik, kes sai põhisissetuleku muudest ametitest ega sõltunud ebakindlalt laekuvast õppemaksust. Rakveres oli selleks köster H. J. Gök (1:279).

1804. aastal kehtestati kogu Venemaal neljaastmeline koolisüsteem, mille alusel loodi kreiskoolid. 27. juunil 1805 alustas kreiskool tegevust Rakveres. Koolile oli ostetud maja ja tehtud selles vajalikud ümberehitused. Õppetöö algas 35 õpilase ja nelja õpetajaga (1:33). Uue koolisüsteemi alusel asutati 1805. a Rakvere elementaarkool kreiskooli elementaarklassina, alates 1814. aastast tegutses ta aga juba iseseisva koolina (1:538).

1822. aastal õppis Rakvere elementaarkoolile 1809. aastal ehitatud uues majas 40 last vanuses 7–16 eluaastat (2:56).

Kool oli linna ülalpidamisel. Osa väljaminekuid kaeti õppemaksu arvelt. Õppemaks oli 10 rubla aastas. Koolis töötas 1–2 õpetajat. Kõige rohkem talupojaseisusest õpilasi õppis Eesti alal just Rakvere elementaarkoolis, s.t üle poole kooli õpilastest (1:408). Elementaarkooli lõpetanutest astus kreiskooli 4%, nende hulgas ka 19. sajandi teisel kümnendil Friedrich Reinhold Kreutzwald, hilisem eesti kirjanik ja arst.

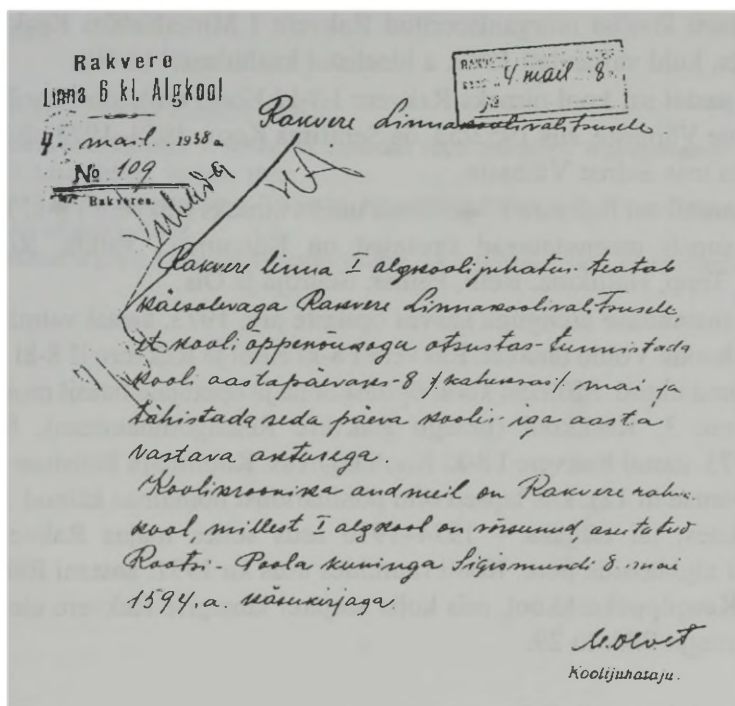
1870. aastate keskpaigast alates levis Rakveres eesti rahvuslik liikumine, mille eesotsas seisis 1876. aastal teise õpetajana tööle tulnud kirjamees ja seltsitegelane Juhan Kunder. 1886. a tuli Tartu Õpperingkonna kuraatorilt korraldus Rakvere algkoolis õppekeeleks võtta vene keel, vastasel korral ähvardati kool sulgeda. Korraldust asuti täitma. J. Kunder lahkus koolist (2:57).

27. juunil 1905 tegi Rakvere Linnavolikogu otsuse kooli ülalpidamisest loobuda ja koolile rahalise toetuse andmine lõpetada. 1. augustil 1905 tühistas kubermanguvalitsus selle otsuse (2:57).

1905–1906 pidas kooli eesti kirjanik Karl Ernst Peterson (aastast 1935 Särgava) (2:18).

Kui 1911/1912. õa töötas kool linnale kuuluvas majas Pikk tn 29, siis 1912. aasta sügisest asus sinna vastasutatud Rakvere poeglastegümnaasium (praeguse nimega Rakvere Gümnaasium). Algkoolil tuli kolida samal tänaval asunud maja nr 64 teise korruse üüriruumidesse. 1912. aastal tuli kooli juhatajaks Martin Jensen (Mart Olvet). 1918 kolis kool üle Aleksandri (praegu Võidu) tänaval asunud vene kroonu II algkooli asemele, mis lõpetas oma tegevuse 1917. a.

Aastatel 1814–1918 sai Rakvere linna algkoolis hariduse üle 300 isiku. 1917/18. õppeaastal alustati tegevust eestikeelse koolina Rakvere Linna I Algkooli nime all. Viimane oli oma 83 õpilasega n-ö segakool, sest 1917. aastast võeti õppima ka tütarlapse (2:58). 1918/19. õa oli õpilasi juba 157.

1920. aastal hakkas kool tööle viie klassiga. Viies oli maksuline. Õpilasi oli kokku 204. Tekkis tarvidus uue koolihoone järele.

24. veebruaril 1928 kinnitas Rakvere Linnavolikogu koolimaja ehitamise lepingu. Ehitusprojekti ja maja plaani valmistas insener K. Kaal. 27. augustil 1929 alustati õppetööd uues majas Tööstuse tn 12. 29. septembril 1929 toimus koolimaja pidulik õnnistamine, kus aktuse avakõne pidas linnapea A. Pääro, kes andis koolile linnavalitsuse annetusena tiibklaveri. Õpilased kinkisid koolile näitelava eesriide. 1936/37. õa õppis uue nimega Rakvere Linna I Algkoolis 361 õpilast (2:59).

4. mail 1938 teatas Rakvere Linna I Algkooli juhatus Rakvere Linna Koolivalitsusele, et kooli õppenõukogu otsustas tunnistada kooli aastapäevaks 8. mai ja tähistada seda igal aastal aktusega. "Koolikroonika andmeil on Rakvere rahvakool, millest I algkool on võrsunud, asutatud Rootsi-Poola kuninga Sigismundi 8. mai 1594. a käsukirjaga" (2:11).

Kõige kauem on Rakveres algkooli juhatanud Martin Jensen (Mart Olvet). Ta tuli kooli juhatajaks 1912. a ja oli selles ametis 1944. aastani, mil ta sai samast koolist reorganiseeritud Rakvere I Mittetäieliku Keskkooli direktoriks, kuid vallandati 1947. a ideelistel kaalutlustel (2:60).

1947. aastal sai kool nimeks Rakvere I 7-kl Kool, mille direktoriks oli algul Salme Väinaste, siis 1952/53. õa Serafima Koov. 1953–1973 oli kooli direktoriks taas Salme Väinaste.

1961. aastal sai Rakvere I 7-kl Kooli uueks nimeks Rakvere I 8-kl Kool. Viimase sageli meenutatavad õpetajad on Kõivumäe, Vaikla, Rumm, Nõmmik, Tepp, Hallikma, Relli, Peinar, Suuroja ja Õis.

Linna majanduse arenguga kasvas õpilaste arv. 1973. aastal valmis uus keskkoolihoone Võidu tänaval. Rakvere I 8-kl Kool ja Rakvere II 8-kl Kool sulgesid oma ukSED. Mõlema kooli õpilaskonna ja õpetajate baasil moodustus Rakvere 3. Keskkool (praegu Rakvere Reaalgümnaasium). Seega lõppes 1973. aastal Rakvere I 8-kl Kooli tegevus. Koolimaja Tööstuse tn 12 (siis Barbaruse tn 12), kus lapsed olid põhiharidust nõutamas käinud 1929. aastast alates, jäi tühjaks – 1974–1976 asus selles majas Rakvere 2. Keskkooli algklasside pere. Kooli ruumides asus ka 1991. aastani Rakvere Õhtu- ja Kaugõppekeskkool, mis kolis seejärel kunagise Rakvere elementaarkooli majja Pikk tn 29.

1991. aasta sügisest töötab Tööstuse tänava koolimajas Rakvere Vaba Waldorfkool, mis peab ennast 1597. aastal tööd alustanud Rakvere linnakooli ehk rahvakooli õigusjärglaseks. Kunagise linnakooli (rahvakooli) õigusjärgsuse küsimus on esialgu veel lahendamata. Kooli haldamise kohustus lasub lastevanematel, abi on saadud Põhjamaadest ning Rakvere linnalt. Õpetajate palgad laekuvad riigieelarvelistest vahenditest ja igakuistest õppemaksudest. Rakvere Vaba Waldorfkool lähtub Eesti Vabariigi õppekavadest, kasutades metoodilises tegevuses Waldorf-pedagoogika põhimõtteid. Kooli direktriss on Anne Nõgu, kes oli 1973. aasta juunis oma tegevuse lõpetanud Rakvere I 8-kl Kooli viimase lennu lõpetaja.

Seega on Rakvere linna lastele rahvaharidust antud veidi üle 400 aasta. 1997. aastal avati Pikal tänaval Rakvere EELK-i Kolmainu koguduse kiriku kõrval mälestuskivi tähistamaks 400 aasta möödumist Rakvere linnas koolihariduse andmisest, millele oma käsukirjaga pani aluse tookordne Rootsi-Poola kuningas. 28. märtsil 1998 toimus artikli autori algatusel esmakordselt kunagise Rakvere I 8-klassilise Kooli õpilaste ja õpetajate kokkutulek armsas koolimajas Tööstuse tn 12 sama tähtpäeva teadvustamiseks.

KASUTATUD KIRJANDUS:

1. Eesti kooli ajalugu. 1. köide. 13. sajandist 1860. aastateni. Tegevtoimetaja E. Laul. Tallinn, Valgus, 1989.
2. 400 aastat rahvaharidust Rakveres. Koostaja ja toimetaja E. Allese. Tallinn, AS Infotrukk, 1997.
3. Rakvere Linna I Algkooli kroonika koopia. Asub Rakvere Vaba Waldorfkoolis.

HAASLAVA VALLA VARASEMAST HARIDUSEST

Haaslava valla asukoht Kambja ja Võnnu kihelkonna piirialadel võimaldab saada tolleaegse hariduselu kohta andmeid mõlema kihelkonna arhiivimaterjalidest, kuid samas seab mõningaid takistusi piirkonna hariduselu uurimisele. Teatavasti käisid lapsed 1765. aastast alates Haaslava mail asuvates koolides mõlema naaberkihelkonna (Kambja ja Võnnu) aladelt. Kambja pastoraadi aruannete põhjal õppisid poisid ja tüdrukud 1766. aasta kevadel kolmes koolis – Haaslava (Aardlaküla), Kõivuküla ja Kitseküla koolis. Aasta võrra hilisemate aruannete järgi olvat siinkandis (Kambja kihelkonnas) olnud vaid kaks kooli: üks asunud Haaslava ja teine Kuuste mõisa maadel. Ka Võnnu pastoraadi aruannetes (1768. aastast) on viiteid koolide asupaiga kohta: üks olnud Haaslava ja teine Kriimani mõisa maadel. Napid andmed aruannetes ei näita aga täpselt, millist kooli naaberkihelkonnas käivate laste arvu määramisel sel korral silmas peeti.

Küll aga saab Haaslava valla praegu ainukese, Sillaotsa kooli kroonika lugeja tutvuda märkmetega kolme omaaegse kooli ja koolmeistrite kohta. Need koolid olid: Mõraküla-Aardlaküla-Igevere-Tuigo kool (alates aastast 1765, Kambja järgi), Kriimani-Päkste kool (alates aastast 1780, Võnnu järgi) ja Kõivuküla-Kitseküla-Sillaotsa kool (alates aastast 1782, Kambja järgi). Varaseimaks teadaolevaks koolitegevuse algusaastaks siinkandis on nimetatud Haaslava mõisa (Mõraküla) kooli sisseseadmise aastat ("seit An: 1765 errichtet")¹. Üksteisele üsna lähedal asuva kolme kooli olemasolu 1760. aastatel kõneleb arvatavasti üpris suurest asustustihedusest kahe kihelkonna piiril. Sajandivahetusel asukohaga Kitsekülas ja Päkste külas teineteisest vaid ligi kilomeeter eemal paiknevad koolid ühendati 1903. aastal Sillaotsa kooliks. Selle lähim naaber, Igevere-Tuigo kool jätkas tegevust kuni sulgemiseni 1976. aastal

Varasemaid märkmeid koolmeistrite osalemise kohta perekondlike toimingute juures Haaslava valla mail on leitud juba 1720. aastate lõpust

(Mõrakülas). Andmete hulk nii Kambja kui ka Võnnu kirikuraamatus sealsete koolmeistrite tegevuse kohta rohkeneb iga järgmise aastakümnega. Taoliste märkmete esinemissagedus lubab oletada, et haridust anti Haaslaval ka enne 1765. aastat.

Arvatavasti mõjutas kohalikku hariduselu ka vennastekoguduse liikumine (hernhuutlus) Eesti- ja Liivimaal, mis tipnes Kriimani palvemaja valmimisega 1743. aastal (Ilja, 1955; Philipp, 1974). Kriimani kujunes Baltimaades üheks tähtsamaks keskuseks, kus 1740. aastatel viibisid mitmed tuntud võõramaalastest usutegelased ja kuhu kogunes ümbruskonna talurahvast. Koguduses olid kõrgelt hinnatud muusika ja ühislaul, olevat avaldatud ka eestikeelset kirjandust. Keskuse aktiivne elu Kriimani mõisas toetas maarahva eneseteadvust ja lõi soodsa pinnase hariduse levimiseks.

Varasema Haaslava kooliajaloo materjalide seas on korduvalt märgitud mõisakooli pikaajase ja lugupeetud koolmeistri Labbi Jaagu tegevuse algusaastaks 1766. Labbi Jaak oli sünniandmete põhjal B. G. Forseliuse õpilase, Haaslavalt pärit Labbi Andrese pojapoeg. Labbi Andrese enda ja tema poja Jüri koolmeistritegevuse kohta käesoleval hetkel andmed puuduvad. Labbide perekonnaloo edasine uurimine võib tõendada koolmeistriameti ülekandumist isalt pojale läbi kolme põlve ja kinnitada hariduse andmist Haaslaval Forseliuse aegadest alates.

VIIDATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS:

EAA, f 1255, n 3, s 55.

Ilja, V. Vennastekoguduse (herrnhutluse) ajalugu Eestimaal (Põhja-Eesti) 1730–1743. Kirjastus Logos. Tallinn, 1995.

Philipp, G. Die Wirksamkeit der Herrnhuter Brüdergemeine unter den Esten und Letten der Bauernbefreiung (Vom Ausgang des 18. bis über die Mitte des 19. Jhs.). Köln-Wien 1974.

About former educational conditions at the commune of Haaslava

The Commune of Haaslava is situated near Tartu. In the schools of Haaslava commune there were also the children from neighbourhood parishes like from Kambja and Võnnu. Antedate notes approbate about participating of teachers by family ceremonies in 1720. It also indicates to first teaching processes before 1765.

We can confirm, that in 1766 children went to three schools: Haaslava (also called Aardlaküla), Koivuküla and Kitseküla. Close existence of the three small schools indicates to the dense inhabitation of Haaslava.

In materials of school history the action Labbi Jaak, the long-lived and highly appreciated schoolmaster of Haaslava school, is mentioned many times from to 1766. Labbi Jaak was a grandson of Labbi Andres, a student of Bengt Gottfried Forselius, and a son of Labbi Jüri. The facts about their action are not found yet.

The hypothesis presented by the author is taken for granted that educational conditions were influenced by the movement of brotherhood (Brüder-Unität, Herrnhuter Brüdergemeine) in Estonia and Livonia. The movement of brotherhood culminated when the prayhouse at Kriimani in the commune of Haaslava was built in 1743. The action in that centre was the base for the further development of educational conditions although it supported the growing self-consciousness of local people.

TIIU OJALA

Vastseliina Gümnaasiumi ajalooõpetaja

HARIDUSEST VASTSELIINAMAIL

Vastseliina (sks Neuhausen) kihelkond asub Võrumaa kaguservas, ulatudes kitsa lookleva ribana piki Setumaa piiri Räpina kihelkonna lõunarajalt Lätimaani. Vastseliina kirikukihelkonna moodustumine algas 1626. aastal. Kooliharidus Vastseliinas on võrsunud kiriku rüpest.

Vastseliina esimeseks luteriusu pastoriiks oli soomlane Christiern Henrici, kes 1626. aastal ametisse seati. Tema oli rohkem misjonitöö tegija ja koguduse rajaja kui lihtsalt kirikuõpetaja. Siis arvatavasti siin kihelkonnakoole veel ei olnud, sest terves Lõuna-Eesti idapoolses osas – välja arvatud linnad – valitses tol ajal katoliku usk, kuid katoliku kirik rahvaharidust ei edendanud. Ei olnud siis veel Rootsi valitsuse korraldusi ei kihelkonna- ega mõisakoolide asutamise kohta.

Kui vähe luterlik Vastseliina oli, selgub 1646. aasta kirikukatsumise protokollist, milles on öeldud, et aasta jooksul on armulaual käinud ainult kuus isikut. Kuigi protokollides koolist ei kõnelda, võib siiski oletada, et siin oli kool juba Rootsi ajal, sest koguduse endise õpetaja Gustav Masingu

tõenduse järgi annetas Rootsi valitsus kirikule maa, kusjuures see määrati peale kirikuõpetaja ja köstri ka koolile. Vanimad veneaegsed kirikukatsumise protokollid teatavad, et ¼ adramaad oli köstri jaoks ja ¼ adramaad kuulus koolile. Kuna maa oli Rootsi riigi annetatud, siis tuleb küll arvata, et juba Rootsi ajal oli siin kihelkonnakool.

Põhjasõja ajal suleti koole igal pool. Millal Vastseliina kihelkonnakool Vene ajal töötama hakkas, selle kohta puuduvad kindlad andmed. Läti Ajalooarhiivi dokumendi järgi võis õppetöö toimuda 1729. või 1730. aastal Vastseliina köstri rehetares. Dokument on koostatud 10. jaanuaril 1736 kiriku tegevuse kontrollimise e visitatsiooni kohta. See on vanas alamsaksa keeles ja kooli nimetatakse siin Neuhauseni kooliks, sest niisugust nime kandis siis ka Vastseliina kihelkond. Dokumendis on märgitud, et koolis õpetab köster Kersten lapsi juba kuuendat aastat. Köstrikoolis õppis tollal 22 õpilast.

Need andmed tulid päevavalgele alles 1970. aastatel. 1937. aastal tähistati Vastseliina hariduselu 200. juubelit ja selleks puhuks kirjutas tollane koolijuht Johannes Saarniit raamatukese "Vastseliina Algkool 1737–1937" Järgmist, 250. koolijuubelit tähistati 1983/84. õppeaasta kevadel Läti Ajalooarhiivist leitud dokumendi põhjal. Koolielu algus Vastseliinamail jääb siiski 17. sajandi teise poolde, kuigi senini pole õnnestunud tõendusmaterjali leida. Ilmselt pole selle probleemiga veel piisavalt tegeldud.

Käesolevaks konverentsiks ettevalmistumise käigus sain Nõo kooli õpetajalt Ilje Piirilt teada, et ta leidis Läti Ajalooarhiivist 17. jaanuaril 1725 toimunud kirikuvisitatsiooni protokoll, milles mainitakse, et Vastseliinas oli koolmeistriks Martin Meelhson ja köstriks Jahn Kersten. Järelikult on olemas kindlad andmed, et juba tollel aastal töötas siin kool ja seega võib aastal 2000 tähistada Vastseliina koolihariduse 275. aastapäeva.

Eespool räägitust võib teha järelduse, et koolide ajaloo uurimisel ja jäädvustamisel on meil edaspidi veel palju ära teha.

Mis seob meid Kambjaga?

Aastatel 1702–1709 oli Kambjas pastoriks Erich Timmermann. Põhjasõja ajal läks ta Rootsi. Kui E. Timmermann 1722. aastal Rootsist tagasi tuli, oli Kambja pastorikoht juba hõivatud ja ta leidis töökoha Vastseliinas. Kuna Kambjas oli kool, kus õpetas B. G. Forseliuse andekaim õpilane Ignatsi Jaak, siis on küllalt tõenäoline, et E. Timmermann asutas ka

Vastseliinas kooli või jätkus õppetöö varem rajatud koolis. Ta töötas pastori kuni 1726. aastani ja suri samal aastal Vastseliinamail.

Alljärgnevalt esitan Vastseliina haridusellu puutuvat kronoloogilises järjestuses:

✂ 1736. aastal oli Vastseliinas üks köstrikool (*Kirchspielschule*) 22 õpilasega. 1753. aastal ehitati köstrimaja, milles oli kaks rehetuba, ühes neist töötas kool.

✂ 1765. aastal oli üks köstrikool.

✂ 1766.–1767. aasta talvel asutati Vastseliina kihelkonnas küll mõned külakoolid, kuid koolilaste arv olnud äärmiselt väike, sest neile polnud anda raamatuid.

✂ Aastail 1774–1777 oli Vastseliina kihelkonnas üks köstrikool 59 õpilasega ning kuus mõisa- ja külakooli 182 õpilasega.

✂ Aastad 1780–1790 – Vastseliina pastor soovib tunduvalt rohkem koole oma kihelkonda.

✂ Aastatel 1784–1785 oli kuus mõisa- ja külakooli, üks köstrikool.

✂ Aastail 1785–1786 oli kaheksa mõisa- ja külakooli. Ebarahuldavad olid tingimused neljas mõisa- ja külakoolis.

✂ Kõige konkreetsemad andmed maarahva laste kirjutamisoskuse ja kirjatehnika kohta pärinevadki Vastseliina kihelkonnakoolist. Pastor G. G. Marpurgi teadete kohaselt hakati kirjutamist õpetama tema ametiaja alguses, 1782. aastal. Kooli võeti 12 poissi, kellele usuõpetuse, laulmise ja lugemise kõrval õpetati ka kirjutamist ja arvutamist. Et poistele tõesti kirjutamist õpetati, seda näitavad visitatsiooni protokoll ja juurdelisatud kirjanäidised. Need üheksa Räpina paberivabriku paberist valmistatud vihikut kuulusid üheksale koolipoisile ning on teadaolevatel andmetel esimesed omataolised.

✂ Georg Gottfried Marpurg (1755–1835) oli pärit Saksamaalt, kus ta õppis Leipzigi ülikoolis. 1777. aastal tuli ta Riiga, pärast seda Tartusse. G. G. Marpurg oli pikemat aega pastor Vastseliinas ja seejärel Rõuges. Ta andis välja usuõpetuse õpikuid ja muid usulise sisuga raamatuid. Tähelepanu väärib broüür "Ma-rahwa Laste Kasvatamisest" (1797), milles ta üksikasjalikult põhjendab hariduse vajalikkust ja näitab kooliskäimise paremust koduõpetusega võrreldes. Soovitades rahvale praktiliste õpetuste andmist, hurjutab ta ühtlasi lapsevanemaid, kes lasuvad "oma latsi ülleskaswada, ötse kui mõtsapuud, ehk mõistmatta

tõppra" Marpurgi kasvatuslike soovitude hulka kuulus ka ülemate, vanemate ja seaduste austamine ning mõisa- ja keisriõiguse (nekrutikohustuse) sõnakuulelik täitmine. Tema mainitud jutluse publikatsiooni võib pidada esimeseks eestikeelseks puhtpedagoogilise sisuga rahvarahmatuks.

⌘ 1806. aastal oli ikaldus ja sellega seoses loobus Vastseliina kirikukonvent kihelkonnakooli asutamisest. Piirduti olemasolevate külakoolidega.

⌘ Küla- ja mõisakoolides õpetati lastele peamiselt lugemist ja usuõpetust. Ainult Vastseliina kihelkonnas, kus pastoriks oli ratsionalistlike teoloogide põlvkonda kuulunud Marpurg, õpetati lapsi ka kirjutama. Nii oli siin 1809–1810. aasta talvel kirjutamist õpetatud kümnest mõisakoolist üheksas, kokku 21 lapsle.

⌘ 19. sajandil algas koolilugemike ja üksikutele õppeainetele pühendatud raamatute väljaandmine, mis nagu aabits-lugemike tekkiminegi kajastab valgustusajastu ratsionalistlike vaadete kandumist eesti talurahvakooli ja tema vaimumaailma. Esimese eesti koolilugemiku andis 1805. aastal lõunaestee keeles välja Vastseliina pastor Georg Gottfried Marpurg ("Weikenne oppetusse nink luggemisse Ramat"). Raamatu käsikiri sai Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi võistlusel auhinna ning ülikooli koolikomisjonilt soovitude õpikuna kasutamiseks. Õpiku esimene osa tutvustas lapsele koduümbruse loodust. Teises osas anti ülevaade Liivi- ja Eestimaast ning Vene riigist. Siin tutvustati ka maailmajagusi ja tähtsamaid Euroopa riike ning selgitati inimest ümbritsevaid loodusnähtusi (tuul, pilved, vihm, lumi jne). Õpiku kolmas osa õpetas arvutamist. Selles anti ülevaade ka Venemaal kasutatavatest mõõtudest ja rahasüsteemist. Raamatu viimases osas oli lugemispalu ja juhtnööre põllu väetamiseks, loomade ravimiseks ning arstimate valmistamiseks, propageeriti tol ajal alguse saanud kartulikasvatust. Raamatus leidis õpetlikke jutukesi, mõistatusi ja vanasõnu, aritmeetika algkursus ning kirjanäidis. Marpurgi lugemik pidas omalaadse universaalse käsiraamatuna silmas nii õpilaste kui ka õpetajate, samuti kooli ja oma ajastu praktilise elu vajadusi. Lõunaestikeelsena sai raamat levida siiski ainult Tartu ja Võru murdealal. See oli kõikehõlmav õpik, mis püüdis ühiste kaante vahele mahutada mitte ainult talurahvakooli üldkursuse, vaid pakkus teadmisi ka teiste õppeainete alalt.

- ⌘ 1819. aasta talurahvaseadus nõudis, et igas kihelkonnas, kus on 2000 hinge, peab olema kool ja konvendi otsusega avati 1833. aastal kihelkonnakool.
- ⌘ 1851/52. õppeaastal oli Vastseliina kihelkonnas koduõpetusele lubatud 948 last. Koolis aga pidid käima 100 last, kuid neist ei käinud ükski korrapäraselt terve talve koolis.
- ⌘ 1862. aastal ehitati köstri- ja koolimaja.
- ⌘ 1879. aastal otsustati ehitada kihelkonnakoolile maja ja selle ehitamine kestis 1881.–1883. aastani.
- ⌘ 8. oktoobril 1887 alustas Aleksander Undritz (9. IV 1866–29. XI 1933) pedagoogitööd Vastseliinas ja töötas seal kuni pensionile minekuni 1930. aastal.
- ⌘ 1919/20. õa nimetati kool kõrgemaks algkooliks ja moodustati 5–7 klassi. Asutava Kogu poolt 1920. aastal vastu võetud avalike algkoolide seaduse järgi muudeti algkoolid 6-klassilisteks. Neli esimest klassi moodustasid kooli alamastme ja olid sunduslikud kõigile, kaks viimast, 5. ja 6. klass ei olnud kuni 1930. aastani kohustuslikud ning neid nimetati algkooli ülemastmeks. Endised kihelkonnakoolid muudeti 5–6-klassilisteks.
- ⌘ 1930. aastal kinnitati Vastseliina algkooli juhatajaks Johannes Saarniit. Sõjakeerises lahkus ta Vastseliinast.
- ⌘ 5. oktoobril 1944 alustas Vastseliina kool tööd 7-klassilise mittetäieliku keskkoolina, mis esialgu paiknes sõjast allesjäänud vanas kihelkonnakoolimajas.
- ⌘ 1953. aastal valmis koolile uus, sajakohaline internaadihoone.
- ⌘ 1. septembril 1975 avati uus koolimaja, mis on mõeldud 750 õpilasele. Õpilaste arv Vastseliina Keskkoolis on küündinud 240–505 õpilaseni (1977/78. õa, põhjuseks Misso Keskkooli likvideerimine).
- ⌘ Täna õpib Vastseliina Gümnaasiumis 385 õpilast. Suureks probleemiks on õpilaste arvu kahanemine vanemates klassides. Uuel õppeaastal oli 10. klassi astujaid ainult üheksa, 11. klassis õpib 21 ja 12. klassis 15 õpilast. Seega on gümnaasiumi osas ainult 45 õpilast. Paratamatult tekib küsimus – mis saab edasi? Samal ajal asuvad meie naabruses kaks keskkooli – Misso ja Meremäe –, kus on klasside komplekteerimisega samad probleemid.

ALEKSANDER VEIDERMA KOOLILE PÜHENDATUD ELU

7. aprillil 1998 möödus 110 aastat Aleksander Veiderma (kuni 1935. a Veidermann, ka Veiderman), ühe juhtivama eesti kooli rajaja ja arendaja sünnist. Okupatsiooniaastatel vaikiti ta tegevus maha. Eesti taasiseseisvumine võimaldas A. Veiderma elutee ja -töö uuesti avalikkuse ette tuua ja seda õiglaselt hinnata. Sellele on kaasa aidanud tema mälestuste avaldamine kirjasõnas ja ta tööde bibliograafia koostamine ning näituse korraldamine A. Veiderma hiljutise tähtpäeva puhul.

Aleksander Veiderma (A. V.) elutöös võime eristada kolme tegevusala: tegevõpetaja, õpperaamatute koostaja ja publitsist, riigi ja Tallinna linna hariduselu juhtija ning korraldaja, kaasalööja haridus- ja hõimutööalastes seitsides ning ühendustes.

Pisiku õppetööks ja avalikuks tegevuseks sai A. V. oma isalt Jaan Veidermannilt, Kullamaa kihelkonna Vaikna vallakooli õpetajalt ja ärkamisaja tegelaselt, keda laiemalt tunti Lääne Jaagu nime all. A. V. sai alghariduse isa käest. Pärast Haapsalu Linnakooli lõpetamist alustas ta 18-aastaselt oma õpetajateed Liivi algkoolis. Isa aga püüdis vähemalt ühele oma viiest lapsest anda kõrgemat haridust. Poeg Aleksander saadetigi edasi õppima Tallinna Reaalkooli ja seejärel Peterburi Ülikooli. Ta lõpetas ülikooli loodusteaduste osakonna I järgu diplomi ja hõbeaurahaga. Vaevalt sai A. V. tööle hakata armsaks saanud Tallinna Reaalkoolis õpetajana, kui ta mobiliseeriti tsaariarmeesse ja saadeti kaugesse Mandžuuriasse sõjaväe raudteekooli õpetajaks.

1917. a naases A. V. kodumaale, teenis esialgu lipnikuna Peeter Suure merekindluses, seejärel ametnikuna Maavalitsuse haridusosakonnas ülesandega ette valmistada eestikeelse kooli rajamist. Alanud Vabadussõda viis ta rindele Tallinna Kaitsepataljoni õpetajate roodu ülemana. Olles valitud tööerakonna rühmas Asutava Kogu liikmeks, pöördus ta lahinguväljalt tagasi ja jätkas oma hariduspoliitilist tegevust viimase hariduskomisjonis. Õige pea valiti A. V. Tallinna linnanõunikuks ja haridusosakonna

juhatajaks, kellena ta töötas kuni 1928. aastani, vaheajaga 1922–1924, mil ta oli haridusminister.

See periood A. V. elus oli tulvil seadusi loovat ja koolikorralduslikku tegevust. Ta võttis osa Avalikkude algkoolide seaduse, Avalikkude keskkoolide seaduse, Avalikkude raamatukogude seaduse, Õpetajate palgaseaduse, Tartu Ülikooli seaduse, Kultuurkapitali seaduse, Vähemusrahvaste kultuurautonoomia, hiljem ka Õpetajate teenistusseaduse ja Kutsekoolide seaduse ettevalmistamisest. Juba 1924. aastal esitas ta Looduskaitse seaduse eelnõu. Palju tööd nõudis koolitöö otsene korraldamine Tallinnas – sellekohaste seaduste elluviimine, uute koolide, lasteaedade ja raamatukogude avamine, nendele sobivate ruumide leidmine ja uute hoonete ehitamine, koolikohustuse rakendamine, sotsiaalabi korraldamine jne. Vaatamata suurele koormusele jätkas A. V. tööd ka õpetajana Tallinna Reaalkoolis, Tehnikumis, Poeglaste Kaubanduskoolis ja Kolledžis. Sihtasutuse Fenno-Ugria juhatuse esimehena algatas ta hõimupäevade pidamise koolides, kultuuri- ja haridusalase koostöö Soome ja Ungariga.

1928 valiti A. V. Eesti ühe suurima kooli – Tallinna Linna Tütarlaste Kommertsgümnaasiumi ja Kaubanduskooli direktoriks. Sel kohal oli ta kuni arreteerimiseni 1944. aasta sügisel, vaheajaga 1940–1941, mil ta leidis tööd Tallinna 8. Keskkoolis (senises E. Lenderi Tütarlaste Gümnaasiumis). A. V. püüdis kaasajastada õppetööd koolides, et anda õpilastele hea üldhariduse kõrval korralik ettevalmistus tööks kaubanduse, panganduse ja ärimise alal, sealhulgas raamatupidaja ja sekretäri töös. Nõudmine nende koolide lõpetajate järele oli suur.

A. V. tutvus koolikorraldusega välismaal, võttis kirjavahetajaliikmena osa Rahvusvahelise Kutsehariduse Seltsi ja Rahvusvahelise Kasvatusbüroo tööst, avaldas ajakirjades ja ajalehtedes üle saja haridusalase artikli. Nendes kaitses ta demokraatliku ühtluskooli põhimõtteid, jagas tähelepanekuid ja tegi ettepanekuid ning võitles isamaalise vaimu eest koolides. A. V. koostas kaheksa õpperaamatut, nendest "Keemia" ja "Inimene" ilmusid mitmes trükkis.

A. V. oli Tallinna Õpetajate Seltsi juhatuse liige, aastail 1934–1935 Eesti Õpetajate Liidu juhatuse esimees, 1938–1940 Õpetajate Koja esimees. Ta juhtis Kutsekoolide Õpetajate Ühingut ja Tallinna Gümnaasiumide ja Kutsekoolide Direktorite Kogu, oli õpikuid kirjastava

kooperatiivühingu "Oskusraamat" juhatuse esimees. Kolleegide sõnul ei olnud ta nendes kohatäitja, vaid aktiivne tegevuse edendaja.

A. V. jõudis vangistusest tagasi kodumaale 1954. aasta lõpus. Seejärel töötas ta sovhoosi aednikuna Jüris ja raamatukoguhoidjana Maardu Keemiatehases. Surm tabas teda 23. veebruaril 1972. aastal.

MADIS LINNAMÄGI

B. G. Forseliuse Seltsi tegevesimees

AASTAPÄEVA TÄHISTAMISEST RAHVAKOOLIDEST VÕRSUNUD KOOLIDES

Iga kool peab tähtpäevi, l. septembrist, tarkusepäevast kuni kooliaasta lõpuni välja. Suurimaks tähtpäevaks on oma kooli aastapäev, eriti seal, kus kool on pikka aega olnud kohaliku haridus-, kultuuri- ja seltsielu keskuseks. 1998. aastal oli eesti koolidel põhjust uhkustundega ühist suurt tähtpäeva pidada – rahvakoolidest alguse saanud üleriigiline koolivõrk sai 310 aastaseks.

Eestis teab tänapäeval vist iga koolijüts Bengt Gottfried Forseliuse (1660–1688) nime. Sest tema koolmeistrite seminari tegevus Tartu lähedal Papimõisas (Piiskopimõis, *Bischofshof*) aastail 1684–1688 oli otsustavaks pöördeks eestlaste kultuuri- ja hariduselus. 17. sajandi viimase veerandi haritlastest on tema nimi kõige tuntum. Ta oli õpetaja, rahvalalgustaja ja kirjamees. Kuid ta ei olnud eesti rahvakooli hälli juures üksi. Noore, kõrge ametita ja varanduseta mehena ei oleks ta suutnudki nii suurt ülesannet üksi täita.

B. G. Forseliuse kõige suuremaks toeks oli ajastu ise oma uute nõuete ja laienevate võimalustega. Need nõuded püstitas keskajale järgnenud üleminekuajastu, uute tootmis- ja ühiskondlike suhete kujunemise aeg, mille sümboolseks alguseks peavad ajaloolased 1492. aasta (Ameerika avastamine) kõrval ka 1517. aastat – luterliku reformatsiooni ehk usupu-

hastuse alguse aastat (Eestis ka 1561. aastat – vana Liivimaa kaotsimineku aastat, Rootsi aja alguse aastat). Uus aeg vajas kirjaoskajaid inimesi, seepärast tuli ka lihtrahvale raamatutarkust jagada. Samal ajal valitses Euroopas hiigelsuur varanduslik lõhe seisuste vahel. Sellises olukorras oli piiblile toetuvate autorite – Jan Husi, Martin Lutheri, Jan Amos Komenský – õpetusel väga suur mõju. Nad taotlesid kõigi inimeste võrdsust jumala ees. Jumaliku õpetuse mõistmiseni võis aga iga inimene jõuda vaid iseseisva piiblit lugemise kaudu. Nüüd polnud enam raske jõuda üldrahaliku kooli mõtteni.

Paremini kui ükski teine eesti autor on reformatsioonist lähtunud üldrahaliku koolihariduse arenguhooni Saksamaal ja Eestis kirjeldanud Eesti Vabariigi esimene haridusminister ja Tartu Ülikooli pedagoogikaprofessor Peeter Pöld (1878–1930), kelle 1924. aastal reformatsiooni 400. aastapäevaks ilmunud artikkel "Usupuhastus ja Eesti rahvakool" on püsiväärtusega (taasavaldatud: Forseliuse Sõnumid, 5, 1998).

Rootsi kuningriik oli tollal Euroopa suurriik. Rootsi valduses olevas Baltikumi osas võttis kooliasjanduse areng usupuhastusega võrreldes palju rohkem aega kui Kesk-Euroopas. Liivimaa kubermangu kirikuasjade juht, kindralsuperintendent teoloogiadoktor Johann Fischer (1633–1705) on nii Eesti kui ka Läti rahvakooli loomise algataja. Ta juhindus protestantlikest põhimõtetest ja organiseeris piibli tõlkimist rahvakeeltesse, mille lugemiseks tuli rahvas kõigepealt lugema õpetada. B. G. Forseliuse Seltsi algatusel tähistas Eesti üldsus 1996. aastal esimese läbinisti eestikeelse teose – Wastse Testamendi – avaldamise 310. aastapäeva, mille tõlkimise ja toimetamise eesotsas seisis Kambja mehed, isa ja poeg Andreas ja Adrian Verginius. Oma riigi tingimustes saime me rõhutada, et Rootsi ajal pandi kindel alus rahva kirjaoskuse arengule. Samal aastal, kui ilmus esimene tõsisem lugemisvara, läksid B. G. Forseliuse koolmeistrite seminari esimesed kasvandikud rahvale kirjatarkust jagama. Seepärast võimegi rääkida aastast 1686 kui rahvakooli sünniaastast – olid kutselised koolmeistrid, olid aabitsad, oli häälikumeetodil lugema õpetamise metoodika, oli kõigi seisuste poolt tunnustatud lugemisvara. Luteriusu kirik oli järjekindel nõudmaks piibli iseseisva lugemise oskust (ilma lugemisoskuseta ei saanud noorpaarid laulatusele minna).

Perestroika tingimustes sai avalikumalt rääkida ka Eesti asjast. Ja seda ikka ajalugu appi võttes nagu rahvad on rasketel aegadel alati teinud. "Vana

hea Rootsi aeg" oli Nõukogude ajal tabuteema, nüüd oli seoses koolide 300aastase juubeliga võimalik sellest ilma KGBsse sattumata vabamalt rääkida. Seda tehti innustunult, võimuvastasest protestivaimust kantuna. Tartumaal oli tervelt viis rahvakooli järjepidevust kandvat kooli (Kambja, Nõo, Puhja, Rõngu, Tartu I Keskkool), kus B. G. Forseliuse kasvandikud juba 1686. a tööle hakkasid. Need koolid moodustasid nüüd oma juubelikomisjonid, et väärikalt oma sünnilugu tähistada (televisiooni- ja raadiosaated, ajaleheartiklid, konverentsid, mälestuskivid, trükised, meened). Ühise ettevõtmisena toimus Tartu rajooni koolide ajalookonverents (oktoober 1986), kus ajaloolased seni mahavaikitud või allasurutud asjadest teavet jagasid. Bestselleriks kujunes prof Lembit Andreseni raamat "Eesti kooli vanem ajalugu (vene k 1980, eesti k 1985). Sealtpaale tunti Rootsi-aegsete koolide tegevust 300aastaste koolide liikumisena. Kambja kooli algatusel tekkis mitteformaalne vanade koolide ühendus "12ne Kooli Klubi" (Kambja, Kirivere, Kolga-Jaani, Laiuse, Nõo, Otepää, Padise, Puhja, Põltsamaa, Rõngu, Sangaste, Tartu I. Keskkool (nüüd Hugo Treffneri Gümnaasium)), millest sai selle liikumise tuumik. Ühendus kiitis heaks ühised ettevõtmised, toetudes vajadusel professorite Lembit Andreseni, Helmut Piirimäe ja Sulev Vahtre, Peeter Oleski ning eksminister dots Ferdinand Eiseni nõuannetele. Kambja kool taotles endale B. G. Forseliuse kõige andekama kasvandiku Ignatsi Jaagu nime, kes sai tuntuks nii õpilasena (Rootsi kuninga ees käimine 1686. a) kui ka õpetajana (55 aastat, neist ligi 40 aastat Kambjas). Ta on õpilas- ja õpetajaskonna võrdkuju. Seepärast rajati 14.06.1987 just Kambjasse Eesti Rahvakooli Memoriaal, ilma tollal traditsioonilise valitsuskomisjonita, EKP Keskkomitee ja EKP Tartu Rajoonikomitee otsesele vastuseisule vaatamata. Memoriaali näol on tegemist mitte ainult pikka haridustraditsiooni sümboliseeriva mälestusmärgiga, vaid ka eesti rahva uue ärkamisaja mälestusmärgiga, sest 300aastaste koolide liikumine oli uue ärkamisaja esimene legaalne protestiliikumine.

Eesti koolivõrgu kujunemisaeg on küllaltki hästi tuntud. Peale prof Lembit Andreseni tööde on kooliajalugu käsitlenud prof Helmut Piirimäe, prof Sulev Vahtre, ajalookand Endel Laul, Aivar Põldvee, Ilje Piir, ajalookand Arvo Tering, prof Aleksander Loit, Jaak Naber jpt. Ilmunud on neljaköitelise "Eesti kooli ajaloo" I köide (1989, 579 lk) ja L. Andreseni "Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajaloo" I köide (1997, 264 lk). Ometi on

palju-veel läbi uurimata, sest arhiivid võõrsil avanesid uurijaile alles Eesti taasiseseisvumise järel.

Kooli aastapäeva tähistamine on kooli ja piirkonna tähtis kasvatuslik sündmus, mille järgi joondub suur osa klassivälisest tegevusest. Avatud ühiskonnas on vaja noorele põlvkonnale varakult selgeks teha, kust me tuleme ja kuhu läheme. Ka kooliajalugu kui kultuuri osa annab meie hingele jõudu jääda eestlaseks, sest infotulvas on kerge libastuda, muutuda kosmopoliitiliseks majanduspõgenikuks isegi omal maal.

Koolide kroonikate koostamisel ei ole kasutatud ühtset metoodikat. Enamik Rootsi-aegseid koole ei ole oma kroonika koostamisel kasutanud veel arhiivmaterjale, rääkimata ajaloolastest professionaalide abist, vaid toetub trükis avaldatule, sageli vaid üldkäsitlustele. Arhiivis töötamine nõuab võõrkeelte (enamasti saksa keele) oskust, tolleaegse keele sõnavara, lühendite ja väljendusviiside tundmist, hanesulega kirjutatud käekirjast arusaamist jne. Tartu, Riia ja Stockholmi arhiivide, aga ka baltisakslaste eraarhiivide säilikute tuhandete lehekülgede läbitöötamine on aeganõudev, kuid ainult nii on võimalik ajalugu, sh iga kooli ajalugu õigeks kirjutada. Selle tõestuseks on käesolevas kogumikus avaldatavad Aivar Põldvee uurimused, mis heidavad uut valgust nii Forseliuste põlvnemise (pärit Umeåst, mitte Soomest) kui ka Forseliuse seminari tegevuse kohta.

Oma pitseri on jätnud võõrvõimude eri aegade kooliseadused, samuti koolikroonikate pidamise suunised. Alles 19. sajandil hakati nõudma kroonikate pidamist, seepärast on mõistetav, et koolide tegevuse algust hakati lugema just 19. sajandi kooliseaduste, harvem ka 18. sajandi kooliseaduste järgi. Rootsi aeg oli ka tsaari ajal tabu, vanad seadused unustusse jäänud. Asutamisdokumente rahvakoolide puhul ei tehtud, hea oli, kui Rootsi kuningavalitsuse korraldusel koolitööga üldse alustati. Koolitöö kohta annavad teavet kirikuraamatud, kosistooriumide kirjavahetus ja visitatsioonide (koolikatsumiste) protokollid.

Pastoraadid ja koolimajad olid puust, katus õlgedest või roost (esimesed laastukatused tulid alles 19. sajandi II poolel), pole ime, et nad ajale vastu ei pidanud. Visitatsiooniprotokollid räägivad, et koolimajade ehitamiseks kohale veetud palke kasutati tihti lagunenud pastoraatide parandamiseks või pastori eluaseme kütmiseks. Seepärast katkes ka korraline õppetöö, õpetati kas rehetoas, pastoraadis või kodus. Kooli kui institutsiooni tegevus jätkus mõne aja pärast uuesti kas luterliku kiriku või riigivõimu nõudel. See

aga on tekitanud segadust kroonikakirjutajate hulgas. Kooli tegevuse ajutine katkemine või tegevuse teatud ajavahemiku kohta andmete puudumine ei tohiks olla takistuseks kooli vanuse arvestamisel, sest rahvas on ajaloo kandja, ka haridustegevuse järjekestvuse kandja. Muidu ei oleks meist saanud Tsaari-Venemaa harituim rahvas (L. Aarma). Tartu ja Vilniuse ülikooli tegevus katkes olude sunnil pikaks ajaks, ometi peavad nad oma aastapäevi vastavalt 1632. ja 1579. aastast lähtudes.

Nendel põhjustel on tekkinud lahknevused kooliajaloo üldkäsitlustes toodu ja koolikroonikate vahel.

Kooli vanuse arvestamisel on tekkinud segadusi ka koolitüüpide segunemise tõttu. Keskkool (gümnaasium) on põhiharidust andvast koolist kõrgemat tüüpi kool, mis keskajast saadik tegutseb Läänemaades iseseisva õppeasutusena ilma I astme klassideta. Eestis on põhiharidust andev kooliaste (I aste) organisatsiooniliselt enamasti ühendatud keskharidust andva astmega (II aste), sest Nõukogude ajal a) moodustati põhikoolidest uusi keskharidust andvaid koole (keskkoole) ja b) muudeti ennesõjaaegsed gümnaasiumid põhi- ja keskharidust andvateks koolideks. Seetõttu esineb keskkoolides (gümnaasiumides) erinevat kooli aastapäeva tähistamist. Põhikooliga ühendatud keskkoolid (gümnaasiumid) tähistavad oma tähtpäevi järgmiselt:

a) põhikooli või piirkonna hariduselu alguse aastapäeva järgi;

b) kool tähistab keskhariduse astme aastapäeva kui keskkooli (gümnaasiumi) asutamise tähtpäeva ja koos põhihariduse astmega tähistab kooli või piirkonna hariduselu aastapäeva;

c) kool tähistab ainult keskkooli (gümnaasiumi) aastapäeva.

Tuleb ette sedagi, et kool tähistab vaid koolimaja ehitamise aastapäeva. Viimane tähistamise moodus on viletsa kodanikutunnetuse väljendus. Kogu tsiviliseeritud maailm otsib oma juuri, kirjutatakse lahti iga küla ja perekonna ajalugu. Sajanditepikkune, traditsioonidega kooliajalugu on meie rahvuslik uhkus, siin ei tohiks füüsilise mäluga piirduda.

Paljud koolid on jäänud kord kinnistunud kooli aastapäeva tähistamise traditsiooni juurde (nii on kirjas kooli kroonikaraamatus, kooli lipul on sel-line aastaarv, nii on kirjutatud kooli senistes trükistes, nii on kooli mälestuskivisse raiutud jne, jne), kuigi peavad õigeks ka kooliajaloo andmeid. Kirjavahetus omavalitsuste ja koolidega on aidanud palju selgust (ja kooli

ajaloo ümbertõlgendamistki) tuua. Kujunenud olukorrast saab välja tulla mõiste kohaliku **hariduselu järjekestvuse hoidja** abil, mida soovitamegi sagedamini kasutada.

Rahvakoolide asutamine oli konsistooriumide kohustus, mida nõudis Rootsi kuningavalitsus. Iga kihelkonnakiriku juures pidi olema kool, mille ehitamise korralduse andis kuningas Karl XI 1686. aastal. Uus kooliseadus Rootsi riigi jaoks anti välja 1693. aastal. Mõlemat seadust tuli rakendada ka Baltikumis, seepärast toome alljärgnevalt eestlastega asustatud Rootsi-aegsete kirikukihelkondade (111) nimekirja, mida noored uurijad võiksid tulevikus arvesse võtta:

Kirikukihelkonnad Eestimaa kubermangus Rootsi ajal

Eestikeelne nimi	Saksakeelne nimi	Praegune maakond, omavalitsus
Ambla	Ampel	Järvamaa
Anna	St. Annen	Järvamaa
Haapsalu	Hapsal	Haapsalu linn
Hageri	Haggers	Raplamaa, Kohila vald
Haljala	Haljall	Lääne-Virumaa
Hanila	Hannehl	Läänemaa
Harju-Jaani	St. Johannis	Harjumaa
Harju-Madise	St. Matthias	Harjumaa
Isaku	Isaak	Ida-Virumaa
Juuru	Joerden	Raplamaa
Jõelähtme	Jegelecht	Harjumaa,
Jõhvi	Jewe	Jõhvi linn
Järva-Jaani	St. Johannis	Järvamaa
Järva-Madise	St. Matthäi	Järvamaa, Albu vald
Jüri	St. Jürgens	Harjumaa, Rae vald
Kadrina	St. Catharinen	Lääne-Virumaa
Karuse	Karusen	Läänemaa, Hanila vald
Keila	Kegel	Keila linn
Kirbla	Kirrefer	Läänemaa, Lihula vald
Koeru	St. Marien Magdalenen	Järvamaa
Kose	Kosch	Harjumaa

Kullamaa	Goldenbeck	Läänemaa
Kuusalu	Kusal	Harjumaa
Käina	Keinis	Hiiumaa
Laagna	St. Peters (Lagena)	Ida-Virumaa, Vaivara v.
Lihula	Leal	Lihula linn
Lääne-Nigula	Poenal (Pönal)	Läänemaa, Taebla vald
Lüganuse	Luggenhusen	Ida-Virumaa
Martna	St. Martens	Läänemaa
Mihkli	St. Michaelis	Pärnumaa, Koonga vald
Märjamaa	Merjama	Raplamaa
Nissi	Nissi	Harjumaa
Noarootsi	Nukkö	Läänemaa
Paide	Weissenstein	Paide linn
Peetri (Järva-Peetri)	St. Petri	Järvamaa, Kareda vald
Pühajõe	Pühhajöggi	Ida-Virumaa, Toila vald
Pühalepa	Pühhalep	Hiiumaa
Rakvere	Wesenberg	Rakvere linn
Rapla	Rappel	Rapla linn
Reigi	Roicks	Hiiumaa, Kõrgessaare v.
Ridala	Röthel	Läänemaa
Risti	Kreuz	Harjumaa, Padise v.
Simuna	St. Simonis	Lääne-Virumaa, Avanduse v.
Tallinn (Pühavaimu, ...)	Reval (Spiritus Sancti, ...)	Tallinna linn
Türi	Turgel	Türi linn
Vaivara	Waiwara	Ida-Virumaa
Varbla	Werpel	Pärnumaa
Vigala	Fickel	Raplamaa
Viru-Jaagupi	St. Jakobi	Lääne-Virumaa, Vinni v.
Viru-Nigula	Maholm	Lääne-Virumaa
Vormsi	Worms	Läänemaa
Väike-Maarja	St. Marien	Lääne-Virumaa

Kirikukihelkonnad Liivimaa kubermangus Rootsi ajal

Eestikeelne nimi	Saksakeelne nimi	Praegune maakond, omavalitsus
Anseküla	Anseküll	Saaremaa, Salme v.
Audru	Audern	Pärnumaa
Halliste	Hallist	Viljandimaa
Hargla	Harjel	Valgamaa, Taheva vald
Helme/Taagepera	Helmet/Wagenküll	Valgamaa
Häädemeeste/Tahkuranna		
	Gutmansbach/Tackerort	Pärnumaa
Jaani	St. Johannis	Saaremaa, Orissaare v.
Jämaja	Jamma	Saaremaa, Torgu v.
Kaarma	Karmel	Saaremaa
Kambja	Kamby (Camby)	Tartumaa
Kanepi	Kannapäh	Põlvamaa
Karja	Karris	Saaremaa, Leisi v.
Karksi	Karkus	Viljandimaa, Polli v.
Karula	Karolen	Valgamaa
Kihelkonna	Kielkond	Saaremaa
Kodavere/Alatskivi	Koddafer/Alatzkiwwi	Jõgevamaa, Pala v.
Kolga-Jaani	Klein-St. Johannis	Viljandimaa
Kuressaare	Arensburg	Saaremaa
Kursi	Talkhof	Jõgevamaa, Puurmani v.
Kärla	Kergel	Saaremaa
Laiuse	Lais	Jõgevamaa, Jõgeva v.
Luke	Luhde	Valgamaa, Tõlliste v. (osa), Karula v. (osa)
Maarja-Magdaleena	St. Marien-Magdalenen	Jõgevamaa, Tavivere v.
Mihkli/Soontaga	St. Michaelis/Soontak	Pärnumaa, Koonga v.
Muhu	Mohn	Saaremaa
Mustjala	Mustel	Saaremaa
Nõo	Nüggen	Tartumaa
Otepää	Odenpäh	Valgamaa

Paistu	Paistel	Viljandimaa
Palamuse	St. Bartholomäi	Jõgevamaa
Pilistvere	Pillistfer	Viljandimaa, Kõo v.
Puhja	Kawelecht	Tartumaa
Põlva	Pölwe	Põlvamaa
Põltsamaa	Oberpahlen	Jõgevamaa
Pärnu (Nikolai, ...)	Pernau (St. Nicolai, ...)	Pärnu linn
Pärnu-Jaagupi/Kergu	St.Jakobi/Kerkau	Pärnumaa
Pöide	Peude	Saaremaa
Püha	Pyha	Saaremaa, Pihtla v.
Rannu	Randen	Tartumaa
Ruhnu	Runö	Pärnumaa
Rõngu	Ringen	Tartumaa
Rõuge	Rauge	Võrumaa
Räpina/Mehikoorma	Rappin/Mehhikorm	Põlvamaa
Saarde	Saara	Pärnumaa
Sangaste/Laatre	Theal/Fölk	Valgamaa
Suure-Jaani	Groß-St. Johannis	Viljandimaa
Tartu (Maarja, Jaani, ...)	Dorpat (St. Marien, St. Johannis, ...)	Tartumaa
Tarvastu	Tarwast	Viljandimaa
Tori	Torgel	Pärnumaa
Torma/Lohusuu	Torma /Lohhusu	Jõgevamaa
Tõstamaa/Kihnu	Testama/Kühno	Pärnumaa
Urvaste	Urbs	Võrumaa
Valga	Walk	Valga linn
Valjala	Wolde	Saaremaa
Vastseliina	Neuhausen	Võrumaa
Viljandi	Fellin	Viljandi linn
Võnnu	Wendau	Tartumaa
Vändra/Käru	Fennern/Kerro	Pärnumaa
Äksi	Ecks	Jõgeva- ja Tartumaa, mitme valla osad

Järgnevates tabelites püüame aastapäevade tähistamise kohta selgust tuua. Koolinimekirjade koostamise aluseks on Rootsi-aegne kihelkonnajaotus, kuid nimekirjas on kihelkonnakirikukoolide kõrval ka abikirikukoole ning mõisa-/külakoole. Veerus “Koolitöö esmamainimise aeg” osutavad aastaarvu järel trükitud tähed alliketele või autorile. Kui täht puudub, on tegemist kooli enda tubli tööga oma ajaloo uurimisel: J. V. Veski nim Maarja Keskkooli ajalugu on aidanud korrastada prof Sulev Vahtre, Põltsamaa Gümnaasiumi ajalugu prof Helmut Piirimäe, Vastseliina Gümnaasiumi oma ajaloolane Ilje Piir, Pärnu-Jaagupi Keskkooli oma Aldo Kals, Mai-Elisabeth Lauter-Maiste ja Sergei Seevald, jne.

Tabelis 1 on tähestikulises järjekorras rahvakoolidest võrsunud koolid, mis peavad oma ajaloost lugu. Paksemas kirjas on toodud aastaarvud, mida kool või omavalitsus tunnustab.

Tabel 2 on pandud tähestikulisse järjekorda veeru “Rahvakooli asukoha nimetus Rootsi ajal ja 1998. aastal (sulgudes)” järgi. Seal asunud kihelkonnakiriku/abikiriku juures toimus Rootsi ajal koolitöö või püüti seda alustada. Praegu ei ole neis kohtades kooli või ei ole selge, milline kool on Rootsi-aegse kooli järglane või kohaliku hariduselu järjekestvuse hoidja. Ajalootormid ja intensiivne linnastumine on teinud oma töö: kord segab ajaarvamist kooli ajutine sulgemine, kord liitmine teise kooliga, kord koolimaja asukoha muutumine/uue koolimaja valmimine jne.

Enne lihtrahvale mõeldud rahvakoolide asutamist tegutsesid linnades ja kloostrite juures koolid ristiusu tulekust saadik. **Tabelis 3** on toodud Eesti alal enne 1721. aastat tegutsenud linna-/linnarahva koolid, milles õppis ka eesti soost lapsi. Vaid Saaremaa Ühisgümnaasium, Pärnu Ühisgümnaasium ja Rakvere Vaba Waldorfkool peavad end tolle kauge aja koolide järglasteks. Rakvere linnakooli lugu käsitleb käesolevas kogumikus Heli Kirsi kaastöö. Kui Rakvere koolis austatakse kõiki sajandeid ühe joonega, siis Pärnu Ühisgümnaasiumis ja Saaremaa Ühisgümnaasiumis tehakse vahet hariduselu alguse ja progümnaasiumiks/gümnaasiumiks saamise vahel.

Tabelis 4 on Rootsi aja auväärased koolid, millel on ette näidata kooli asutamise ürik.

KASUTATUD ALLIKAD:

Aarma, L. Kirjaoskus Eestis 18. sajandi lõpust 1880. aastateni (nekrutiniimekirjade andmeil). Tallinn, 1990

Andresen, L. Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu I. Eellugu ja algus kuni Põhjasõjani. Tallinn, 1997

Die evangelischen Prediger Livlands bis 1918. Begonnen von Paul Baerent † Im Auftrage der Baltischen Historischen Kommission unter Mitarbeit von Erik Amburger und Helmut Speer herausgegeben von Martin Ottow und Wilhelm Lenz †. Böhlau Verlag Köln Wien 1977

Eesti kooli ajalugu. 1. köide. 13. sajandist 1860. aastateni. Peatoimetaja F. Eisen. Tegevtoimetaja E. Laul. Tallinn 1989;

Linnamägi, M. Millest alustada kooli vanuse arvestamist? – Forseliuse Sõnumid, 3, 1996

Mägi, H. Juhiseid kooli kroonika pidamiseks. – Forseliuse Sõnumid, 1, 1995

Paucker, H. R. Ehstlands Geistlichkeit in geordneter Zeit- und Reihesfolge. Reval 1849

Pöldvee, A. Eestimaa konsistooriumi kooliaruanded 1691. ja 1693. aastast. – Haridus, 11, 1993; A. Pöldvee kiri B. G. Forseliuse Seltsile 11.03.98.

Tabel 1

Rootsi-aegse rahvakooli järglane või kohaliku hariduselu järjekestvuse hoidja 1998. aastal		Aastapäeva tähistamise lähteaasta	Koolitöö esmamainimise aeg	Rahvakooli asukoha nimetus Rootsi ajal ja 1998. aastal (sulgudes)
Alatskivi Keskkool, J. Liivi nim	F	1766	1693 K	Allatzkiwwi (Alatskivi)
Audru Keskkool	F	1687	1687/88K, 1688A	Audern (Audru)
Haljala Keskkool	F	1687	1643A, 1687/88K	Haljall (Haljala)
Halliste põhikool		1874	1683K, A	Hallist (Halliste)
Hargla Põhikool	F	1687/88	1687 K, 1688A	Harjel (Hargla)
Hugo Treffneri Gümnaasium (A. H. Tammsaare nim Tartu 1. Keskkool)**	F	1804	<1589 K, 1686 K	Dorpat-St. Marien (Tartu Katariina kog., 1589. a Jaani kog; 1686. a Maarja kog) *
Hummuli Põhikool	M, F	1767	1687 A	Hummelshof (Hummuli)
Häädemeeste Keskkool		1874	1687/88K, 1688A	Gutmannsbach (Häädemeeste)
Juuru Gümnaasium, Ed. Vilde nim		1871	1693A P, 1695	Joerden (Juuru)
Järva-Jaani Keskkool	F	1685	1685/86	St. Johannis (Järva-Jaani)
Jüri Gümnaasium		1690	< 1690K , 1690A	St. Jürgens (Jüri)
Kadrina Keskkool		1902	<1690A, 1695, 1698	St. Catharinen (Kadrina)
Kambja Ignatsi Jaagu Kool **	F	1686	~1665 A, 1683 A, 1686 K	Kamby/Camby (Kambja) *
Kanepi Gümnaasium		1804	1686 A	Kannapäh (Kanepi)
Karksi-Nuia Gümnaasium	F	1688	1688 A	Karkus (Karksi-Nuia)
Keila Gümnaasium	F	1867	1691 , 1693 P	Kegel (Keila)
Kilingi-Nõmme Gümnaasium	F	1687	1687 K	Saara (Saarde)
Kirivere Põhikool **	F	1837	1680A, 1686 K, A	Pillistfer (Pillistvere, Kõo v) *
Kivi-Vigala Põhikool	F	1687	1687 K, A	Fickel (Vigala)
Koeru Keskkool	F	1727	1725 K	St. Marien Magdalenen (Koeru)
Kolga-Jaani Põhikool **	F	1686	1686 K, A	Klein-St. Johannis (Kolga-Jaani) *
Kose Keskkool		1923	1630, 1639A, 1666, 1696A	Kosch (Kose)

Kostivere Põhikool		1687	1687/88K, 1687A	Jegelecht (Jõelähtme)
Kullamaa Keskkool	F	1695	1695A, 1698 K	Goldenbeck (Kullamaa)
Kärstna Põhikool	M	1767	1687 A	Kerstenhof (Tarvastu v)
Laatre Lasteaed-Algkool	M	1867	1687 P	Fölk(hof) (Laatre)
Laiuse Põhikool **	F	1686	1677	Lais (Laiuse) *
Lohusuu Põhikool	M	1697	1697	Lohhusu (Lohusuu)
Lähte Ühisgümnaasium, Tartu v.	F	1687	1687 K	Ecks (Äksi, Tabivere v)
Lüganuse Keskkool		1694	1694 K	Luggenhusen (Lüganuse)
Lüllemäe Põhikool	F	1687	1687 K, 1688A	Karolen (Karula)
Maarja Keskkool, J. V. Veski nim	F	1680	1680	St. Marien Magdalenen (Maarja-Magdaleena)
Märjamaa Gümnaasium		1864	1690 A, 1692A, 1693 P	Merjama (Märjamaa)
Nissi Põhikool		1917	1687 K	Nissi
Noarootsi Gümnaasium	F	1650	1650 A, K	Nukkö (Noarootsi)
Nõo Kool **	F	1686	1683 K, 1686 K	Nüggen (Nõo) *
Otepää Gümnaasium **	F	1907	1683 K, 1686	Odenpäh (Otepää) *
Padise Põhikool **	F	1684	1688 P	St. Matthias (Harju-Madise)
Paide Gümnaasium	F	1909	1693 A, P	Weissenstein (Paide)
Paistu Põhikool	F	1837	1687 K	Paistel (Paistu)
Pala Põhikool, Anna Haava nim		1928	1687/88K, 1688A	Kodaffer (Kodavere, Pala v)
Palamuse Keskkool, Oskar Lutsu nim	F	1687	1687 K	St. Bartholomäi (Palamuse)
Puhja Gümnaasium **	F	1686	1686 K	Kawelecht (Puhja) *
Puurmani Keskkool		1923	~1689 K, 1690 A	Kurs (Talkhof) (Kursi)
Põlva Ühisgümnaasium		1950	1687/88 K, A	Pölwe (Põlva)
Põltsamaa Ühisgümnaasium **	F	1917	1686/87 K	Oberpahlen (Põltsamaa)*
Pärnu-Jaagupi Keskkool	F	1680	1680, 1687 K	St. Jakobi (Pärnu-Jaagupi)
Raasiku Põhikool		1717	1717 K	St. Johannis (Harju-Jaani)
Rannu Keskkool		1689	1689 K, P	Randen (Rannu)
Risti Põhikool	F	1683	1683 P	Kreuz (Risti, Padise v)
Ruhnu Põhikool		1692	1692 K	Runö (Ruhnu)
Rõngu Keskkool **	F	1686	1686 K	Ringen (Rõngu) *

Rõuge Põhikool		1697	1687 K	Rauge (Rõuge)
Räpina Ühisgümnaasium		1913	1680A, 1689A, ~1690 A, 1730K	Rappin (Räpina)
Sangaste Lasteaed-Algkool **	F	1686	1686 K	Sagnitz/Theal (Sangaste) *
Simuna Põhikool		1690	1690, 1698 K	St. Simonis (Simuna)
Suure-Jaani Gümnaasium	F	1688	1687/1688 K,A	Gross-St. Johannis (Suure-Jaani)
Taebla Gümnaasium	F	1848	1693 AP, 1698	Poenal (St. Nicolas)/((Lääne-) Nigula, Taebla v)
Tarvastu Gümnaasium		1843	1686 A	Tarwast (Tarvastu)
Torma Põhikool, C. R. Jakobsoni nim	F	1688	1688 K	Torma
Tõstamaa Keskkool	F	1688	1688 K	Testama (Tõstamaa)
Türi Gümnaasium	F	1687 (1924)	1687/88 K,A	Turgel (Türi)
Unipiha Algkool (asub Kavandus)	F	1695	1695; 1701	Kawand; Unnipicht (Unipiha)
Urvaste Põhikool	F	1687	1687 K	Urbs (Urvaste)
Vara Põhikool	F	1752	1680 K, 1730 E	Warrol (Vara)
Vastseliina Gümnaasium	F	1725	17. saj. lõpp A	Neuhausen (Vastseliina)
Viljandi Valuoja Põhikool	F	1772	1687 A	Fellin (Viljandi)
Võnnu Keskkool		ei tähistata	1688, 1689 K, 1693 A	Wendau (Võnnu)
Väike-Maarja Gümnaasium		1873	1698 K,A, 1723	Klein-St. Marien (Väike-Maarja)

Tabel 2

Rootsi-aegse rahvakooli järglane või kohaliku hariduselu järjekestvuse hoidja 1998. aastal	Aastapäeva tähistamise läheteasta	Koolitöö esmamainimise aeg	Rahvakooli asukoha nimetus Rootsi ajal ja 1998. aastal (sulgudes)
Ambla Põhikool	1866	1693 P,A	Ampel (Ambla)
?		1693 A	St. Annen (Anna, Paide v)
?		1691 P	Hapsal (Haapsalu)
Hageri Algkool-Lasteaed ?		1786/87 A	Haggers (Hageri, Kohila v)
Kõmsi algkool/lasteaed ?		1786/87 K,A	Hannehl (Hanila)
?		1688A, 1693 K	Helmet (Helme)

Iisaku Gümnaasium	1870	1750	Isaak (Iisaku)
?		1706 K,A	St. Johannis (Jaani, Orissaare v)
		<1698 K, 1693A	Jewe (Jõhvi)
Torgu Põhikool ?		17. saj. lõpus	Jamma (Jämaja, Torgu v)
?		1687 K	St. Matthäi (Järva-Madise)
Kaarma Põhikool		1739A2, 1814 K	Karmel (Kaarma)
?		1706A	Karris (Karja, Leisi v)
Vatla Põhikool ?	F	~1693A	Karusen (Karuse, Hanila v)
Kihelkonna Põhikool		1690 K, 1708	Kielkond (Kihelkonna)
?		~1695 K, ~1707A	Kirrefer (Kirbla, Lihula v)
?		1706 K,A	Arensburg (Kuressaare)
Kuusalu Keskkool	17.10.1755	17. saj lõpp	Kusal (Kuusalu)
Kõpu Põhikool	M 1765	~1646A, 1687A	Kõppo (Kõpu, Viljandimaa)
?		1670 ?, 1709A	Keinis (Käina)
?		1814	Kergel (Kärla)
?		1691 P, <1699 K	Leal (Lihula)
Muhu Põhikool		1722	Liwa (Liiva, Muhu v)
Martna Põhikool	1836	1694 K	St. Martens (Martna)
?		1710 ?, 1724	St. Michaelis/Soontak (Mihkli, Koonga v)
?		1814	Mustel (Mustjala)
?		?	Narva
Peetri Põhikool ?		1693 P,A	St. Petri (Peetri, Kareda v)
?		1716 K	Piersal (Piirsalu, Risti v)
?		1669 K	Pernau-St. Johannis (Pärnu Jaani kog)
?		1814 K	Peude (Põide)
?		1698 ?	Pühhalep (Pühalepa)
?		1680 A	Wesenberg (Rakvere)
		1694 K	Rappel (Rapla)
Lauka Põhikool ?		~1646A, 1698 A	Roicks (Reigi, Kõrgessaare v)
Ridala Põhikool ?		1693 P, 1698 K	Röthel (Ridala)
?		1539 K, 1640 K	Reval-Spiritus Sancti (Tallinna Pühavaimu kog)
Tarvastu Gümnaasium	1843	1686 A	Tarwast (Tarvastu)
?		1693 A	Torgel (Tori)

?		?	Waiwara (Vaivara)
?		1693	Walk (Valga)
Valjala Põhikool		<1710 ?, 1780	Wolde (Valjala)
Varbla Põhikool ?		1693 P.A	Werpel (Varbla)
Viimsi Keskool ?	M	1688 K, 1687 A	Wiems (Viimsi)
Viru-Jaagupi Põhikool ?		1698 A	St. Jakobi (Viru-Jaagupi)
Vasta Põhikool ?	1867	1643A, 1693 K, 1698 P	Maholm/St. Nicolas (Viru-Nigula)
Vormsi Põhikool		?	Worms (Vormsi)
Vändra Gümnaasium	M 1922	1785/86	Fennern (Vändra)

Märkused:

1. Nimekiri on koostatud järgmiste teoste põhjal:

A – Lembit Andresen. Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu I. Eellugu ja algus kuni Põhjasõjani. Tallinn, 1997;

K – Eesti kooli ajalugu. I. köide. 13. sajandist 1860. aastateni. Peatoimetaja F Eisen. Tegevtoimetaja E. Laul. Tallinn 1989;

P – Aivar Põldvee. Eestimaa konsistooriumi kooliaruanded 1691. ja 1693. aastast. – Haridus, 11, 1993; A. Põldvee kiri

B. G. Forseliuse Seltsile 11.03.98.

2. Muude tähistuste seletusi:

* koolmeistriks B. G. Forseliuse kasvandik 1686. aastal;

** 300-aastaste koolide liikumise (1986–89) tuumiku, “12 Kooli Klubi” liige praeguse nimega;

M – mõisakool;

F – B. G. Forseliuse Seltsi liige.

3. Kool või omavalitsus **tunnustab ja kasutab** paksemas kirjas toodud aastaarve.

4. J. V. Veski nim Maarja Keskkoooli ajalugu on aidanud korrastada prof Sulev Vahre, Põltsamaa Gümnaasiumi ajalugu prof Helmut Piirimäe, Vastseliina Gümnaasiumi oma ajaloolane Ilje Piir jne.

Tabel 3

	Aastapäeva tähistamise lähteaasta	Asutamise aeg	Endine nimi
Ülikool			
Tartu Ülikool	1632	30.06.1632	Academia Dorpatensis/ Academia Gustaviana Adolphina

Gümnaasium

Gustav Adolfi Gümnaasium

F

1631**16.02.1631**Gymnasium Revaliense,
Tallinna Gümnaasium,
Tallinna 1. Keskkool, ...**Tabel 4.**

Linna- (Linnarahva-) kooli järglane 1998. a	Aastapäeva tähistamise lähteaasta	Asutamise või esmamainimise aeg ja tegevuse kestus	Linnakooli asukoha nimetus enne 1721. aastat ja 1998. aastal (sulgudes)
?		<1280 toomkoolina – 1830	Hapsal (Haapsalu)
Saaremaa Ühisgümnaasium	15.01.1919	1578	Arensburg (Kuressaare)
?		16. sajandi lõpp – ?	Leal (Lihula)
?		1501–1843	Narva
?		1528–1806 – ?	Weissenstein (Paide)
Pärnu Ühisgümnaasium	1861	1588	Pernau (Pärnu)
Rakvere Waba Waldorfkool	1597	08.05.1594	Wesenberg (Rakvere)
?		1428 – ?	Reval (Tallinn)
?		1526–1804 ?	Dorpat (Tartu)
?		16.–17. saj. vahetusel – ?	Walk (Valga)
?		16. sajandi teine pool – ?	Fellin (Viljandi)

RUDOLF GOTTFRIED KALLASE ELUST JA TÖÖST

Rudolf Gottfried Kallas sündis Saaremaal Kaarma kihelkonnas 22.(10.) mail 1851 köster-koolmeistri pojana. Seoses mitmekülgse ja omal ajal hinnatud hariduse- ja kultuuritegelase – vaimuliku, pedagoogi ja kooliramatute autori 150. sünniaastapäevaga on kohane heita pilk tema eluteele.

Kallas õppis Kaarma kihelkonnakoolis oma isa käe all, seejärel Kuressaare linna elementaar-koolis (Neuburgi algkoolis) ja Kuressaare gümnaasiumis, kus ta tertia klassist pidi haigete silmade tõttu välja astuma. Karl Raudsepp on märkinud, et R. G. Kallas oli seal esimene talupoiss saksa õpilaste seas. Koolipoisina tutvus ta J. Hurdaga, kes sel ajal Kuressaarde koolmeistriks tuli, samuti keelemees Wiedemanniga ning luges Jannseni ja Koidula kirjatöid, mille rahvalgustuslikkust ta kõrgelt hindas. Pärast silmade ravimist Riias aitas ta oma isa koolitöös ja mängis kirikus orelit.

1868–1871 jätkas Kallas õpinguid Tartu elementaarkoolmeistrite seminaris ja seejärel töötas neli aastat Tartu II ja pärast Tartu I linnakoolis. Sel ajal kirjutas ta ka "seitse esimest rehkendamise raamatut", "koolis läbikatsutamise all sündinud", nagu Kallas ise oma eluloos kirja on pannud. Mõni vanem inimene mäletab veel praegugi kooliraamatukogus leidunud nuputamisülesannete kogu "12 1/2 toopi pähkleid wirgemaile rehkendajatele meelegahutuseks ära närida"

R. G. Kallasest kui koolimatemaatikust ja kasvatajast on kirjutanud Olaf Prinits. Kallas kirjutas esimese eestikeelse aritmeetika õpetamise metoodika õpiku "Mõistlik rehkendaja" ja "Mõistliku rehkendaja tarvilisemad õpetused", metoodilisi artikleid ning koostas ühtlasi mitu aritmeetika ülesannete kogu. Teoloogia üliõpilase Kallase auhinnatöö kandis pealkirja "Elementaarse arvutamise-õpetuse metoodika"

O. Prinits hindab Kallast kui autoriteetse aluse rajajat aritmeetika õpetamise metoodikale. "Ilmeka ja sisurikka tekstiga metoodikaraamatud, ülesannetekogud ja artiklid olid õpilaste huvi kindlustamise ning õpeta-

jameisterlikkuse kasvu teenistuses... Filosoofilistele alustele rajatud auhin-
natöö, mille Kallas kirjutas teoloogiaüliõpilasena, on aga kindlasti eesku-
juks tänastele kõrgkooli diplomandidele – matemaatika- või algkooliõpeta-
jaks pürgijatele," kirjutas O. Prints 1991. aastal.

Õppimise ja õpetamise kõrval jõudis noor Kallas noil aastal tegelda ka
muuga. Ta oli mitu aastat Eesti Kirjameeste Seltsi sekretär ja pidas EKSi
rea kõnesid kasvatusteaduse, eesti ajaloo, kultuuri, rahvaluule ja arvu-
tamise meetodite kohta. Kõned on ilmunud EKSi aastaraamatutes.

1876–1878 jätkas Kallas õpinguid Tallinnas kubermangugümnaasiumis
ja pärast selle lõpetamist Tartu Ülikoolis, mille lõpetas cand theol kraadiga.
Tal olnuks võimalus jätkata ülikoolis filosoofia õppejõuna, Kallas aga jäi
kindlaks teoloogiale.

1880. aastast sai Kallastest EÜSi tegevliige.

1884. aasta oli Kallase elus uute alguste aeg. Sel aastal ta ordineeriti ja
kolm kuud hiljem laulatati Ida Emilie Eleonore Bernhoffiga. Samal aastal
pühitseti Otepääl eesti lipp, kuid vilunud vaimulike asemel valiti kõnele-
jaks Rudolf Gottfried Kallas, algaja õpetaja, sest ta oli juba üliõpilaspõlves
omandanud imetlusväärse kõneleja reputatsiooni. Sel ajal töötas Kallas
Valgas Jaani koguduses, kus ta oma tegevuse jooksul eestikeelsest
koguduseliikmete grupist arendas välja Peetri koguduse, mis sai iseseisva
staatuse küll alles 1909. aastal. "Nii olnud Kallas Valga rahva arvates
kõikidest õpetajatest peajagu pikem ja väga populaarne," kirjutab Karl
Raudsepp Kallase kohta.

1888. aastal sai Kallastest Rõuge koguduse õpetaja. Rõugesse jäi ta
viieteistkümneks aastaks. See oli viljaka töö periood: igapäevase töö kõr-
val suutis ta produtseerida viisteist teost, mis kõik ka trükivalgust nägid.
Rõuges sündisid tema kolm tütart ja kolm poega. (Kuigi Kallase abikaasa
Ida oli saksakeelne ja -meelne, tegi poeg Axel hiljem täispöörde - saksa
poisikesest sai eesti mees, kes võttis osa Vabadussõjast, lõpetas ülikoolis
usuteaduskonna, töötas pastorina ja oli Henrik Visnapuu sõnul kütkestavalt
sõnaosav. Nooremat tütart Grete (Margareta) Hammerit mäletati veel sel-
lal, kui K. Raudsepp monograafiaks materjali kogus, hea õpetajana, kes
valdas hästi ja lususalt eesti keelt.)

1902. a kolis R. Kallas koos perega Peterburgi, et teenida dr J. Hurda
järglasena Venemaa pealinna eesti kogudust. See oli hiiglaslik tööpõld, sest
eestlasi elas tollal Peterburis umbes seitsekümmend tuhat. Peterburis olles

ei kirjutanud Kallas enam ühtegi raamatut, küll aga esines teaduslike kõnedega usuteadlaste konverentsidel. Kallase kaasaegsed on kahetsenud, et ta Peterburgi asus, sest töökoorem oli seal liiga ränk ega jätnud vaimset tööd vajavale mehele selleks enam aega. Dr Juhan Luiga on nimetanud Kallast aheldatud hiiglaseks. Ka hakanud Kallase erakordne jutlustajaanne Peterburis tasapisi närbuma. Ometi jättis ta ka seal paljudele oma kuulajatele unustamatu elamuse.

R. G. Kallas suri Peterburis 9. aprillil 1913, Peterburi Jaani kirikus toimus leinajumalateenistus, vaikselt laupäeval 13. aprillil olid Tartu raudteejaamas EÜSi liikmed, hulk haritlasi ja palju muud rahvast puusärgil vastas. Rudolf Gottfried Kallas maeti Peetri koguduse kalmistule.

J. Luiga märkis Tallinna Päevalehes järelehüüdes Kallasele, et temaga koos läks hauda "kõige parem ja täielisem osa temast, tema elav isik. Kallase kirjatööd on kahvatu vari tema omapärasest vaimukusest." Ent ometi avardab Kallase kirjalik pärand vähemalt kahe teaduse – matemaatika ja teoloogia – piire matemaatikaõpikute, jutlustekogude ja vaimuliku kirjanduse näol, Kallase sulest aga on pärit ka saksakeelne psühholoogia-traktaat (532 lk) mälu funktsioonide kohta ning ta on andnud oma panuse rahvaluule uurimisse.

KASUTATUD KIRJANDUS:

1. Harry Haamer. Rudolf Kallas. Eesti Kiriku kirjastus, Tallinn 1929, 54 lk.
2. Olaf Prinits. Rudolf Gottfried Kallas koolimatemaatikuna. – Akadeemia, 1991, nr 4, lk 843–862.
3. Karl Raudsepp. Rudolf Gottfried Kallas. Tema elu, töö ja selle panus eesti rahvale. E.E.L.K. Usuteadusliku Instituudi Väljaanne I. Trükkinud: Oma Press Limited. Toronto, Kanada 1988, 40 lk.

HELMUT PIIRIMÄE
Tartu Ülikooli professor

AJALOOÕPETUSE PROBLEEME KAASAJA EESTI KOOLIS

Ajalooõpetusel ja ajalooteadvusel on sõjajärgses Eestis olnud eriline osa. Nõukogude okupatsiooni tingimustes oli ajalookäsitlus ideoloogilise võitluse ja rahvuskultuuri probleem. Ajaloo võltsimise kaudu püüti leida argumente okupatsiooni põlistamiseks, küll kurikuulsaks saanud väljamõeldistega eesti ja vene rahva ajaloolisest sõprusest, küll Rootsi aja halvustamisega ja Tartu Ülikooli ajaloo amputeerimisega, aga ka kogu ajalookäsitluse surumisega primitiivsesse nõukogulik-marksistlikku sängi või pigem kirstu. Ajaloo võltsimisega tegeles terve ideoloogiataötajate armee, keda ajalooline tõde ei huvitanudki. Karjäärihimu, ideoloogiline surve, aga ka hirm viis võltsijate ja moonutajate leeri õpikute autoreid ja ajalooõpetajaid. Kustutamaks ajaloolist mälu ja rahvuslikku kultuuri, hävitati miljoneid raamatuid, sealhulgas neidki maailmakultuuri varamusse kuuluvaid teoseid, mis olid lubatud vene keeles.

See kõik kutsus esile mitte ainult vastikuse, paljude silmis ajaloo kui teaduse ja õppeaine kompromiteerimise, vaid ka rahva ja haritlaste vastupanu, millel oli oma osa võitluses okupatsiooni vastu rahvuse säilimise eest. Tahe vabaneda võltsingutest võitis koguni enne okupatsioonist vabanemist. Juba 1987. a kevadel, paralleelselt fosforiidisõjaga, asusime koostama uut ajalooprogrammi. Oluliseks osaks selles oli ajalooõpetuse ümberstruktureerimine. Seni NSV Liidu ajaloo nime all domineerinud Vene ajaloo asemel tuli keskele kohale maailma ajalugu. Vaeslapse ossa jäänud Eesti ajaloole eraldati terve õppeaasta, tõsi küll, esialgse kavatsuse kohaselt pidi see tähendama mõningal määral ka naabermaade ajaloo esitust saavutamaks sügavat seostatust.

Üleminekul uuele ajalooõpetusele oli suurim probleem õpikute puudus. Nõukogude-aegsed tõlked vene keelest olid kõlbmatud, nagu ka enamik eesti autorite üllitistest, millest osa ületas oma pugejalikkuses Moskva soovid. Sõjajärgsed õpikud olid kaasajaks lootusetult vananenud ja seetõttu polnud nende uustrukkidel mõtet.

Meie head kolleegid naabermaadest soovitasid meil tõlkida Soome, Rootsi või Saksa LV õpikuid. Õnneks võitis arusaam, et ajalugu on osa rahvuskultuurist ja rahvusteadvusest ning seetõttu peab rahvus, kellel on oma emakeelne kõrg- ja keskharidus, suutma koostada ka oma originaalõpikuid. Tänutundes peame mõtlema meie ajalooõpetajatele olukorras, kus neil, õpilastest rääkimata, ei olnudki õpikuid. Tõsi küll, sel ajal oli suurem erikaal Tartu Ülikoolis õppinud õpetajatel, kellele mitmes aines oli õpetatud rohkemat kui marksistlikult moonutatud ajalugu. Ajalooõpetajate toimetulek tollases erakordselt raskes olukorras annab meile lootust ka praeguste mureküsimumste lahendamiseks.

Põhiraskus uute ajalooõpikute koostamisel langes tookord ülikooli õppejõududele ja TA Ajaloo Instituudi teadlastele, sest kooliõpetajatel ei olnud piisavalt võimalusi lugeda välismaa kirjandust. Õpilaste taseme mitteküllaldane arvestamine tõi kaasa selle, et mitmed õpikud ei osutunud õpilastele küllalt jõukohasteks. Metoodikale või didaktikale pretendeerivad asutused või grupid püüdsid küll teiste maade olukorda sisse elada, kuid tavaliselt haarasid nad kinni mõne suuna mõnest ideest, esitades seda kui välismaal valitsevat. Tulemuseks olid diskussioonid, mis lõppresuldaadina sundisid autoreid ja koostajaid oma seisukohti kriitiliselt kaaluma. Oluline oli aga see, et mõne aasta jooksul suudeti eesti koolid varustada uute ajalooõpikutega. Nende kvaliteeti mõjutas mingil määral küll vajadus kiirustada ja nii mõnegi kirjastuse ärihuvid.

Praegu seisame jälle uue ülemineku künnisel. Olukorras, kus mitte kõik õpilased ei läbi kaheteistkümnenda-aastasest koolikursust, on paratamatu üleminek õpetamisele kahes kontsentris: eraldi põhikoolis ja gümnaasiumis. Mida õpetada ühes, mida teises kontsentris, selles on palju vaieldavat. Selge on siiski vajadus, et põhikoolis võetaks läbi ajaloo põhikursus kronoloogilistes raamid. Keskkooli/gümnaasiumi ülesanne on ajalooteadmiste süvendamine, ilma et sellest kujuneks kordamine. Samas ei anna maailma ajaloole jäetud üks õppeaasta kuigi suuri võimalusi. Sellest läh-

tudes tegin omal ajal ettepaneku, et gümnaasiumi üldajaloo kursus võiks olla kultuuriajalugu. Eriti pidasin ma seejuures silmas antiik- ja keskaja kultuuri, mida põhikoolis õpetatakse nii noortele lastele, et neil võimatu on sellesse süveneda. Õigus oli mu kriitikutel, kes pidasid puhtakujulist kultuuriajalugu liiga kitsaks. Aruteludes kujunes välja kursuse nimetus "Inimene, ühiskond, kultuur" Lasksin end ära rääkida kogu väljaande koostajaks, kelle ülesandeks on autorite hankimine ja õpiku toimetamine. Õpiku koostamisel tekkisid suured raskused. Mitmed tunnustatud spetsialistid ütlesid ära kas hõivatuse tõttu teiste ülesannetega või nõutaval tasemel kirjutamise raskusi silmas pidades. Tuli leida uusi autoreid ajal, kui käes oli esitamise tähtaeg.

Praegu on esimene vihik alapealkirjaga "Vana-Idamaad, Vana-Kreeka ja Vana-Rooma" kirjastuse "Koolibri" väljaandel siiski ilmunud. Teine vihik "Keskaeg ja vara-uusaeg" on kirjastusele ja retsensentidele üle antud, kolmas ja viimane vihik "Uusaeg" on koostamisel. Nii võib aine õpetamine järgmisest õppeaastast alata. On loomulik, et ta tuleks siiski 11. klassi, nagu see ka algselt oli kavandatud. Peale didaktiliste kaalutluste (oma kodumaalt laia maailma) kõneleb selle kasuks ka asjaolu, et õppeplaani kohaselt on 10. klassis ajalootunde nädalas kaks, mis Eesti ajaloo jaoks on piisav. Maailma ajalugu vajaks aga kolme tundi, mis on ette nähtud 11. klassis.

Vaadeldava õpiku koostamisel on olnud palju vaieldavat. Tuleb arvestada, et mõnes koolis on eraldi ainenäiteid sisestatud kunstiajalugu, filosoofia ajalugu, usundilugu või koguni kultuurilugu. Esimesel juhul ei oleks näiteks vaja peatükke kunstiajaloo kohta. Seda arvestades on õpik kavandatud mõnevõrra mahukamana – õppekava 105 tunni katteks umbes 120 tundi. Probleeme tekitab ka kooskõlastamisel kirjandusloo ja isegi mõnede teiste õppeainetega (teaduse ajalugu). Sellest tulenevalt on rõhuasetused õpiku eri osades mõneti erinevad. Probleeme tekitab ka kooskõlastamine eri kirjastuste poolt välja antud erinevate põhikooli õpikutega. Eri autoritel ja koostajatel on ühise õppekava piires olnud erinevusi selles suhtes, mida peaks teadma põhikoolis õppinud noor ning mis peaks jääma gümnaasiumi õppekavasse. Samas on aga selge, et ekslik on kokkuhoid alternatiivsete õpikute ostmise arvel. Alternatiivseid õpikuid peaks olema veelgi rohkem ja konkurents nende vahel ei tohiks olla ainumäärav odav hind. On kost-

nud ka hääli, et kas rõhuasetus kultuuriloole gümnaasiumi õppekavas on ikka põhjendatud. Võib-olla peaks olema rohkem materjali majanduse, valitsejate ja poliitika kohta. Mingil määral on neid huve arvestatud, aga päris selge on ka see, et kogu maailma ajalugu ei ole võimalik mahutada ühe klassi ajalooõpikusse. Ilmuv õpik on ainulaadne, mõneti eksperiment. Lohutus: järgmistes trükkides on võimalik teha parandusi.

Nii põhikoolis kui ka gümnaasiumis on meil diferentseeritud õpetamine alles lapsekingades, kuigi osa õpetajaist seda tulemuslikult rakendab. Meie suuremates linnades on kujunenud või kujunemas diferentseerumine koolide vahel teatud kallaku alusel. Tegelikult tuleb aga arvestada, et ühe klassi õpilased on erinevate võimete ja huvidega. Varem kasutati moodust, et lisaks põhiõpikutele olid käibel veel fakultatiivsed õpikud ja vähem mahukad õpikud erikoolidele. Selline täiendav õpik oli näiteks Sulev Vahtre ja Helmut Piirimäe "Eesti ajaloo lugemik VII–VIII klassile" (Tallinn, 1987). Kogemus näitas aga, et õpilased ei kannu korraga kaasas mitut õpikut, rääkimata sellest, et need oleksid neil samal ajal laua peal lahti. Väljapääs on nende erisuguste osade paigutamises samade kaante vahele, kusjuures tunni andmisel arvestatakse, et õpilased jagunevad jämedates joontes kolme gruppi. Õpetaja vabadus ja ülesanne on määratleda, milline osa õppematerjalist on mõeldud klassi enamusele ning mis jääb ajaloo huvilistele, vajaduse korral antakse aga nõrgematele ainult põhimaterjal. Diferentseerimisele peaks kaasa aitama õpikute teksti esitus erinevas õrftis. Omaette probleem on muidugi riigieksamid, aga siingi on selge, et kõik koolis õpitu ei mahu eksamite programmi. Valiku peavad tegema riigieksamite korraldajad.

Jätakuvalt on vaieldav, milliste maade ajalugu peaks hõlmama ajalooõpetus koolis. On neid, kes väidavad, et maailmapilt peaks olema enam-vähem ühtlane. Probleemi on nähtud ka rahvusvahelises mastaabis, eriti sellest aspektist, et tagaplaanile või hoopis kõrvale on jäänud endised koloniaalmaad. Küsimuse asetus on kõigiti põhjendatud ja meile kui kaua aega võõrvõimu all olnud väikerahvale igati mõistetav. Samal ajal on aga selge, et kõigi maade ajaloo õpetamine entsüklopeediliselt on võimatu. Kultuuriajaloo võimalus on siiski tutvustada ka nende rahvaste kultuuri,

kelle ajalugu põhikooli programmi raamidesse ei ole mahtunud (Kaananimaa ja Iisrael, Etioopia jm).

Eriarvamusi on olnud õpikute kirjutamislaadis. Olen seisukohal, et ajalugu tuleb kirjutada loetavalt, sealhulgas huvitavate detailidega, nii et õpikud ja ajalootunnid muudaksid ajaloo paeluvaks õppeaineks. See kirjutuslaad on vastuvõetav neile õpilastele, kes ei tegele teksti äraõppimisega, vaid sealt olulise meeldejätmisega. Selliselt kirjutatud õpik on üsna mahukas ja seetõttu ka hinnalt kallim. Teiselt poolt on neid õpilasi ja ka õpetajaid, kellele on eeskujuks täppisteadused ja kes arvavad, et tekst olgu lühike ja eksaktne. Kellel on hea silmamälu, võib sellise lühikese teksti kergesti meelde jätta, kuigi mitte kauaks.

Senisest rohkem tuleks ajaloo õpetamisel pöörata tähelepanu aruteludele ja diskussioonidele, mis aitaksid kaasa õpilaste mõtlemisvõime arendamisele, aga ka aine sügavamale omandamisele. Seda taotlust silmas pidades on mõned autorid varustanud õpikud alliktekstide katkenditega, teistes õpikutes on esitatud probleemküsimusi, millest mõned on mõeldud järelemõtlemiseks, teised aruteludeks, osa koguni esseede kirjutamiseks. Töövihikud, mida vahepeal peeti peaaegu kohustuslikeks, on ilmselt sobivad noorematele klassidele.

Okupatsioonist ja totalitaarsest riigikorraldusest väljunud eesti ühiskonna eetilisi probleeme silmas pidades on jätkuvalt päevakorras ajaloo kasvatav osa. Eetilisust, moraalselt enesetäiustamist, demokraatlikku mõtteviisi, seaduskuulekust, esivanemate austamist, isamaa teenimist jms taotlev õpetus ei tohiks olla moraliseeriv ega primitiivne, kuid ta peaks olema vastukaaluks Nõukogude okupatsiooni ajal propageeritud klassivõitluse ja sellega kaasneva julmuse ülistamisele, omandi eitamisele, vägivalda kultusele, aga ka raha ainutähtsaks pidamisele ja küünilisele ellusuhtumisele uues noores ühiskonnas.

Olulisel määral mõjutab ajalooõpetust õpetajate kvalifikatsioon, kuid see on teema, mille vaatlus ei mahu enam käesoleva artikli raamidesse.

Ajalooõpetuse tõsisemaid probleeme on rahvaharidus. Suurem osa meie rahvast on käinud läbi nõukogude kooli ajaloovõltsingutest ning tavalisel

inimesel on isegi raske hankida õiget informatsiooni ajaloolise tõe kohta. Olen kohanud tippharitlasi, kes siiralt küsivad mingi ajaloosündmuse või protsessi kohta, kuidas see siis ikka õieti oli. Meil puudub rahvaülikoolide süsteem, nagu on näiteks Skandinaaviamaades. Ilmselt oleks vaja luua selline süsteem või korraldada loengute sarju. Tavaliselt puuduvad perekondades ajalooõpikud. Õnneks on neid nüüd hakatud ka müügiks tootma, kuna seni sai õpikut ainult koolist laenutada, nii et isegi riigieksamiks valmistumisega tekkis raskusi. Ilmselt on vaja ka tõsist populaarteaduslikku kirjandust, kuigi ilmunud tõlgete seas seda leidub. Omaette võimalus ajaloohariduse täiendamiseks on bussiekskursioonid ja õppesõidud Euroopa ristteedel. Kahjuks on nende tase giidide kvalifikatsioonist tulenevalt väga erinev.

Ajalooõpetus eesti koolis elab üle raskeid probleeme, kuid olen veendunud, et demokraatlikus ühiskonnas on need aegamööda lahendatavad. Vaja on siiski haridusorganite, aga ka meie kõigi tähelepanu ja mõistmist.

AJALOO ÕPETAMISEST GÜMNAASIUMIÕPETAJA PILGU LÄBI

Üleminek uutele õppekavadele on ajaloo õpetamisel toonud kaasa mitmeid probleeme. Mõned õpikud, mida oleks kohe vaja, ei ole veel trükist ilmunud ja on karta, et osa neist ei jõua kooli algava õppeaasta jooksul. Nii oleme taas olukorras, kus iga õpetaja peab hakkama koostama konspekti ja õpetama oma parema äranägemise järgi. Me oleme juba nii töötanud. See oli siis, kui vanad õpikud enam ei sobinud, kuid uusi veel polnud.

Kui hakati rääkima uuest õppekavast, nõudsid õpetajad, et see rakenduks alles siis, kui kõik vajalikud õpikud on olemas. Tookord lubati seda. Nüüd on kujunenud eriti keeruliseks olukord 11. klassis, kus õppekavas on maailma ajalugu ürgajast kuni 20. sajandini, rõhuasetusega inimesele, ühiskonnale ja kultuurile. Varem pole säärast kursust kooliprogrammides olnud ja kuigi paljud õpetajad on osalenud mitmesugustel täienduskoolitustel, ei piisa sellest, et uut kursust iseenese tarkusest õpetama hakata. Õpetajal tuleks lugeda väga palju erisuguseid raamatuid ja artikleid, kuid suure tunnikoormuse tõttu ei jätku kõigeks tihti aega. Kui pole tegemist Tartu või Tallinna õpetajaga, on vajaliku kirjanduse kättesaamine sageli keeruline. Peale selle peaks gümnaasiumi õpilastel olema siiski võimalik iseseisvalt õpikuga töötada. Ja lõpuks tuleb sooritada ajaloos riigieksam. Aga mis saab siis, kui üks õpetaja rõhutab ühte, teine peab tähtsaks teist arengusuunda, kuid eksamil küsitakse hoopis kolmandat?

Tegelikult napib õpetajal veel paljut. Ikka kasutatakse koolides vanu, nõukogudeaegseid seinakaarte. Mõnda neist saab ju veel tarvitada, kuigi nad on olnud kasutusel juba 10–15 aastat, võib-olla kauemgi. Uusi, eestikeelseid ajaloo seinakaarte pole. Ei ole ka lauaatlasi. Ajalugu ei saa aga õpetada ilma kaardita.

Üha rohkem pööratakse tähelepanu õpilaste iseseisvale tööle dokumentidega. See on muidugi õige ja vajalik, kuid paraku pörkame siingi jälle kokku probleemidega. Kui Eesti ajaloo kohta käivaid dokumente saab varasematel aegadel ilmunud kogumikest, siis Eesti uuema ajaloo, aga eriti maailmaajaloo kohta vastavat kogumikku pole. Tõsi, mõne ajajärgu kohta on need koostatud, aga koolides on neid ainult paar eksemplari. Ja lõpuks võib tekkida raskusi ka materjali paljundamisega.

Tulevikus võiksid koolides olla dokumendikogumikud, kus ei oleks ainult katked ühest või teisest seisukohast, seadusest ja artiklist, vaid need võiksid sisaldada ka tööülesandeid. Samuti võiksid seal olla diagrammid, tabelid ning juhend, kuidas nendega töötada.

Meie ühiskond arvutiseerub üha enam, arvuteid on hakatud kasutama ka mitmete ainete õpetamisel. Paljud ajalooõpetajad on juba saanud "Tiigrihüppe" raames arvutialast koolitust ja kasutavad seda oma tundides. Arvan, et just selles vallas on ajalooõpetajatel väga suur tööpõld ees. Kõigepealt vajaksime infot selle kohta, mida üldse on võimalik arvutiga ajalootunnis teha, aga tarvis oleks ka õppematerjali ja koolitust.

Riigieksamid on juba pikemat aega avalikkuse tähelepanu keskmes olnud. Minu arvates on ajakirjandus rahvale palju desinformatsiooni jaganud. On koostatud koolide pingeridu, arvestamata, kas eksami sooritasid kõik lõpetajad või ainult need, kes vajasisid tulemust kõrgkooli pääsemiseks. Ametnike arvates oli keskmine eksamihinne madal seepärast, et tänavused lõpetajad läksid kuueaastaselt kooli. Mitte kuskil ei ole aga nimetatud minu arust hoopis olulisemat põhjust: künnise puudumise tõttu oli väga palju neid, keda isegi mõnepunktiline tulemus rahuldas.

Gümnaasiumiõpetaja töö tõhusust peaksid näitama tema õpilaste tulemused riigieksamil. On siiski vaja arvestada, kellega tööd tehakse ja iga-sugune õpetajate ning koolide pingeritta seadmine oleks kurjast.

Autori märkused:

Ettekande teksti trükiks ettevalmistamise ajaks on mõned eespool nimetatud asjaolud muutunud. Oktoobris 1998, kui 11. klassi ajalooõpik

ikka veel polnud koolidesse jõudnud, lubas haridusministeerium selles klassis õpetada nii uue kui ka vana programmi järgi. Riigieksami sooritamisel kehtivad veel vana programmi nõuded.

Detsembris 1998 kuulutas "Tiigrihüppe" sihtasutus välja konkursi, et leida eri õppeainete jaoks pilootkoole. Valiti ka ajaloo pilootkool ja kuna ajaloo vallas on arvutialast tööd vähe tehtud, lubati muretseda nii tarkvara kui ka korraldada koolitust.

ILJE PIIR

Nõo Reaalgümnaasiumi ajalooõpetaja

ARHIIVID – KOOLIAJALOO VARAMU

Teesid

Eesti rahvakooli 310-aastane ajalugu on andnud tõuke reale teaduslikele ja kodu-uurimuslikele käsitlustele. Kaunis sageli kanduvad ühest kirjatööst teise andmed, millele oleks võimalik täiendust leida oskusliku arhiivitöö korral.

Eesti rahvakooli ajaloos on erakordselt olulise tähendusega eeskätt Eesti Ajalooarhiivis leiduv materjal. Liivimaa kubermangu kohta võib teavet saada ka samalaadsest Läti Ajalooarhiivist.

Esmajoones leiab terviklikku teavet kodukihelkonna kiriku ja koguduse fondist Eesti Ajalooarhiivis. Koguduse fondid sisaldavad enamasti nii kiriku- kui ka koolivisitatsiooniprotokolle. 1680. aastatest alates nõuti Liivimaal visitatsioonidel eraldi andmeid koolide ja koolmeistrite kohta.

Lisaks visitatsiooniprotokollidele tasub läbi töötada 18. sajandi esimese poole sünni-, abielu- ja surnameetrikad, mis võimaldavad mõnikord täita visitatsioonide vahele jäävaid lünki. Tähelepanu väärib kindlasti ametiisikute kirjavahetus, eriti pastorite oma. Kiriku ja koguduse kroonika annab samuti teavet haridusolude kohta.

Luterlike koguduste kõrval eksisteerivad Eestis rohkemaarvuliselt apostliku õigeusu kogudused, mis pidasid samuti koole.

Peale usuasutuste fondide vajavad kindlasti eraldi läbitöötamist mitmesuguste õppeasutuste ja nende järelevalveorganite fondid, mis sisaldavad peamiselt 19. ja 20. sajandi materjale. Eesti Ajalooarhiivis leidub eri koolitüüpi kuuluvate haridusasutuste fonde algkoolidest kreiskoolideni.

Üksikküsimuste lahendamisel on mõnikord vajalik pöörduda riigiasutuste fondide või ka omavalitsusasutuste ja kohtute fondide poole.

Rahvusliku ärkamisajaga kaasnenud seltside teke leidis hariduse vallas arendust peamiselt 20. sajandi alguses. Haridusseltside fondid kujutavad olulist täiendust haridusasutuste endi fondidele.

Arhiivis töötades on vajalik hästi tunda uuritava ajajärgu olustikku, alates halduslikust korraldusest ja lõpetades poliitiliste oludega. Oluliste seoste leidmiseks peaks aga eriti hästi olema kursis haridusasutuste süsteemiga.

MARGA LVOVA

Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseumi peavarahoidja

EESTI PEDAGOOGIKA ARHIIV- MUUSEUM EESTI KOOLI JUURTE TEADVUSTAJANA

Praegune Eesti Pedagoogika Arhiivmuuseum loodi haridusministeeriumi käskkirjaga 1983. a. Sellele eelnes aga küllaltki pikk ajalugu, mille juured ulatuvad möödunud sajandi 90. aastatesse, kui tollane Tallinnamaa rahvakoolide inspektor Aleksei Janson, endine Aruküla algkooli õpetaja ning Tartu Õpetajate Seminari kasvandik Timotheus Kuusik ja mitmed teisedki õpetajad panid kokku oma raamatukogud ja hakkasid laenutama pedagoogilist kirjandust. Asja algataja A. Janson pöördus 1894. a küll tagasi Venemaale, kuhu ta jäi kuni 1920. aastani, raamatukogu aga kasvas ja täienes. Lisaks raamatutele hakati koguma ka diapositiive, seinapilte, -tabeleid ja muid õppevahendeid koolidele laenutamiseks. 1917. a anti

kogud üle Tallinna Õpetajate Seltsile, mis mõned aastad hiljem tegi Tallinna linnavalitsusele ettepaneku asutada kogutud materjalide baasil pedagoogikamuuseum. Ettepanek leidis toetust ja nii loodigi 18. jaanuaril 1922 Tallinna Linna Pedagoogiline Muuseum, mille juhatajaks kinnitati Aleksei Janson, kes töötas sellel ametikohal kuni surmani 1941. aastal.

Tolleaegset ega ka praegust pedagoogikamuuseumi ei saa päriselt vaadelda kui muuseumi selle tavapärasest tähendusest, s.o rariteetide koguja, säilitaja ja eksponeerijana. Tallinna Linna Pedagoogiline Muuseum nägi algselt oma põhiülesannet õppevahendite laenutamises koolidele ja õppetundide läbiviimise võimaldamises kohapeal, kasutades selleks materjale muuseumi kogudest. Muuseumi edasine tegevusväli avardas aga (eeskätt tänu A. Jansonile tohutule tegutsemisaktiivsusele) niivõrd, et sõjajärgseil likvideerimis- ja reorganiseerimisaastail kasvas sellest välja kümme-kond asutust, nagu Riiklik Loodusmuuseum, Noorte Turistide Maja, õppevahendite baaskauplus jt, rääkimata ennast muuseumi otsejärglaseks pidavast Vabariiklikust Õpetajate Täiendusinstituudist (VÕT).

Pärast kahekümneaastast pausi teadvustati 60. aastail taas pedagoogikamuuseumi kui haridusloolise arhiivfondi koguja ja säilitaja loomise vajadus. Kui 20.–30. aastail oli muuseumi peatahelepanu pööratud koolide, õpilaste ja õpetajate igapäevases õppetöös esinevate vajaduste rahuldamisele, siis nüüd lisandus soov ja tahe "... päästa ... niihästi vanu koolimaju, inventari, õpikuid, koolide mitmesugust dokumentatsiooni, erakogude materjale jm" (Kupp, F., Millal avab ukse pedagoogikamuuseum? Nõukogude Õpetaja, 1969, 13. det.). Loodav muuseum pidi edendama ka eesti haridusloot, eriti aga pedagoogilise mõtte arengu uurimist ning ühtlasi propageerima uusi õppe- ja kasvatusmeetodeid, andma ülevaate koolikorraldusest, õppimistingimustest, õpetajate olukorrast jne ning viima läbi vastavaid kursusi ja loenguid. Alates 1964. aastast oli Õpetajate Täiendusinstituudis vahelülina tegutsenud pedagoogika-alane näitus, mille põhimäärusele tuginedes ja muuseumi asutamisele mõeldes oli täiendusinstituudis juba mõnda aega tegeldud haridusloolise materjali, samuti koolimööbli ja õppetöös tarviliku inventari kogumisega. Koguti dokumente, fotosid, koolitegelaste-õpetajate memuaare, osteti vanu õpikuid ja meetoodilisi väljaandeid. Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut andis Vabariiklikule Õpetajate Täiendusinstituudile üle suure hulga oma teadurite kogutud kunagiste õpetajate mälestusi. Muuseumi loomisest 60. aastate

lõpus siiski asja ei saanud, kogumine lakkas ja kokku korjatud koolimööbel põletati ahjudes.

Uued tuuled hakkasid taas puhuma 80. aastate alguses ja seekord viisidki need pedagoogikamuuseumi taassünnini, tõsi küll, minimaalsetes ruumioludes ja minimaalse kaadriga: 54 m² põrandapinnal Tallinna 1. Õhtukeskkoolis ja kahe ametikohaga. Muuseumi tegevust asus juhtima Endel Pirn, kelle initsiatiivil oli 60. aastatel alustatud materjali kogumist, millest oli eespool juba juttu.

VÕT andis muuseumile üle varem kogutud käsikirjad (mälestused ja kooliuurimused), mis ongi jäänud meie käsikirjafondi tuumikuks. Nende hulgas on näiteks K. Olliku mälestused koolipõlvest ja hilisemast tööst haridusepõllul, samuti tema koostatud ülevaade Tallinna koolidest ja koolioludest sajandivahetusel; A. Seppeli uurimused Saaremaa koolidest ja õpetajatest 1918–1940; E. Murdmaa mõtteid ja mälestusi eesti koolist ja hariduskorraldusest ning tema tööst nii tegevõpetajana kui ka juhtiva haridustegelase haridusministeeriumis ja Eesti Õpetajate Liidus möödunud sajandi lõpust kuni selle sajandi keskpaigani.

Muuseum taotles ka arhiivraamatukogu ülevõtmist, kuid tolleaegne VÕTi raamatukogu direktress N. Kajak keeldus sellest, mistõttu muuseumil tuli raamatu arhiivfondi komplekteerimisel taas nullist alustada, olemasolevad teosed aga jätkasid lugejate ootuses laagerdumist VÕTi keldris, kus nende seisund üksnes halvenes. Tõe huvides öelgem, et väikene osa neist jõudis 1993. aastal siiski muuseumi Tallinna Pedagoogikaülikooli raamatukogu kaudu, kuhu nad olid sattunud pärast VÕTi raamatukogu likvideerimist. Praeguseks on muuseumi trükiste arhiivfondis (siia kuuluvad kuni 1944. aastani ilmunud väljaanded) arvele võetud kaugelt üle viie tuhande köite, millest valdava enamiku moodustavad õpikud, sh möödunud sajandist pärinevad kooliraamatud. Nende seas on ka omaaegse Põlva õpetaja Johann Georg Schwartzi 1852. aastal kirja pandud "Lühhiikene õppetud õigest kirjutamisest" ja tema "Arwamise ehk rehkendamise ramat" Mõlemate väljaandjaks oli J. G. Schwartz ning nad kuuluvad kihelkonnakoolide tarbeks mõeldud õpikute sarja "Koli-ramat" Meie riikulitel on esindatud ka C. R. Jakobsoni, J. Kunderi, R. G. Kallase, A. Grenzsteini jt selleaegsete õpperaamatute autorite teosed. Aastatel 1918–1940 ilmunud koolikirjanduse kollektsoon pedagoogikamuuseumis aga hõlmab juba enamikku sel perioodil avaldatust. Lisaks õppekirjan-

dusele annab trükiste fond küllaldase ülevaate Eesti Vabariigi koolikorraldusest ja haridusest. Et me ei ole oma tegevusvälja surunud koolipedagoogika kitsastesse raamidesse, siis oleme kogunud ka neid trükiseid (samuti käsikirjalist ja fotomaterjali), mis käsitlevad ja valgustavad vabariidust ning seltsielu. Vana raamatu kogumine ongi kujunenud üheks meie töö põhisuunaks. Suur osa vanadest trükistest on jõudnud meieni annetajate kaudu ja pidevalt oleme täiendanud oma kogu ka antikvariaatides müügil olevate teostega. 1991. a andis Pedagoogika Teadusliku Uurimise Instituut meile üle oma rikkaliku arhiivkogu. Mitmedki raamatud, mis kuulusid juba endisaegse Tallinna Pedagoogilise Muuseumi fondi (sellest annavad tunnistust templijäljendid tiitellehtedel), on F. R. Kreutzwaldi nim raamatukogu kaudu jõudnud meie riiulitele. Paljud raamatud omavad meie jaoks suurt tähtsust neis leiduvate (koolide, rahvaharidusseltside jne) templijäljendite, kunagiste omanike autograafide ja autorite pühenduste tõttu – olgu siinkohal mainitud kasvõi näiteks Johannes Käisi oma käega tehtud sisikirjutusi mitmes tema raamatus. J. Käisi fond moodustab omaette silmapaistva osa kogu meie varamust ning on kogunenud enamasti tänu tema kunagistele õpilastele, endistele Võru seminaristidele, kelle kaudu on suurem osa neist materjalidest siia jõudnud. Kuid samaväärseina tegutsesid J. Käisi kõrval eelmise Eesti Vabariigi ajal teisedki tunnustatud koolitegelased, nagu J. Parinbak (Parijõgi), E. Murdmaa, A. Oengo-Juhanson, F. Mikkelsaar, V. Raam jt, kelle elu ja töö kohta võime huvilistele pakkuda mitmekülgset uurimisainest. Muuseumis leiduva materjali põhjal on võimalik saada üksikasjalikku ülevaadet eesti kooli (eriti algkooli) arengust 20.-30. aastail, kooliuuendusliikumisest, üldõpetuse ja töökooli mõtte levikust, selle suuna eestvedajatest ja nende ideedest ning taotlustest, õpetajate seminaridest, Eesti Õpetajate Liidust, haridusministeeriumi tegevusest jne. Meil on andmeid ka varasema kooliajaloo kohta, kuid 20.-30. aastail toimunu on peaaegu üksikasjaliselt esindatud.

Omaette osa muuseumi trükisefondist moodustavad sõjajärgseil aastail välismaal väljaantud eestikeelsed kooliraamatud, mille kogumist alustati muuseumis kohe, kui perestroikaga kaasnenud lahedamad olud seda võimaldasid. Põhiliselt Rootsist saadetud annetuste näol on meil õnnestunud saada üle 50% välismaal ilmunud eestikeelsetest õpikutest-töövihikutest. Võrdluseks olgu öeldud, et Kirjandusmuuseumis, Teaduste Akadeemia ja Tartu Ülikooli raamatukogus leidub neist igaihes ca 30% ja

Riiklikus Raamatukogus kõigest 20% (andmed pärinevad Anu Juuraku 1996. a Tallinna Pedagoogika Ülikoolis koostatud diplomitööst). Seega on meie fond väliseesti õpiku osas praegusel hetkel vabariigis kõige rikkalikum, sisaldades väljaandeid alates nn laagriperioodist kuni viimase kümne aasta jooksul ilmunuteni. Lõviosa neist on saadud kingitusena Rootsi Eesti Komiteelt, Stockholmi Eesti Koolilt, aga ka mitmelt üksikisikult, nagu Helmi Rajamaalt, Mai Raud-Pähnalt, Henno Kirikmäelt jt. Et eesti kool välismaal oli ja on eeskätt täienduskool, mille ülesandeks ja eesmärgiks on anda eesti lastele põhiteadmisi rahvuslikes aineis – emakeeles, ajaloos, maateaduses – samal ajal kui muu õppetöö toimub elukohamaa koolides vastavalt nende programmidele ja olenevalt asupaigast kas rootsi, inglise vm keeles, siis moodustavad väliseesti õpikute valdava osa aabit-sad, lugemikud, eesti keele ja eesti ajaloo õpikud. Näitena korrespondentsõpetusest, mis võimaldas tutvustada eesti keelt ja kultuuri suurematel eestlaste keskustest kaugemal elunejaile, võib meie juures tutvuda 50. aastatel Ameerika Ühendriikides Ants Roosi toimetusel ilmunud "Kiri-Kooli" vihikutega. Pagulaseesti õpetajate argipäevategevusest ja probleemidest annab igakülgse ülevaate 1951. aastast Rootsis ilmuv Eesti Õpetajate Keskühingu "Bülletään" tänuväärset lugemismaterjali pakuvad omaaegsete eesti koolide vilistlaste kirjutatud-koostatud mälestusteraamatud kunagisest koolist, õpetajatest ja kaasõpilastest (Tallinna Reaalkoolist, E. Lenderi Tütarlastegümnaasiumist jmt), rääkimata läände siirdunud endiste kooli- ja haridustegelaste mälestustest. Nimetagem siinkohal kasvõi M. Raua meenutusteraamatuid ennesõjaaegsest koolielust Eesti Vabariigis.

Mis puutub kaasaegsesse trükisesse, siis oleme võtnud suuna ilmuva õppekirjanduse võimalikult täielikule kogumisele ja säilitamisele, kuna seoses Vabariikliku Pedagoogikaraamatukogu likvideerimisega 1992. a lakkas olemast keskus, kuhu oli koondunud pedagoogiline kirjandus, sh õpikud. Kas me seda ülesannet täies mahus täita suudame, on veidi kahtlane, sest kõikvõimalikku materjali ilmub erisugustelt väljaandjatelt väga arvukalt, pealegi on raamatud (sh õpikud) tohutult kallinenud, meie komplekteerimissummad aga ei kasva samas suurusjärgus ning kõigele lisaks ähvardab niisuguses mahus trükiste juurdesoetamine meie niigi kitsukesed ruumid juba lähiaastatel päris lõhki ajada, kui ruumiprobleemidele lahendust ei leita.

Eriline koht meie fondi kaasaegsete trükiste osas on koolide väljaandetel, nii õpilastöid sisaldavatel almanahhidel kui ka kooli ajalugu käsitlevatel ülevaadetel. Kuid nende hankimine ei ole sugugi lihtne, sest mitmed koolid, kelle poole olen pöördunud ja palunud muuseumi fondi täienduseks trükis avaldatud materjale saata, on piirdunud pelgalt lubadustega. Samas võib siiski rõõmuga märkida, et enamik koolijuhte on meile vastu tulnud ja omalt poolt veel kooli tutvustavat lisamaterjali pakkunud. Sinna hulka kuuluvad ka koolide ajalehed, mis peegeldavad koolielu jooksvaid sündmusi eeskätt õpilaste poole pealt nähtuna.

Eespool oli riivamisi juttu muuseumi käsikirjafondist. Lisaks omaaegsete koolitegelaste mälestustele ja uurimustele (siin on nii õpetajate elulugusid kui ka koolide arengu- ja ajalugusid, ülevaateid koolikorraldusest, koolivõrgust, õpetajaskonnast jne) leidub fondis hulk mitmesuguseid dokumente, nagu koosolekute protokolle, seltside ja ühingute põhikirju, statistilisi aruandeid, nii õpilaste klassi- ja koolitunnistusi kui ka õpetajate kutsetunnistusi, samuti mitmete koolide kirjakogusid ja kroonikaid (nt Kaarepere kooli, Vändra-Porkuni kurtummade kooli ja Triigi algkooli kroonika). Ulatuslikku uurimisainest pakuvad ka haridustegelaste kirjad. Siinkohal võib taas põigata muuseumi väliseesti fondi ja mainida ühe mahukamana Helmi Rajamaa annetatud, Herman Rajamaale kuulunud kirjade ja käsikirjakogu, mis sisaldab rikkalikku teavet väliseesti kooliolude kohta.

Mis puutub meie kaasaegsetesse käsikirjalistesse materjalidesse, siis on nende tulv olnud niivõrd suur, et me oma praeguste jõududega ei suuda kõiki kohe läbi töötada. Viimastel aastatel keskses haridusasutustes toimunud pidevad reorganiseerimised, likvideerimised ning taasloomised on meid sõna otseses mõttes paberivirnadesse uputanud, mistõttu kaasaja haridussündmuste kajastajana pole me suutnud nii heal tasemel olla kui seda tahaksime.

Lisaks trükisele ja käsikirjale on Pedagoogika Arhiivmuuseumis arvukas foto- ja esemekogu, kusjuures mitmed diapositiivide ja kivimite kollektsioonid, seinatabelid ning muud õppevahendid ja -riistad pärinevad endise Tallinna Linna Pedagoogilise Muuseumi kogudest. Kujunes ju õppevahendite valmistamine Aleksei Jansonil ajal oluliseks suunaks muuseumi tegevuses ja sellest on üht-teist siiski säilinud, kuigi suurem osa omaaegsetest muuseumivaradest on ilmselt ammu lakanud olemast.

Esemekogu sisaldab veel koolimööbli näidiseid, koolide märke-embleeme, koolirõivaid ja -mütse ning rohkesti õpilaste käsitöid.

Fotokogu, mis on kasvanud 4000 ühikuni, sisaldab ülesvõtteid eesti kooli- ja haridustegelastest eri ajajärkudel, koolide ja seltside hoonetest ning klasside ja kabinetide sisustusest, fotomeenutusi koolisünnimustest, koosolekutest, kursustest ja seminaridest. Suurt hulka neist oleme ka näitustel eksponeerinud. Nii on meie muuseumis praegugi võimalik tutvuda Eesti Õpetajate Liidu tegevust 20.–30. aastail kajastava väljapanekuga.

Viimaste aastate uuema suunana oleme senise audiokassettide kogumise kõrval hakanud koguma ka videosalvestusi; arvukalt esindatud diapositiivide kõrval on tunduvalt suurenenud ainete õpetamiseks valmistatud lüümikute kogu.

Muuseumi loomisest saadik on meie nigelad ruumiolud olnud takistuseks suuremahuliste ekspositsioonide korraldamisele. Kuigi 1993. a pääses muuseum esialgselt võrreldes märksa lähedamatesse oludesse (Pronksi tn 3), ei lahendanud see veel meie tegelikke vajadusi. Kontoriruumideks sobivad väikesed kabinetid ei võimalda suuremate näituste ega rohket osavõtjatega kursuste läbiviimist. Siiski oleme võimaluste piires püüdnud esineda mitmesuguste väljapanekutega. Viimaste aastate kõige mahukamaks tööks oli ilmselt 1996. a algul korraldatud Käisi-näitus, kus eksponeerisime peaaegu kõiki J. Käisi ja Võru Õpetajate Seminari tegevusse puutuvaid materjale. Suurematest väljapanekutest võib veel nimetada suvel 1997 korraldatud võõrkeelte (sh eesti keele kui võõrkeele) õpetamist kajastavat näitust, samuti kooliuuendusala ekspositsiooni ja A. Veiderma 110. sünniaastapäevale pühendatud näitust koostöös TA raamatukoguga. Suuremate näituste avamisega on kaasnenud arutelud ja loengud nii üliõpilasrühmadele kui ka õpetajate kursustest osavõtjatele. Oma ruumide probleemile ootame ja loodame lähiajal lahendust, mis annaks avaramad võimalused nii püsiekspositsiooni korraldamiseks kui ka ulatuslikumate näituste läbiviimiseks. Praegustes oludes puuduvad meil veel lisaks tarvilikele ruumidele kaasaegsed vitriinid ja valgustus nii nagu pole ka ajakohaseid hoidlaid museaalide säilitamiseks.

Meie viimastest üritustest rääkides tasub vast mainida muuseumi osalemist projektis "Läänemere maade õpetajate elulood", mille algatajateks on Rootsi Ametnike Arhiivmuuseum, Põhjamuuseum ja Rootsi Õpetajate Liit ning mille eesmärgiks on koguda andmestikku õpetajaelu

kohta Läänemeremaades. Paari kuu jooksul laekus meile enam kui viiskümmend elulugu Eestimaa eri paikades eri aegadel töötanud õpetajatelt. Nii oli kõige vanem kirjutaja sündinud 1907. aastal, kõige noorem aga 1961. aastal. Nende ja kõigi teiste kirja pandu on väärtuslikuks täienduseks meie käsikirjafondile ning aitab kajastada eesti hariduslugu ja pedagoogilise mõtte arengut.

KIRJANDUS

V. Horm. Aleksei Janson ja Tallinna Linna Pedagoogiline Muuseum. – Nõukogude Pedagoogika ja Kool, 12. Tallinn, 1975.

V. Horm. Aleksei Janson – Tallinna Pedagoogilise Muuseumi rajaja. – Nõukogude Pedagoogika ja Kool, 15. Tallinn, 1977.

The Estonian Pedagogical Archive-Museum Summary

The Estonian Pedagogical Archive-Museum was founded in 1983, but its history began at the end of the last century. Our aim is to study history of the Estonian education and school in order to gather corresponding materials and to introduce them to the authorities.

The library of the Museum (e. 20 000 copies) consists of educational and methodical publications, schoolbooks, schoolalmanacs and schoolnewspapers. In our library one can find lots of Estonian schoolbooks since the middle of last century. There are also many Estonian printed materials which were published abroad after the Second World War.

The collection of manuscripts contains about 6000 copies of memoirs, researches, documents, statistical reports, school certificates and chronicles. There we have a large collection of letters from the people working in education.

There we have photos (e. 4000), records and films, lots of school equipment and pupils' handicrafts.

We have displayed a great deal of the materials on the exhibitions, which have been organized to introduce subjects of education and schooling in Estonia. We took part with scientists from Sweden, Finland and Latvia in a common project "Biographies of the Teachers of the Baltic Sea Region" last year.

TIIT SAARE, Mäetaguse Põhikooli õpetaja,
Iisaku Keskkooli Koduloomuuseumi juhataja 1991–1994,
magistrant

IISAKU KODULOOMUUSEUM HARIDUSE AJALOO TALLETAJANA

Enne kui hakata lähemalt vaatlema hariduse ajaloo talletamist Iisaku muuseumis, peatun lühidalt selle loomisel, mis avab kõige paremini muuseumi seose kooliga ja hariduse ajalooa. Muuseumi loojateks olid endised kooliõpetajad Helmi ja Daniel Vardja, kes tulid Iisakusse oma pensionipõlve veetma. Muuseumi rajamisel, eelkõige museaalide kogumisel tegid suure töö ära kooliõpilased. 1975. aastal asutas muuseumi oma käskkirjaga toleaegne Iisaku Keskkooli direktor Endel Mölder. Täies mahus avati muuseum 19. augustil 1983 Esimese maailmasõja ajal venekeelsele ministeeriumikoolile ehitatud vanas koolimajas, millest pidi tookord saama üks venestuspoliitika tugisambaid Kirde-Eestis. Maakonnamuuseumi staatuse sai koduloomuuseum 1997. aastal.

Nii on Iisaku muuseum kooliga seotud olnud juba asutamisest alates. Ja on loomulik, et muuseumi töö üheks eesmärgiks on ümbruskonna, eelkõige Iisaku kihelkonna hariduse ajaloo talletamine ning tutvustamine. Siinjuures ei saa mööda minna sellisest nimest nagu Robert Theodor Hansen. Teda tuntakse eelkõige kui laulu "Ema süda" viisiloojat. Märksa vähem teatakse tema tegevusest rahvuskultuuri edendajana Iisakus ja kogu Alutaguse-Virus rahvusliku ärkamise ajal. Ta asutas siin laulukoori, pasunakoori ja köstrikooli. Hanseni asutatud laulukoor osales 1869. aastal esimesel üldlaulupeol Tartus. Tema tegevus nii kultuuri kui ka hariduse valdkonnas oli muuseumis üheks uurimisobjektiks. Sügaval stagnatsiooniajal tekkis Endel Mölderil mõte anda Iisaku Keskkoolile R. Th. Hanseni nimi. See jäi aga teostamata Hanseni seotuse tõttu kirikuga – ta oli köster.

Kooli ajaloo uurimisel oli üks eesmärke järjepidevuse otsimine: vajati mingit teavet kooli rajamise kohta, et tähistada tema asutamise aastapäeva. Köstrikooli olemasolu Iisakus 1788. aastal tõendab arhiivist leitud dokument – klaassepp Töppferi arve koolimaja akende klaasimise eest. Käesoleva ettekande autoril õnnestus välja selgitada, et kool oli olemas

juba kolmkümmend kaheksa aastat varem – 1750. aastal. Kuid see fakt oli seotud kõstrikooliga. Iisaku kool, praeguse gümnaasiumi eelkäija, on rajatud aastal 1870.

Oleks siiski vale väita, et Iisaku piirkonna haridusajalooga hakati tegelema alles siis, kui muuseum oli asutatud. Muuseumis säilitatakse hulgaliselt kodu-uurimuslikke töid ka varasematest aastatest. Üks nendest on "Iisaku kihelkonna koolide ajalugu" (1972), mille on kirjutanud Karl Karp ja Meeme Kask. Ruuben Voore kirjutis 1963. aastast käsitleb R. Th. Hanseni tegevust. Oma koolimälestustest on kirjutanud Oskar Surva ja Vanemuise näitleja Helend Peep. Esimene kirjeldas koolielu Iisaku ministeeriumikoolis, teine Porskova (Vaikla) algkoolis. Mälestuskilde on ka endistelt õpetajatelt.

Muuseumi asutamisest alates on fondidesse kogutud kooli ajalugu kajastavaid museaale ja arhivaale. Üle kaheksakümne säiliku saadi tolleaegselt Kohtla-Järve Riiklikult Linnaarhiivilt. Need olid valdavalt Porskova kooli protokollid, klassipäevikud aastatest 1903–1939, õpetajate nimekiri, postiraamat jms. Originaaldokumente on saadud ka teistelt asutustelt ja eraisikutelt. Iisaku koolilt on muuseumis kroonikaraamatud, hoolekogu protokollid, tervise- ja eksamilehed jms. Nõukogudeaegsetest dokumentidest on huvitavamad pioneeri- ja komsomolitöö päevikud, mis kajastavad tolleaegset klassivälist tegevust. Kokku on fondides üle 120 kooliga seotud originaalsäiliku. Seda ei ole palju ja ka valik on lünklik. Nüüd on muuseumi eesmärgiks koguda hariduse ajaloo kohta materjali kogu maakonnast.

Eraldi tuleb nimetada fototeeki, millele pani aluse Daniel Vardja, kes oli ise aktiivne fotograaf. Muuseumi rareiteetsed fotod on kindlasti need, mis kuuluvad R. Th. Hanseni fotoalbumisse. Samuti on väärtuslikud kooli üldpildid sajandi algusest. Suure osa fototeegist moodustab valdavalt Daniel Vardja tehtud fotokoopiate kogu.

Töös vajaliku materjali hulka kuuluvad väljakirjutused ja valguskoopiad originaaldokumentidest, mis on hoiul Eesti Ajalooarhiivis, Eesti Riigiarhiivis ja mujal. Need hõlmavad eelkõige koolistatistikat, eluloolisi fakte jms. Nii on fotokoopia olemas eespool nimetatud arve akende klaasimise kohta ja kserokoopia väljavõte 1750. aasta kirikukonvendi protokollist. See kogu täieneb vastava teemaga tegelemise käigus.

Muuseumi aktiivse tegevuse aastatel koguti ka jooksvat koolielu kajastavat materjali. Seda tehti jällegi Daniel Vardja juhendamisel ja õpilaste kaasalöömisel. Huvitav on kolmest albumist koosnev fotokogu "Üks päev Iisaku Keskkoolis. 3. mai 1978" Kogus on jäädvustatud õpilaste tegevus nii tunnis kui ka vahetunnis. Tulemus on emotsionaalne ja ülevaatlik.

Materjalid füüsikaringi (juhendajaks oli praegune Ida-Viru maavanem Rein Aidma) ja metoodikakabineti tööst täiendavad pilti nõukogudeaegsest koolist.

Õpilaste ja õpetajate ühistööna valmis muuseumis ekspositsioon "Klassituba" Siin on väärtuslikumateks esemeteks õpilase koolitahvel, ministeeriumikooli õppevahendid, harmoonium, ikoon ja kooliraamatud. Kogus on õpilaste töövihikuid, kontrolltöid ja mõnda muudki.

The Iisaku Museum as the school-history preserver

Summary

The connection between the Museum and school-history is coming from its foundation. The founders of the Museum Helmi and Daniel Vardja were the ex-teachers. The order which founded the Museum de jure undersigned by Principal of Iisaku Secondary School Endel Mölder. Much work was done by the pupils of this school. At the end the museum was opened in 1983 in the old schoolhouse which was built during the World War I as the Russianization school.

Therefore the preservation of school-history was the basic idea for the museum from the beginning. It is connected at first with the name Robert Theodor Hansen who was the prominent person in Alutaguse-Viru at the Age of Enlightenment. And the search for the beginning year of the Iisaku school-history was important, too. Now we know that the first church-school was founded in 1750 and Iisaku Gymnasium was opened in 1870.

At first there are some works and memoirs from home-history researchers in the museum fund. One of these for example "The History of Schools in Iisaku Parish" written by K. Karp and M. Kask. There are the school-memoirs from Helend Peep the actor of Vanemuise Theatre, too.

The museals and archival of school-history were collected from the beginning of the museum. Important part, more than eighty units of archival the museum got from the State Town Archives of Kohtla-Järve. Totally there are more as 120 units of archival: the minutes, the journals, the lists etc. from Porskova, Iisaku,

Lohusalu and other schools. Of course this is an incomplete collection for county-museum because it was until 1997 local-museum only.

By the written units there are the photos, too. The most rare ones are the family-photos of Hansen and the school-photos from the beginning of the century. The most important part of the photocopy collection by Daniel Vardja.

There are light-copies about original archivals which are used as working-material for teaching of history. There are statistics and notes from main archives: photo-copy from Töppfer bill 1788 and xero-copy from minute-book 1750 .

For visitors there is the exposition "Classroom" which shows the education-history of first three tenth of the 20th century.

HEINO MÄGI

Otepää Gümnaasiumi õpetaja

OTEPÄÄ GÜMNAASIUMI KOGEMUSI KODULOO KIRJANEKUL

Õppeprotsess tingib sageli vajaduse siduda esitatav õppematerjal kohaliku elu näidetega. Selle juures saavad õpetajale abiks olla süstematiseeritud infobaasid kas siis kodulookogude või koolimuuseumi näol. Otepää Gümnaasiumi juures on koolimuuseum koos juurdekuuluvate kodulookogudega eksisteerinud juba üle 35 aasta. Koolimuuseumi materjalid on võimaldanud rikastada õppeprotsessi, pakkuda õpilastele allikmaterjale kodu-uurimistööde koostamisel, avaldada kirjutisi perioodikas, korraldada näitusi jne. Mitmed meie kooli lõpetajad on koolimuuseumi baasil kirjutanud kõrgkoolide kursuse- ja diplomitöid kooli ajaloost (Kutsar, 1971; Saluri, 1979). Koolimuuseumi andmestik on olnud abiks ja toeks Otepää ja selle ümbruse kohta avaldatud turismibroüüride koostamisel (Mägi, 1963, 1971, 1976, 1982, 1983, 1990; Mägi, Veri, 1976). Meie koolimuuseumi materjalid on olnud aluseks ka kooli ajaloo kohta avaldatud trükiste koostamisel (50 aastat Otepää Keskkooli, 1957; Otepää Keskkooli kooliajaloo uurimise kogemusi, 1982).

Kuidas oleme süstematiseerinud koolimuuseumi koduloolise materjali?

I. Kodukohaga seotud bibliograafiad.

a) Teatmeteosed.

b) Andmed Otepää ja selle ümbruse ning Otepää kandi inimeste kohta.

c) Otepäälaste poolt trükisõnas avaldatu.

II. Kodulookogud.

a) Dokumentide kogu. Siia oleme paigutanud õpilaste kogutud originaaldokumendid (ka koopiad). Materjal on süstematiseeritud ja asetatud teemade kaupa mappidesse.

b) Fotokogu. Fotod on paigutatud ümbrikutesse ja koondatud teemade kaupa mappidesse. Viimastel aastatel oleme kasutusele võtnud kaasaegsed suured albumid ning iga pildi kohta on olemas ka vajalik info.

c) Ajalehelõigete kogu mappidesse oleme koondanud 35 aasta jooksul kõik huvipakkuva Otepää ja selle ümbruse kohta. Artiklid on kleebitud kartonglehtedele (ühele poolele) ja varustatud viiteandmetega.

d) Kodu-uurimistööde kogu. Kolme aastakümne jooksul on Otepää Gümnaasiumi õpilased koostanud erisugustel teemadel üle 800 kodu-uurimistöö. Nende kirjutamisele on suuresti kaasa aidanud bibliograafiate, kodulookogude ja kartoteekide olemasolu. Paljud tööd on avaldatud trükisõnas, põhiliselt perioodikas ja kogumikes.

III. Kartoteegid.

a) Ajaraamat. Oleme kandnud perfokaartidele kõik Otepää tähtsündmused alates kõige vanemast ajast tänapäevani koos vastava allika äramärkimisega.

b) Eluraamat. Iga nimeka otepäälase kohta on avatud suur ümbrik või mapp, kuhu on koondatud kõikvõimalikud andmed tema elu ja tegevuse kohta (ajaleheartiklid, dokumendid, fotod).

c) Otepää Rahvateatri näitlejad (nimi, lavastus, osatäitmine).

d) Otepää Gümnaasiumi ja Otepää Keskkooli lõpetanud lennud.

e) Otepää kooli õpetajad läbi aegade (koostamisel).

Lähemal ajal seisab Otepää Gümnaasiumi muuseumil ees suur töö – kogu andmestiku üleviimine arvutisüsteemile.

IV Kooli kroonika.

On igati teretulnud, kui koolis peetakse nõuetekohaselt vormistatud kroonikat. Alaliselt säilitatuna pakub see tänuväärset materjali kooli ajaloo kohta läbi aegade. Kroonika kirjutamist alustati koolides juba 19. sajandil, kuid Teise maailmasõja ajal ja järel see soikus. Haridusminister muutis kroonikapidamise koolides taas kohustuslikuks alates 1. septembrist 1961.

Ka Otepää Gümnaasiumi kroonika algab 1961. aastast, kahjuks ei ole seda varem peetud. Tänapäevaks on täis kirjutatud kolm (protokolli)raamatut. Kuidas oleme seda teinud, on lugeda Forseliuse Sõnumite esimeses numbris (Mägi, 1995).

VIITED:

- 1) Kutsar, K. 1971. Otepää Keskkooli ajalugu. Kursusetöö. E. Vilde nim Tallinna Pedagoogiline Instituut.
- 2) Mägi, H. 1963. Otepää. Tallinn.
- 3) Mägi, H. 1971. Otepää-Kääriku. Tallinn.
- 4) Mägi, H. 1976. Otepää-Kääriku. 2. trükk. Tallinn.
- 5) Mägi, H. 1982. Tallinna Pedagoogilise Instituudi Vana-Otepää õppebaasi ümbruse matkarada. Tallinn.
- 6) Mägi, H. 1983. Otepää-Kääriku. 3. trükk. Tallinn.
- 7) Mägi, H. 1990. Matk Otepääl ja selle lähistel. Tallinn.
- 8) Mägi, H. 1995. Juhiseid kooli kroonika pidamiseks. Forseliuse Sõnumid, 1, lk 5–7.
- 9) Mägi, H., Veri, K. 1976. Siin- ja sealpool maanteed. Valga rajoon. Tallinn.
- 10) Mägi, H., Veri, K. 1983. Siin- ja sealpool maanteed. Valga rajoon. Tallinn.
- 11) Saluri, A. 1979. Otepää Keskkooli ajalugu. TRÜ. Diplomitöö.

**HARIDUSKONVERENTSI
"EESTI KOOL – JUURED JA TÄNAPÄEV"
KOOLIAJALOO JA RAHVUSLIKU KASVATUSE
SEKTSIOONI SOOVITUSED**

Kooliajaloo ja rahvusliku kasvatussektisioon, kuulunud ära ettekanded valdkondades "Ajalugu" "Ajaloo õpetamine" ja "Koolimuuseumid. Arhiivitöö kogemusi" ning analüüsinud kooliajaloo uurimise, käsitlemise ja eksponeerimise seis, sedastab ja soovitab:

1. Kool ja kooliajalugu on rahvusliku kasvatusel lahutamatu osa. Kooliajalugu ja konkreetse kooli kroonika aitavad kasvatada kodanikutunnetust.

2. Kooliajaloo uurimine nõuab nii teadlastelt kui ka koduloo-uurijatelt koordineeritud ja sihikindlat tööd. Neljakõitlise "Eesti kooli ajaloo" väljaandmise jätkamine eeldab riiklikku toetust. Nii koguteose kui ka kooliajaloo ja rahvusliku kasvatuselise seeriaväljaande ettevalmistamiseks soovitame luua spetsiaalne stipendiumifond.

3. Koolikroonikate koostamisel vajatakse ühtseid juhiseid ja metoodikat. Kaasajastatud juhend tuleb kinnitada haridusministeeriumis. Koostajad peaksid kroonikate materjali korrastamisel lähtuma ajalooteadusest, mitte võõrvõimude ajal koostatud juhenditest ja traditsioonidest, sh loobuma tsariajal alguse saanud aegunud käsitlustest. Soovitame kroonikat pidada kõigis koolides.

4. Ajaloo õpetamise ja õppimise motiveerimiseks soovitage kehtestada riigieksamite sooritamise punktikünnis, taastada toimiv ajalooõpetajate täiendõppe süsteem ning leida võimalusi kõigi kooliraamatukogude ja kodude varustamiseks ajalooalaste käsiraamatute ja õpikutega.

5. Ajaloo õpetamine vajab kaasaegseid ja kauakestvaid vahendeid: õpikuid, arhiividokumentide kogumikke, seinakaarte, arvutiprogramme ja CD-ROM-tekste (testid, skeemid, fotod).

6. Peame oluliseks rajada hariduse ajaloo muuseume, mis peaksid paiknema külastajate-kasutajate läheduses. Need võiksid olla:

6.1 regionaalsed koolimuuseumid, päritolu- ja õpikeskkonna järgi kas maakooli-(rahvakooli-) muuseumid või linnakoolimuuseumid;

6.2 pedagoogikamuuseumid;

6.3 koolide muuseumid, mis ühtlasi oleksid õpetlike eksponaatidega õppekabinetid.

7 Soovitame muuseumides, teadusparkides ja atraktsioonikeskustes kasutada traditsiooniliste eksponaatide kõrval interaktiivseid ja audio-visuaalseid-mobiilseid vahendeid.

8. Konverentsil esitati kooliajaloo ja ajalooõpetuse kohta uusi ja olulisi andmeid, mis vajavad publitseerimist eraldi väljaandena.

29 08 1998

Soovituste redaktsioonitoimkond:

Ain Esko, Inna Graupiniene, Heli Kirsi, Madis Linnamägi, prof Aleksander Loit, mag Tõnis Lukas, Marga Lvova, Märt Mõtuste, Heino Mägi, Tiiu Ojala, Peeter Olesk, doktorant Vello Paatsi, Ilje Piir, prof Helmut Piirimäe, Aivar Pöldvee, Tiit Saare, Mai Schröder, Ene Tannberg, prof Sulev Vahtre.

EESTI KOOLIVÕRGU 310. AASTAPÄEVA TÄHISTAMISEST

Madis Linnamägi, korraldustoimkonna liige

1. Lähtumine. Ürituste sarjale, mis kulmineerus teaduskonverentsiga "Eesti kool – juured ja tänapäev" 1998. a, eelnesid Rootsi-aegsete juurtega koolide ja B. G. Forseliuse Seltsi ettevõtmised alates 1996. aastast tähistamaks eesti rahvakooli 310. tegevusaastat. Kui B. G. Forselius 1688. aasta novembritormides Läänemerel hukkus, jäi temast järele esimene eestikeelne koolivõrk. B. G. Forseliuse Selts teavitas tähtpäevast haridusmi-nistrit prof Mait Klaassenit, kes reageeris riigimehele kohaselt. Kaks kirja:

Mait Klaassen, minister
EV Haridusministeerium
Tõnismägi 9/11, Tallinn

97 06 25

Austatud hr minister M. Klaassen

Teeme Haridusministeeriumile ettepaneku lülituda esimese Eesti koolivõrgu loomise 310. aastapäeva tähistamise üritustesse.

Isamaaliselt meelestatud Eesti ajaloolased võtsid 1984. aastal korraldatud IV kooliajaloo konverentsil kokku uurimistulemused nn B. G. Forseliuse koolmeistrite seminari (1684–1688) töö kohta. Kooliõpetajate ettevalmistamise algust peetakse iga rahva haridus- ja kultuuriloos murrangulise tähtsusega sündmuseks. Köster-koolmeistrite asumisega "maakeelset" rahvast õpetama tekkis aastail 1686–1688 ainulaadne koolivõrk.

Nõukogude okupatsiooni ajal Haridusministeerium hariduse ajaloo tähtsündmuste äramärkimist ideo-loogilistel kaalutlustel ei soosinud, seepärast võtsid 1686. aastal kutseliste koolmeistritega alustanud või nende

tegevuse järjepidevust hoidvad koolid (11 kooli) Kambja kooli algatusel ise ette eesti hariduselu 300. aastapäeva tähistamise. Kolmesaja-aastaste koolide liikumisest aastail 1986–1989 sai laulva revolutsiooni lahutamatu osa, B. G. Forseliuse Seltsi asutamisega 22. veebruaril 1989. aastal pandi alus uuele etapile hariduse ajaloo uurimisel ja populariseerimisel.

B. G. Forseliuse Selts on juba tähistanud Harju-Madisel B. G. Forseliuse sünnikohas, Tartus Forseliuse pargis kunagise seminari asukohas ja Kambjas Eesti Rahvakooli Memoriaali juures hariduselu alguse 310. aastapäeva. Tunnetame, et seltsi võimalustest jääb väheks tähtpäeva edasiseks vääriliseks tähistamiseks (konverents, trükised...). Ühtlasi kurvastab meid Haridusministeeriumi üldhariduse osakonna (juh Epp Rebane) senine eemalejäämine sedavõrd unikaalse sündmuse tähistamisest. Euroopasse (taas)minekul on oluline toonitada meie pidevat Euroopas olemist ka hariduselu kaudu. Sajanditepikkune rahvahariduse ajalugu on meie rahvuslik uhkus nagu laulupidude traditsioongi. Laulupeod olid ja on ka praegu rahva harituse ilming.

Teeme ettepaneku arutada eesti koolivõrgu rajamise 310. aastapäeva edasist tähistamist koos B. G. Forseliuse Seltsi juhatusega. Kandvaks ürituseks võiks olla tähtpäevakonverents, et vabana teha eestikeelse hariduselu kohta uute andmete põhjal uut kokkuvõtet. Soovitav oleks korraldada ka vastuvõtt tänini tegutsevate vanade koolide esindajatele – 1688. aastal oli meil 49 kooli üle 1060 õpilasega (Eesti kooli ajalugu I, 1989, lk 167). Toimuda võiks see näiteks Kambjas Eesti Rahvakooli Memoriaali juures 1998. aasta juulis.

Kindlasti tuleks üritustesse kaasata ka Rootsi Kuningriigi antud teemast huvitatud ringkonnad (Rootsi Instituut, Haridusministeerium, suursaatkond Tallinnas, kooliajaloolased...), sest meie koolivõrk rajati tänu Rootsi riigi teadlikule hariduspoliitikale Eesti- ja Liivimaal.

Lisa: Kultuuriloolised trükised ja koopiad

Madis Linnamägi
Tegevesimees

(Riigivapp)
HARIDUSMINISTEERIUM

Teie: 25.06.97
08.07.97 1-2/4203

Hr. Madis Linnamägi
Forseliuse Selts

Täname Teid huvitavate materjalide eest. Tore, et Selts on jõudnud kolmanda väljaandeni ja pöörab nii palju tähelepanu haridusnimeste tunnustamisele. Loodan, et sedalaadi tegevus hakkab rohkem kajastuma ka päevalehtedes.

HMi üldhariduse osakond on järgmiseks aastaks, mõeldes EV 80. aastapäevale, kavandanud konverentsi, mis keskendub õpetuse sisule ja õppekorraldusele ning -metoodikatele. Selle konverentsi laiendamine ja sidumine koolivõrgu rajamise 310. aastapäevaga oleks ehk mõttekam kui täiendava konverentsi korraldamine. Üldhariduse osakonna kavade järgi toimuks konverents augustis või oktoobris-novembris.

Ootame Seltsilt arvamusi nende konverentsiideede sidumise kohta ja ettepanekuid sisust ja korraldusest, et saaksime kujundada seisukohad läbirääkimiste jätkamiseks.

Lugupidamisega
Mait Klaassen
Minister

2. Haridusministeeriumi juures moodustati korraldustoimkond:

Mait Klaassen, minister, prof
Lehte Jõemaa, Eesti Õpetajate Liidu esinaine
Jaan Laidmets, haridusministeeriumi üldosakonna juhataja
Enn Liba, Kambja Ignatsi Jaagu Kooli direktor
Madis Linnamägi, B. G. Forseliuse Seltsi tegevesimees
Tiia Palmaru, Eesti Raadio haridussaadete toimetuse toimetaja
Eha Pärn, Tartu maasekretär

Jüri Tamm, Tartu Ülikooli füüsika-keemiateaduskonna dekaan, prof
Ivar Tedrema, Kambja vallavanem
Toomas Tenno, Tartu Ülikooli füüsikalise keemia instituudi juhataja,
prodekaan, prof
Mart Vahesoo, Põltsamaa Kodu- ja Põllutöökooli direktor
Kai Võlli, haridusministeeriumi üldhariduse osakonna nõunik

Toimkonna töökoosolekutel osales kutsutuid lahendamaks üksikuid küsimusi (Aivar Põldvee – tema sõnastas konverentsi pealkirja, Eesti Rahva Muusemi esindajad jt).

Väljavõte toimkonna protokollist:

“Forseliuse Seltsi ja Haridusministeeriumi pooleaastastest läbirääkimistest küpsenud otsus juhatada 1998/99. õppeaasta sisse pidulik-asjaliku hariduskonverentsiga jõudis 5. märtsil korraldustoimkonna esimese koosolekuni.

Arvestades toimkonnale laekunud ettepanekuid, oodatakse konverentsilt, mis on kavandatud 28.–29. augustile 1998 ning toimub Tartus, Kambjas ja Põltsamaal, järgmist:

- ⌘ õppeaasta avatakse vabariigi 80. aastapäeva ja paljude Eesti koolielu tähtpäevade (sh 310 aastat Eesti koolivõrku) vääriliselt;
- ⌘ erinevate haridusvaldkondade ja haridustasemetes spetsialistide koostöös kujundatakse ühtseid seisukohti mitmetes hariduselu sõlmprobleemides;
- ⌘ arutletakse ja avalikustatakse hariduselu arengu seisukohalt olulisi hästi argumenteeritud seisukohti;
- ⌘ Eesti kooli ajalugu teadvustatakse konkreetsete kohtadena, konkreetsete sündmustena, konkreetsete koolide kaudu;
- ⌘ haridusproblemaatikast pakutakse üldsusele asjatundlikku teavet.

Konverentsi sihtgruppideks on valdkonna spetsialistid: õpetajad ja koolitajad, haridusasutuste juhid, pedagoogikateadlased, haridusametnikud (ka kohalikest omavalitsustest), kõrgkoolide üliõpilased, õpilasomavalitsuste liidud, õpetajate ja haridustegelaste registreeritud ühendused, õpikute autorid ja kirjastajad. Konverents kavandatakse arvestades 400 osalejat.

Esimese päeva plenaaristungi ettekannetest kasvavad välja arendused sektsioonide tööks järgmisel päeval. Korraldustoimkond otsustas konverentsi keskendada haridusvõimaluste temaatikale nii minevikulises, olevikulises kui ka tulevikulises vaates arvestades järgmisi aspekte:

- ⌘ ootused kohustuslikule haridusele ja 2. taseme haridusele;
- ⌘ pidevõppe põhimõtte, mitteformaalsete haridusvõimaluste ja formaalse haridussüsteemi ühitamine;
- ⌘ kohalik omavalitsus ja haridusvõimalused;
- ⌘ õpetaja/koolitaja kvaliteet;
- ⌘ õppekava ja õppekirjandus;
- ⌘ Eesti haridusvõimalused ja Euroopa Liit;
- ⌘ ootusi ja järeldusi hariduse finantseerimiseks.

Konverentsi toimumiskohtade valikul arvestati Tartu, Kambja ja Põltsamaa tähendust meie kooliloos, konverentsi edukaks tööks vajalike tingimuste olemasolu ja ürituse pidulikkusele kaasaaitavaid kohalikke tähtsündmusi.

Anti mõned soovitusel esimese päeva ettekanneteks:

Õpilaste mõtteid oma koolist ja õpetajatest

Rahvuslik kasvatus (EV President Lennart Meri)

Rahvuslik kasvatus Eesti pedagoogikateadlaste töödes (Inger Kraav)

Väljapaistvaid Eesti pedagooge (Jaan Rannap)

Johannes Käisi pedagoogilistest ideedest (Ilmar Kopso)

Omavalitsusreform ja koolireform (Mart Siimann)

Hariduselu juhtimine, koolivõrk ... (Mait Klaassen)

Integreerumine Euroopa Liitu – head ja vead (Ene-Mall Vernik)

Töö õppekavadega eri haridustasemetel.”

Toimkond võttis konverentsi embleemiks aabitsakuke ja motoks Hando Runneli üldistava jõuga värsid kogumikust "Punaste õhtute purpur" (1982):

Kiri algab kirikust,
rahvas algab raamatust.

Need värsid on valatud pronksi Eesti Rahvakooli Memoriaali kivist aabitsa leheküljele.

3. Ürituste korraldamine. Toimikonnal oli 7 istungit – Tallinnas, Põltsamaal ja Kambjas. Kujunes välja päevakord, mis vormistati kutsel:

"B. G. Forseliuse Selts, Haridusministeerium, Tartu Maavalitsus, Tartu Ülikool, Kambja Vallavalitsus, Põltsamaa Kodu- ja Põllutöökool, Õpetajate Liit ning Eesti Koolijuhtide Ühendus paluvad Teid, ...
Hariduskonverentsile "Eesti kool – juured ja tänapäev" 28.–29. augustil 1998 Tartus, Põltsamaal ja Kambjas

28. august 1998

10.00 avatakse Tartu Ülikooli raamatukogus õpikute näitus Tartu Ülikooli aulas:

11.00 Konverentsi avab korraldustoimkonna esimees Mait Klaassen

11.05 Konverentsi tervitavad Riigikogu kultuurikomisjoni esinaine Talvi Märja ja Tartu Ülikooli rektor Jaak Aaviksoo

11.20 Tervitus ja sõnavõtt. – Peaminister Mart Siimann

11.40 Hariduskontseptsioon ja strateegia. – Haridusminister Mait Klaassen

12.05 Haldusreform ja kool. – Regionaalminister Peep Aru

12.30 Regionaalpoliitika hariduses. – Tartu maavanem Jaan Õunapuu

12.45 Kohalik omavalitsus ja haridus. – Haaslava valla haridusnõunik Anu Kruus

13.00–13.30 Küsimustele vastamine

13.30–14.30 Lõuna

14.30 Eesti Rootsi impeeriumi osana 1561–1721. – Stockholmi Ülikooli prof Aleksander Loit

15.00 Eestimaa olud ja tingimused rahvakoolide tekkeks 17. sajandil. – Tartu Ülikooli prof Helmut Piirimäe

15.20 Rahvakoolid Rootsi ajal. – Harjumaa Muuseumi vanemteadur Aivar Põldvee

15.40 Rahvuslik kasvatus Eesti pedagoogikateadlaste töödes. – Tartu Ülikooli dots Inger Kraav

16.00–16.30 Vaheaeg

16.30 Õpilaste mõtteid oma koolist, õppimisest ja õpetajatest. – Luunja Keskkooli õpilane Riina Uibo

- 16.40 Õpetajate Liit õppimisest, pidevhariduse põhimõttest. – Helme Kutsekeskkooli õpetaja ped-kand Peep Leppik
- 17.00 Ülikooli rollist Eesti hariduses. – Tartu Ülikooli prorektor prof Teet Seene
- 17.20 Eesti kool väärtuste kujundajana. – Pühajärve Põhikooli direktor Ene-Mall Vernik
- 17.50–18.00 Konverentsi juhatus teeb kokkuvõtte esimesest päevast, esitab ootused järgmise päeva seksioonide tööks
- 18.00–18.30 Kontsert. Sõit majutuskohadesse

29. august 1998

A. Seksioonide töö Tartus, Põltsamaal ja Kambjas:

- ⌘ Haridusvõimalused ja hariduse kvaliteet (prof Toomas Tenno, ülikooli keemiahoone)
- ⌘ Õppekava olemus alusharidusest kõrghariduseni (prof Jüri Tamm, ülikooli peahoone)
- ⌘ Kooliajalugu ja rahvuslik kasvatus (mag Tõnis Lukas ja Ilje Piir, Kambja koolimaja)
- ⌘ Kohalik omavalitsus ja haridus (Anu Kruus ja Jaan-Ülo Saar, Kambja vallamaja)
- ⌘ Õppimine – alus iseseisvaks toimetulekuks elus (Kai Võlli, Põltsamaa kutsekool)

B. Konverentsi lõpusessioon Kambjas

- 15.00 Tule süütamine Eesti Rahvakooli Memoriaali tulealtaril
- 15.15 Rootsi-aegsete koolide austamine
- 15.30 Hariduskonverentsi "Eesti kool – juured ja tänapäev" kokkuvõte
- 16.00 Uue, 1998/99. õppeaasta pidulik avamine
- 16.15 Kambja uue koolimaja nurgakivi panek
- 16.30 Kambja kihelkonnapäevade laulupeo rongkäik
- 17.00 Kihelkonnapäevade laulupidu Kambja kirikus
- 19.00 Rahvapidu"

EV President ja kirjanik Lennart Meri ei soostunud ürituste patrooniks hakkama. Ta keeldus osalemast ka ettekandega, viidates Norra kuninga Harald V riigivisiidile Eestisse. Läbirääkijate jutust ilmnas, et tegelikuks keeldumise põhjuseks oli väiklane rivaliteet hr Arnold Rüütliga.

Konverents oli eelregistreerimisega, mahukas ja tulemusrikas. Esimesel päeval osales ca 450 esindajat kõigist maakondadest, nende seas ülalmainitud ettekandjad, Riigikogu liikmed Arnold Rüütel, Mai Treial, Olev Toomet, minister Villu Reiljan, maavanemad ja vallavanemad. Ennelõunast plenaaristungit juhatasid Lehte Jõemaa ja Enn Liba, pärastlõunast plenaaristungit Tõnis Lukas ja Madis Linnamägi.

Teisel päeval tuli esindajaid juurde võtmaks osa viie sektsiooni tööst (vt päevakava). Konverentsi ajaloobloki tegid ettekande prof Aleksander Loit (Stockholm), Aivar Põldvee ja prof Helmut Piirimäe. Sektsiooni "Kooliajalugu ja rahvuslik kasvatust" töö toimus Kambja koolimajas, juhtisid ajaloomagister Tõnis Lukas ja Ilje Piir, ettekandeid oli 16. Sektsioon koostas pärast ettekanete kuulamist ja kooliajaloo uurimise, käsitlemise ja eksponeerimise seisu analüüsi **soovitused** edasiseks tööks (vt käesolev kogumik).

Konverentsi lõpusessioon toimus Kambjas. Tartu maavanem Jaan Õunapuu, peaminister Mart Siimann ja haridusminister Mait Klaassen süütasid haridusleegi Eesti Rahvakooli Memoriaali tulealtaril, mille ette olid kogunenud 64 Rootsi-aegsete juurtega kooli esindajat oma lipuga, konverentsist ja Kambja kihelkonnapäevadest osavõtjad (mõlemad üritused toimusid samadel päe-

Minister Mait Klaassen õnnitleb Rootsi-aegseid koole (pildil Unipiha Algkooli juhataja Eha Jakobson lastega)

Peaminister Mart Siimann kõnelemas Kambja uue koolimaja nurgakivi panekul (29. august 1998)

vadel). Koolid said minister M. Klaassenilt kingiks graafiliselt kujundatud Rootsi-aegse Eesti ala kaardi, millel väikesed aabitsad tähistavad AD 1998 oma ajalugu tunnustavaid koole. Kaardi allosas on koolide nimekiri.

Haridusminister M. Klaassen tegi konverentsist kokkuvõtte ja avas pidulikult **uue õppeaasta**. Ta ütles, et augustikuised haridusüritused võiksidki saada traditsiooniks, mille ajal võiks näiteks panna uuele koolimajale nurgakivi. Ta kutsus kõiki Kambja kiriku kõrval asuvale ehitusplatsile, et osaleda uue koolimaja nurgakivi paneku tseremoonial. Kõnelesid vallavanem Ivar Tedrema, peaminister Mart Siimann, kirikuõpetaja Jüri Stepanov ja kooli direktor Enn Liba. Nurgakivi sisse pandi vutlar dokumentidega, millele peale tegijate ja prominentide kirjutasid oma nime ka tulevased 1. klassi õpilased Liina Tiideberg ja Jaan Kaasik. Jaanil läks S-täht küll tagurpidi, aga E. Liba lohutas, et küllap ta saab selle tähe kirjutamise koolis varsti selgeks. Kambja Vallavalitsus kostitas ehitajaid, kihelkonnapäevadest ja konverentsist osavõtjaid šampanjaga (kaks aastat hiljem seisab koolimaja aga rahapuudusel õnnetult pooleli, sest see kool ja

järelikult ka Ignatsi Jaak (1670–1741), kelle nime kool kannab, olevat “poliitiline”).

4. Aastapäev trükistes ja meedias.

Toimkond sai sektsioonidelt 50 ettekandja teesid, mis ilmusid konverentsi logoga kaunistatud kogumikus pealkirja all “Konverentsi materjalid” (92 lk formaadis A4, 500 eks). Käesolev trükis toob lugejani vaid ühe sektsiooni töö tulemused. Toimkond otsustas sektsiooni ettekanded avaldada B. G. Forseliuse Seltsi Toimetistes nr 3 (toimetaja Tiiu Kesksaia).

Loodame, et ka teised sektsioonid suudavad oma töö vilja kaante vahele panna.

Forseliuse Selts tegi Eesti Postile taotluse rahvakooliteemalise postmargi väljaandmiseks, selgitades, et Nõukogude Liidu ajal ei olnud võimalik rahvakooli 300. aastapäeva postmarki välja anda. Taotlus lükati siiski pretsedendi loomise kartusel tagasi – Eesti Post emiteerivat postmarke arvudega 00, 25 ja 50 lõppevate tähtpäevade puhul (tegelikult ei ole Eesti Post hiljem oma tavadest kinni pidanud).

Korraldustoimkonna seatud eesmärgid eeldasid head sidet kõigi meediavormidega nagu seda lootis minister M. Klaassengi (“... Selts pöörab nii palju tähelepanu haridusnimeste tunnustamisele. Loodan, et sedalaadi tegevus hakkab rohkem kajastuma ka päevalehtedes”).

Pressiteate ja kutsed edastas toimkond uudisteagentuuridele, televisioonile, Eesti Raadiotele ja suurematele lehtedele. ETV juht Toomas Lepp oli puhkusel, keegi tema nimele saadetud ümbrikku avada ei julgenud, seepärast ei pannud programmitoimetuse saadet televisioonilehte. Järelepärimise peale saatis ETV võttegrupi kohale ja otsesaade konverentsi 28. augusti päevakavast läks mitme tunni kestel eetrisse. 29. augusti 1998 olulised sündmused jäid rahvale edastamata, sest võttegrupp oli Tõrvas vabaõhuetendust “Porgy ja Bess” jäädvustamas. ETV Aktuaalne Kaamera näitas Kambja uue koolimaja nurgakivi panekut.

Postimehe toimetuse (peatoimetaja ajaloomagister Urmas Klaas) ei leidnud ruumi Rootsi-aegsete koolide kokkutuleku kajastamiseks, lühikirjutis konverentsist oli üldsõnaline. Järelepärimisele vastasid U. Klaas ja Toomas Sildam ühtemoodi: “Me tegime sellise valiku” Postimees on korduvalt kirjutanud, et neile pole ajakaja oluline, sest leht on äri ajamise vahend.

Ajakaja enne ja pärast konverentsi teistes väljaannetes oli ulatuslik. Käesolev kirjutis kannabki lähiajaloo kajastamise eesmärki, tõsi, olude sunnil poolikul viisil. Küllap aeg annab arutust. Tähtsamad artiklid ja trükised:

Eesti kool juured ja tänapäev. – Haridus, 5, 1998 [Asta Liivaku foto]

Hariduskonverents “Eesti kool – juured ja tänapäev”, 28.–29. august 1998 Tartu, Põltsamaa, Kambja. Konverentsi materjalid (teesid). Haridusministeeriumi väljaanne formaadis A4, 92 lk. Koostaja Kai Võlli.

Haridus on rahvuslik hüve. EV peaministri Mart Siimanni kõne konverentsil “Eesti kool – juured ja tänapäev” – Õpetajate Leht, 04.09.1998.

Haridusministri pilguga: uuendused on vajalikud. Seisukohti ja väljavõtteid Mait Klaasseni ettekandest konverentsil “Eesti kool – juured ja tänapäev” – Õpetajate Leht, 04.09.1998.

Kaasik, M. Haridusjuhid konverentsil. – Koit, 01.09.1998.

Kruus, A. Omavalitsus ja haridus. – Õpetajate Leht, 11.09.1998.

Liivak, S. A. Kiri algab kirikust... – Õpetajate Leht, 04.09.1998.

Liivak, S. A. Mälestuskividest nurgakivini. – Õpetajate Leht, 04.09.1998.

Linnamägi, M. Rahvakooli väärika ajaloo asutamisest. Tervituskõne Eesti Rahvakooli Memoriaali juures 29. augustil 1998. – Forseliuse Sõnumid 6, 1999.

Reimann, L. Augustikonverents saab traditsiooniks. – Õpetajate Leht, 18. 09.1998.

Reimann, L. Hariduskonverents “Eesti kool – juured ja tänapäev” – Õpetajate Leht, 03. 04.1998.

Tohver, S. “Eesti kool – juured ja tänapäev” – Õpetajate Leht, 28.09.1998.

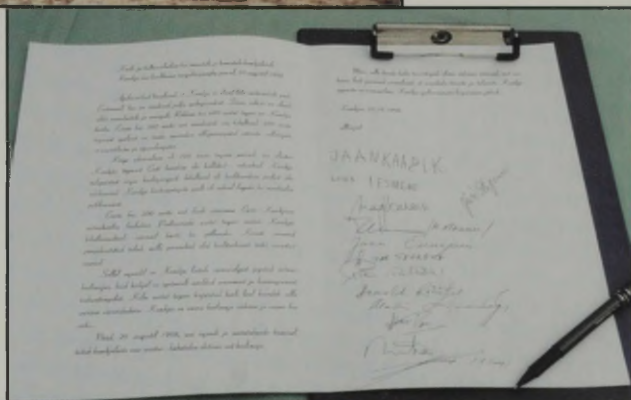
6. Korraldustoimkond täitis oma ülesanded. Minister M. Klaassen tänas liikmeid tänukirjaga. Uued Rootsi-aegete juurtega koolide päevad toimuvad nimetuse **Forum Forselius** all. Osalema peaksid ka teiste rahvaste mõtte- ja teokaaslased.

Kambja uue
koolimaja
nurgakivi panek
29.08.1998:
E. Liba,
I. Tedrema,
J. Stepanov,
M. Siimann,
J. Õunapuu,
M. Klaassen

Nurgakivi
vutlarisse
läheb kiri, millele
kirjutab oma nime
tulevane õpilane
Jaan Kaasik

Tartu maavanem Jaan Õunapuu koos peaminister Mart Siimanni ja haridusminister Mait Klaasseniga süütamas uue õppeaasta haridusleeki Eesti Rahvakooli Memoriaali tulealtaril. Kambja, 29.08.98